

1
Azərbaycan Xalq
Cümhuriyyatının
Y A Ş I

Hərbi Parad. 28 may 1919-cu il

AXC-nin şərəfinə ucaldılmış abidə. 28 may 2018-ci il

**AZƏRBAYCAN
XALQ CÜMHURİYYƏTİ**

100
1918 – 2018

DÜNYAYA TƏQDİM OLUNAN YENİ AZƏRBAYCAN

Hər bir xalqın tarixi müqəddəratının müəyyən edilməsində, dövlət müstəqilliyinə nail olmasında mövcud tarixi şəraitlə yanışı, tarixi şəxsiyyətin, liderin rolü vacib amillərdən biridir.

Azərbaycanın müasir tarixinin 30 illik mərhələsi müdrik dövlət xadimi, Ümummilli liderimiz, dahi Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Azə-

baycan dövlətçiliyinin müasir tarixinə, həmçinin dünya siyasi tarixinə öz adını əbədi həkk etmiş nadir tarixi şəxsiyyətin, fenomenal siyasi xa-

dimin ölkəmizə rəhbərlik etdiyi illər tariximizin intibah, müstəqil dövlət quruculuğu dövründür.

Azərbaycanın gələcəkdə müstəqil

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV - 95

dövlət olacağını öncədən görən Ulu öndər Heydər Əliyev, SSRİ-nin rəhbərliyində çalışdığı müddətdə heç bir şübhə yaratmadan xalqımızın inkişafına xidmət edən addımlar atmış və xüsusi planlar həyata keçirmişdir. Bunun nəticəsində Azərbaycan Sovetlər Birliyində qabaqcıl respublikalardan birinə əvrləmişdir. Bu səbəblərdən ki, həmin dövrədə də Azərbaycanı bütün dünya tanıyordu.

XX əsrin sonlarına doğru SSRİ imperiyasının süqutu nəticəsində, imperiya tərkibində olan müxtəlif xalqların milli azadlıq mübarizəsi, müstəqilliyinin əldə olunması üçün tarixi zəmin yarandı. Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunub saxlanılması, Yeni Azərbaycan modelinin qurulması və dünyaya integrasiya olunması, eyni zamanda milli məna-

feyinin müdafiəsi Heydər Əliyev fenomeninin varlığının və Onun gecə gündüz yorulmaz fəaliyyətinin göstəricisi idi.

Ulu öndər Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbi ilə yenidən həkimiyyətə qaydışı Azərbaycan tarixinin, bərpa edilmiş müstəqilliyimizin yeni bir dövrünün əsasını qoydu. 1993-cü ilin iyun ayından formalşamağa başlayan yeni siyasi kurs ölkədə vətəndaş müharibəsi təhlükəsini aradan qaldırıdı, separatçılıq meyillerinə son qoydu, Azərbaycan dövlətçiliyi və müstəqilliyimiz xilas edildi. Bu bir tarixi faktdır və bu fakt dünya ictimai-siyasi xadimləri tərəfindən dəfələrlə təsdiq olunmuşdur. Amerika Birləşmiş Ştatlarının politoloqu Z.Bzejinskinin "Hazırda Azərbaycanı idarə edə biləcək yega-

nə şəxsiyyət Heydər Əliyevdir" - fikirləri bu baxımdan bir nümunədir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin həkimiyyətə gəlməsindən sonra dövlətin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri milli mənafelərə əsaslanan xarici siyaset kursunun müəyyən edilməsi və Azərbaycanın dünyaya sivil, demokratik dövlət olaraq təqdim olunması idi. Dahi şəxsiyyətin müəyyən etdiyi bu xarici siyasi kurs Azərbaycanı de-fakto dünya miqyasında bir müstəqil dövlət kimi tanıtmağı təmin edə bilmək, dünyanın bütün dövlətləri ilə bərabər hüquqlu surətdə faydalı siyasi, iqtisadi, mədəni əlaqələr qurmaq və bu əlaqələri inkişaf etdirmək, beynəlxalq aləmdə Azərbaycan mənafeyinin təmin edilməsi və mövqelərini möhkəmləndirməkdən strategiyasının həyata keçirilməsində ibarət idi.

Ulu öndər Heydər Əliyevin xarici dövlətlərlə diplomatik əlaqələri, bütün dövlətlərin suveren hüquqlarına, o cümlədən beynəlxalq hüquq normaları ilə tənzimlənən dövlətlərarası münasabatlara hörmət etmək, dünyada baş verən münaqişələrin, o cümlədən Dağlıq Qarabağ probleminin sülh və danışıqlar yolu ilə həllinə nail olmaq, qarşılıqlı surətdə faydalı əməkdaşlıq qurmaq, dövlətlərarası əlaqələrə mane olan hər cür məhdudiyyətləri aradan qaldırmaq prinsipləri üzərində qurulmuşdur. Azərbaycan dövlətinin xarici siyaset kursunun uğurla həyata keçirilməsi üçün ölkədə və eləcədə regionda sabitliyin bərqərar olması vacib amillillərdən biri idi.

Ulu öndər Heydər Əliyev uğurlu siyaseti nəticəsində, Dağlıq Qarabağ və ətrafında baş verən hərbi münaqişəni dayandırmaq, atəşkəs rejiminin təmin edilməsi məqsədilə 1994-cü ilin mayında "BİŞKEK protokolu" imzalanmışdır. Atəşkəs rejiminin bərqərar olunması Azərbaycanın xarici siyaset strategiyasının həyata keçirilməsi istiqamətində, həmçinin Dağlıq Qarabağ probleminin həllində tədbirlərin görülməsi, o cümlədən ordu quruculuğu və milli ordu-nun gücləndirilməsi istiqamətində münbit şərait yaratmışdır.

Dahi lider Heydər Əliyevin qurduğu yeni Azərbaycan modelinin

dünyaya təqdim olunmasında əsas istiqamətlərindən biri, dünya dövlətlərinin marağını Azərbaycana yönəltmək, Azərbaycanın təbii sərvətlərinə qarşı dünya dövlətlərində maraq oyatmaq idi. Müasir Azərbaycan modelinin dünyaya integrasiyasında 1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda Gülüstan sarayında imzalanan "Ösrin Müqaviləsi"nin tarixi, siyasi və beynəlxalq əhəmiyyəti var idi. "Ösrin müqaviləsi"ndə dünyanın 8 ölkəsi - Azərbaycan, ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Türkiyə, Norveç, Yaponiya və Səudiyyə Ərəbistanı iştirak etmişdir. Müqavilənin imzalanması Heydər Əliyevin "Yeni neft diplomatiyasının" qazandığı ən böyük uğurlardan biri idi. Bu uğur ilk

növbədə dünya dövlətlərinin Azərbaycana qarşı marağının yaranmasına nail olmaq idi.

Fenomenal siyasi və dövlət xadimi olaraq tarixə qovuşmuş Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqı qarşısında unikal xidmətlərinən biri qədim İpək Yolunun bərpası olmuşdur. Azərbaycan qədim zamanlardan Asiya ilə Avropanın ticarət yolları qovşağında yerləşir. Heydər Əliyev, Azərbaycanın dünya bazarına integrasiyasının təmin etmək üçün qədim ipək yolunun bərpasını ən vacib məsələlərdən biri hesab edirdi. Qədim ipək yolunun bərpası – TRASEKA programının hazırlanmasında Heydər Əliyev yaxından iştirak etmişdir. Bu layihə Avropa ittifaqının TRASEKA üzv -

dövlətlərinə dair qlobal strategiyasına uyğun olaraq, alternativ nəqliyyat marşrutları vasitəsilə Avropa və dünya bazarlarına çıxışı təmin etməklə, bu dövlətlərin siyasi və iqtisadi sabitliyinə yardım göstərməsi, TRASEKA üzv-dövlətləri arasında gələcək regional əməkdaşlığın dəstəklənməsi, Beynəlxalq Maliyyə təşkilatları və özəl investorları cəlb etmək üçün TRASEKA layihərinin geniş istifadəsi, Avropa-Qafqaz-Asiya "TRASEKA" Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizinin Trans-Avropa Şəbəkələri ilə optimal integrasiyasının dəstəklənməsini nəzərdə tuturdu. Tərəfdaş ölkələrin rəhbərləri TRASEKA Uzaq Şərqlə yenidən qurulmuş ticarət mübadiləsini tamamlayaraq, qədim İpək Yolunun bir daha ən iri ticarət dəhlizinə çevrilməsinə şərait yaratdı.

Heydər Əliyevin qurduğu yeni Azərbaycan modelinin dünyaya integrasiyasında əsas istiqamətlərdən biri də Azərbaycanı dönyanın tanınmış qurumlarına, təşkilatlarına üzv etmək və Azərbaycan mövqeyini dünya arenasında möhkəmləndirmək idi. Aparılan uğurlu siyaset nəticəsində Azərbaycan bir çox beynəlxalq təşkilatlara, o cümlədən Birilmiş Millətlər Təşkilatı, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı, Avropa Şurası, İslam Konfransı

Təşkilatı, Müstəqil Dövlətlər Birliyi və digər çoxlu sayda təşkilatlara üzv seçilmişdir. Azərbaycanın həmin təşkilatlara üzv olması regional və qlobal səviyyədə fəaliyyətinin qurulması, o cümlədən beynəlxalq arenada əməkdaşlığı genişləndirməsi baxımından olduqca əhəmiyyətli vəcib amillərdən biri idi.

1993-cü ildə Azərbaycanın MDB-yə daxil olması Heydər Əliyevin xarici siyaset kursunda xüsusi yer tutur. MDB-yə üzv olmaq Azərbaycanın xarici siyasi fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi, ümumi iqtisadi məkanın formalasdırılması, nəqliyyat və rəbitə sahələrində əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi, əhalinin sağlamlığının və ətraf mühitin qorunması, sosial və immiqrasiya siyasəti məsələlərinin həyata keçirilməsi, mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə, müdafiə siyasetində və xarici sərhədlərin mühafizəsində əməkdaşlıq baxımından olduqca əhəmiyyətli idi. Azərbaycanın MDB-yə daxil olması nəticəsində, həmin dövlətlərlə iqtisadi, siyasi, mədəni inkişafında irəliyə aparılmasında mühüm nailiyyətlər əldə olumuşdur.

Hazırda, Ulu öndər Heydər Əliyevin qurduğu yeni Azərbaycan modeli xarici siyasetdə öz bəhrələrini verməkdədir. Bu baxımdan xarici siya-

sətdə varislik son dərəcə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Postsovət məkanı ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, varisliyi qoruya bilməyən dövlətlər olduqca çətin vəziyyətə düşürlər. Azərbaycanda isə siyasi varislik yüksək səviyyədə təmin olunmuşdur. Məhz bu səbəbdən xarici siyaset sahəsində davamlı olaraq nailiyyətlər əldə edilir. Beynəlxalq əməkdaşlıq, mədəniyyət, siyaset, terrorla mübarizə, idman və başqa sahələrdə Azərbaycan böyük uğurlar qazanmışdır.

Ümumməlli lider Heydər Əliyev bütün dünyada yaşayan soydaşlarımıza azərbaycançılıq ideyası ətrafində birləşməyi təlqin edir və bildiridi ki, azərbaycançılıq öz milli mənsubiyətini, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda, onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, integrasiyastanın bəhrələnmək və hər bir insanın inkişafını təmin etməkdən ibarətdir. Ulu öndərimiz xaricdə yaşayan azərbaycanlıların birliyi və təşkilatlanması məsələsini daim diqqət mərkəzində saxlamış, Azərbaycan diaspor cəmiyyətlərinin problem və qayğılarına böyük həssaslıqla yanaşmışdır.

Diaspor təşkilatlarına öz tövsiyələrini verən ulu öndər həmvətənlərimizi Azərbaycanın ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında fəal olmağa istiqamətləndirmişdir. Heydər Əliyev xarici ölkələrdə Azərbaycan diasporunun formalasdırılmasının vacibliyini, lobbiçilik fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini və perspektivlərini bəyan etmişdir. Ulu öndər öz öz çıxışlarında bildirirdi ki, sahəyə xüsusi diqqət yetirmədən xarici siyasetdə hansısa ciddi nailiyyətlər qazanmaq, eyni zamanda, milli məsələlərin beynəlxalq müstəviyə çıxarılmasına nail olmaq mümkün deyil.

Müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu, ümumməlli lider Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi stratejiya 2003-cü ildən Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçirilir. Prezident İlham Əliyevin qətiyyətli və düşünülmüş addımları ölkənin daha sürətlə inkişaf etməsinin təminatıdır.

Nüşabə Məmmədova
*Azərbaycan Milli QHT Forumunun vitse-prezidenti, Beynəlxalq Dialoq və İnkişaf Alyansının sədri,
Tarix elmləri namızadı*

Prezident İlham Əliyev:

***“Müstəqillik
ən böyük
sərvətimizdir,
ən böyük
nemətimizdir,
ən böyük
xoşbəxtliyimizdir”***

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin
Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyi ilə bağlı çıxışından:

**Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin
yaradılması tarixi hadisədir**

İlk dəfə olaraq müsəlman aləminində demokratik respublika yaradılmışdır. Biz haqlı olaraq fəxr edirik ki, bu respublikani Azərbaycan xalqı yaradıbdır. Bu, bir daha onu göstərir ki, Azərbaycan xalqı böyük xalqdır, Azərbaycan xalqı azadlıqsevər, müttərəqqi xalqdır. Azərbaycan dövləti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurucularının xatırmasına böyük hörmətlə yanaşır. Bir neçə il bundan əvvəl mənim Sərəncamımla Bakının mərkəzində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin şərəfinə abidə ucaldılmışdır. Xalq Cümhuriyyətinin qurucularının adları əbədiləşdirildi. Bu isə Azərbaycanda “Azərbaycan Xalq

Cümhuriyyəti İli” elan olunmuşdur və həm ölkəmizdə, həm də bir çox xarici ölkələrdə bu yubileyi qeyd edərək biz böyük tədbirlər keçirmişik, keçiririk və ilin sonuna qədər bu tədbirlər keçiriləcəkdir.

**Biz bu tarixi hadisə ilə
haqlı olaraq fəxr edirik**

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 23 ay ərzində fəaliyyət göstərmişdir. Ancaq bu müddət ərzində böyük işlər görə bilmişdir. Azərbaycanın dövlət bayrağı təsis edilmişdir, Azərbaycan vətəndaşlığı təsis edilmişdir, milli ordumuz yaradılmışdır. Gələn ay biz ordumuzun 100 illiini qeyd edəcəyik. Azərbaycanın Milli Ordusu 1918-ci ilin sentyabrında Qafqaz İs-

lam Ordusu ilə birlikdə Bakını erməni-bolşevik dəstələrindən, işğaldan azad etmişdir və bizim qədim tarixi şəhərimiz olan Bakını Azərbaycan xalqına qaytarmışdır. Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən sərhəd dəstəsi yaradılmışdır. Gəncənin tarixi adı qaytarılmışdır. Qısa müddət ərzində 200-dən çox qanun qəbul edilmişdir. Əlbəttə ki, onların arasında qadınlara səsvermə hüququnun verilməsi qanunu xüsusi yer tutur. Bakı Dövlət Universiteti yaradılmışdır və bu, onu göstərir ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti kadrların yetişdirilməsi işində, təhsilin inkişafında böyük işlər görmək əzmində idi. Azərbaycan dili - ana dili bütün təhsil müəssisələrinə qəbul edilmişdir.

Xalq Cümhuriyyətinin niyəti ondan ibarət idi ki..

Güclü dövlət yaratsınlar və Azərbaycan xalqı azadlıq, əmin-amənlilik şəraitində yaşaya bilsin. Əfsuslar olsun ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ömrü uzun olmadı, 23 aydan sonra respublika süqut etdi. Bu, bizim böyük faciəmizdir. Mən tam əminəm ki, əgər 1920-ci ildə müstəqillik əldən verilməsəydi, bu gün Azərbaycan dünyanın ən zəngin və ən inkişaf etmiş ölkələrinin sırasında ola bilərdi. Çünkü bizim təbii ehtiyatlarımız, coğrafi yerləşməyimiz imkan verirdi ki, bu təbii resurslardan biz səmərəli şəkildə istifadə edək. XIX əsrin ikinci yarısında - XX əsrin əvvəllərində dünya neft hasilatının böyük hissəsi məhz Azərbaycanda, Bakıda təmin edilmişdir.

Əfsuslar olsun ki, biz müstəqilliyi itirdik. Bu, bir daha onu göstərir ki, müstəqilliyi qoruyub saxlamaq onu əldə etməkdən daha çətin işdir. 1918-ci ildə qaldırılmış bayraq 1920-ci ildə endirildi və onu bir də o tarixdən 70 il sonra Naxçıvanda, Naxçıvanın Ali Məclisinin sessiyasında ulu öndər Heydər Əliyev qaldırmışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bayrağı dövlət bayrağı kimi Naxçıvan Ali Məclisinin sessiyasında qəbul edilmişdir.

1993-cü il tariximizdə dönüş nöqtəsi olmuşdur

Əslində, bizim müstəqil tariximiz o ildən başlamışdır. Çünkü 1991-1993-cü illərdə müstəqillik formal, şərti xarakter daşıyırdı. Azərbaycan demək olar ki, xaricdən idarə olunurdu. Biz hamımız bunu yaxşı biliyrik. Ona görə Azərbaycan xalqı həqiqi olaraq Heydər Əliyevi Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin banisi, Azərbaycan dövlətinin qurucusu kimi tanır və bu, tarixi həqiqətdir.

Bu çətin şəraitdə Heydər Əliyev Azərbaycanı o ağır vəziyyətdən çıxara bilmüşdür, inkişaf yoluna qoya bilmüşdir. 1993-cü ildən başlayaraq bu günə qədər Azərbaycan, sözün əsl mənasında, müstəqil siyaset aparan ölkədir. Bu gün dünya xəritəsində belə ölkələrin sayı o qədər də çox deyil. Xüsusilə biz ərazisi, əhalisi o qədər də böyük olmayan ölkələrə fikir versək görərik ki, müstəqil siyaset aparmaq iqtidarından olan ölkələr o qədər də çox deyil. Biz tam müstəqil siyaset aparıraq. Bizim siyasetimiz milli maraqlar üzərində qurulubdur. Azərbaycan xalqının maraqları bizim siyasetimizin mənbəyidir, onun əsasıdır. Kənardan bizim siyasetimizə təsir etmə imkanları sıfır bərabərdir. Bunu yaxın tarix göstə-

bu gün bizim ideoloji əsaslarımızı təşkil edir. Siyasi islahatlar aparılmışa bağlı önəmlı qərarlar, qanunlar qəbul edilmişdir. İqtisadi sahədə liberallaşma siyaseti aparılmışa başlamışdır və bazar iqtisadiyyatına keçid məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə baş vermişdir.

Beynəlxalq təcridə son qoyulmuş, Azərbaycan dünyanın aparıcı ölkələri ilə konstruktiv münasibətlər qura bilmişdir

Qonşu dövlətlərlə münasibətlər normallaşdı. Çünkü bu, bir absurd vəziyyət idi ki, 1993-cü ilə qədər Azərbaycan, demək olar, bütün qonşu dövlətlərlə çox gərgin münasibətlər şəraitində yaşayırdı. Qonşu dövlətlərlə, böyük dövlətlərlə münasibətlərin qurulması Heydər Əliyevin tarixi xidmətlərindən biridir. Ciddi iqtisadi islahatların nəticəsi olaraq Azərbaycana böyük sərmayə axını müşahidə edilməyə başlamışdır. "Əsrin kontraktı" imzalanmışdır ki, bu, iqtisadi müstəqilliyimizi şərtləndirən əsas amil olmuşdur. Hamımız yaxşı bilirik ki, iqtisadi müstəqillik olmadan siyasi müstəqillikdən söhbət gedə bilməz. Ordu quruluğunda böyük addımlar atılmışdır. Azərbaycanda nizami ordu yaradıldı. Bir sözlə, 1993-cü ildən başlayaraq Azərbaycan inkişaf yolu ilə inamla gedir və bu gün bu inkişaf davam edir.

2003-cü ildən sonra Azərbaycanın dinamik inkişafı təmin edilmişdir

Biz güclü, qüdrətli dövlət qura bilmışik. Bu gün Azərbaycan, sözün əsl mənasında, müstəqil siyaset aparan ölkədir. Bu gün dünya xəritəsində belə ölkələrin sayı o qədər də çox deyil. Xüsusilə biz ərazisi, əhalisi o qədər də böyük olmayan ölkələrə fikir versək görərik ki, müstəqil siyaset aparmaq iqtidarından olan ölkələr o qədər də çox deyil. Biz tam müstəqil siyaset aparıraq. Bizim siyasetimiz milli maraqlar üzərində qurulubdur. Azərbaycan xalqının maraqları bizim siyasetimizin mənbəyidir, onun əsasıdır. Kənardan bizim siyasetimizə təsir etmə imkanları sıfır bərabərdir. Bunu yaxın tarix göstə-

rib. İndi deyə bilərəm ki, belə cəhdlər də yoxdur. Ona görə ki, biz principial siyaset aparıraq. Bu siyaset Azərbaycan xalqı tərəfindən dəstəklənir və müdafiə olunur. Xalq-iqtidar vəhdəti bizim uğurlarımızın əsas səbəbidir.

Azərbaycan bu gün beynəlxalq arenada öz mövqelərini gücləndirir

Bizimlə əməkdaşlıq edən ölkələrin sayı getdikcə artır. Biz dünyanın ən mötbər qurumu olan BMT Təhlükəsizlik Şurasına iki dəfə sədrlik etmişik. Golən il biz BMT-dən sonra ikinci böyük təşkilata - Qoşulmama Hərəkatına sədrlik etməyə başlayacaq. Biz bütün digər aparıcı beynəlxalq təşkilatlarla çox sıx əməkdaşlıq edirik. Bəzi təşkilatların üzvüyük, bəzi təşkilatlarla əməkdaşlıq çərçivəsində fəaliyyət göstəririk. Dünya birliyi Azərbaycana böyük hörmətlə, böyük rəğbətlə yanaşır. Bu gün dünyanın siyasi xəritəsində Azərbaycanın yeri çox möhkəmdir.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı son illər ərzində apardığımız işlər münaqişənin həlli üçün hüquqi bazanı daha da genişləndirmişdir. BMT Təhlükəsizlik Şurasının dörd qətnaməsi və ATƏT-in qərarları, əlbəttə, bu hüquqi bazanın əsasını təşkil edir. Həmçinin 2003-cü ildən bu günə qədər digər beynəlxalq təşkilatlar oxşar qərar və qətnamələr qəbul etmişlər. Onların arasında Qoşulmama Hərəkatı, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, Avropa Parlamenti, Avropa Şurası Parlament Assambleyası, GUAM, ECO və digər təşkilatlar var. Bu, münaqişənin həlli üçün hüquqi bazanın yaradılması deməkdir. Biz münaqişənin həlli üçün iqtisadi zəmin də yaratmışaq, güclü ordu formalasdırımsaq. Görülən kompleks tədbirlər nəticəsində Azərbaycan bu məsələ ilə bağlı siyasi və diplomatik üstünlüyü tam təmin edibdir. Məhz bunun nəticəsidir ki, nə qədər dünya erməniləyi çalışsa da, heç bir dövlət qanunsuz Dağlıq Qarabağ rejimini tanımayıb.

Biz yaxşı bilirik ki, bu gün beynəlxalq hüququn normaları bir çox hallarda pozulur, işləmir

Güç amili ön plana çıxır və bu, reallıqdır. Ona görə dünya birliyyinin Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı bizim mövqeyimizi dəstəkləməsi böyük nailiyyətimizdir. Hesab edirəm ki, beynəlxalq hüququn normalarından başqa, burada güclü Azərbaycan amili dayanır. Biz güclü dövlət qura bilmışik. Bir daha demək istəyirəm ki, bizimlə əməkdaşlıq edən və etmək istəyən ölkələrin sayı artır. Bizə hörmət artır, bizim işimizə göstərilən rəğbat göz qabağındadır. Belə bir vəziyyətdə heç bir ölkə qanunsuz rejimlər heç bir əlaqə qura bilməz və biz buna heç vaxt imkan verməyəcəyik. Biz heç vaxt imkan verməyəcəyik ki, tarixi torpağımızda ikinci erməni dövləti yaradılsın. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllinin bir yolu var, o da Azərbaycanın beynəlxalq birlik tərəfindən tanınan ərazi bütövlüyüünün bərpasıdır.

Biz güclü ordu yaratmışıq

1918-ci ildə Azərbaycan Ordusunun yaradılması haqqında qərar veriləndə yəqin ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurucuları heç təsəvvür edə bilməzdilər ki, bu gün Azərbaycan Ordusu dünyanın ən güclü 50 ordusu sırasında olacaq. Bizim ordumuzun həm maddi-texniki təchizatı, həm də döyüş qabiliyyəti

yəti ən yüksək səviyyədədir. Biz bunu döyüş meydanında sübut edə bilmışik. Azərbaycan Ordusu işgal altında olan torpaqların bir hissəsini iki il bundan əvvəl işğalçılardan azad etmişdir. Ağdərə, Füzuli, Cəbrayıł rayonlarının bir hissəsi işğalçılardan azad edildi. Azad edilmiş o torpaqlara Azərbaycan vətəndaşları qayıtmışlar. O torpaqlara həyat qayıtmışdır və bunu Azərbaycan dövləti etdi, Azərbaycan Ordusu etdi.

Güclü ordu müstəqilliyimizin əsasıdır, təhlükəsizliyimizin qarantıdır

Azərbaycanda təhlükəsizlik tam təmin edilibdir. Azərbaycan bu gün müstəqil ölkə kimi dünya miqyasında ən sabit ölkələrdən biridir. Biz güclü iqtisadiyyat yaratmışıq. Biz təbii resurslarımızdan çox böyük səmərə ilə istifadə etmişik və iqtisadi müstəqillik siyasi müstəqilliyimizin əsas amilidir. İqtisadi müstəqillik olmadan siyasi müstəqillikdən səhbət gedə bilməz. Güclü iqtisadi əsaslar gələcəkdə də imkan verəcək ki, Azərbaycan heç kimdən asılı olma-yaraq uğurla inkişaf etsin.

Son 15 il ərzində iqtisadi inkişafımız dünya miqyasında rekord səviyyədədir

Azərbaycan iqtisadiyyatı 3,2 dəfə artmışdır və bu, dünya miqyasında analoqu olmayan inkişafdır. Biz bö-

yük valyuta ehtiyatlarını yaratmışıq. Bizim valyuta ehtiyatlarımız ümumi daxili məhsulumuza bərabər səviyyədədir. Bizim xarici borcumuz o səviyyədədir ki, ehtiyatlarımız xarici borcumuzu 4-5 dəfə üstələyir. Yəni, əgər dünyadan iqtisadi xəritəsinə baxsaq görərik ki, belə göstəricilər çox nadir hallarda baş verir. Bunu biz özümüz yaratmışıq, heç bir yerdən kömək, yardım almadan, düşübünlümüş siyaset, atılan düzgün addımlar nəticəsində. Bu gün Azərbaycan iqtisadi cəhətdən tam müstəqil dövlətdir, heç kimdən asılı deyil və məhz buna görə də inamla öz müstəqil siyasetini aparır.

Bu güclü iqtisadiyyat imkan verir ki...

Biz Azərbaycanda istənilən sosial layihəni, infrastruktur layihələrini icra edək və edirik. Azərbaycan sosial dövlətdir. Sosial sahəyə ayrılan diqqət imkan verir ki, bir çox sosial problemlər öz həllini tapsın, o cümlədən sosial infrastrukturla bağlı olan layihələr. Biz dənizləri neft-qaz kəmərləri ilə birləşdirik. Tarixdə ilk dəfə olaraq Xəzər dənizi Qara dənizlə, Aralıq dənizi ilə neft kəmərləri vasitəsilə birləşdi. Bizim təşəbbüsümüzə Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Örzurum, Bakı-Supsa neft və qaz kəmərləri inşa edildi. Enerji təhlükəsizliyi baxımından Azərbaycan nəin-

GÜNDƏM

ki regionda, dünya miqyasında önemli ölkəyə çevrildi. Hazırkı Cənub Qaz Dəhlizinin icrası ilə bağlı böyük işlər görülür və sabah Cənub Qaz Dəhlizinin rəsmi açılışı olacaqdır. Bu da böyük tarixi qələbəmizdir.

Biz nəqliyyat infrastrukturunu yaratmaqla qitələri birləşdirdik

Açıq dənizlərə çıxışı olmayan Azərbaycan bu gün dünyanın nəqliyyat mərkəzlərindən birinə çevrilir. Təşəbbüskarı olduğumuz Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu, nəqliyyat infrastrukturunu ilə bağlı digər layihələr, Xəzərin ən böyük limanı olan Ələt Limanının işə düşməsi, "Şimal-

Cənub" nəqliyyat dəhlizinin yaradılması istiqamətində atılmış addımlar bir məqsədi güdür ki, Azərbaycanı dünyanın nəqliyyat mərkəzlərindən birinə çevirək. Bu istiqamətdə böyük işlər görüldü. Bu, müstəqilliyi gücləndirən amildir. Bu, qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirən amildir. Biz bu məsələ ilə bağlı çox ciddi məşğuluq. Gec-tez bizim təbii resurslarımız tükənəcək. Baxmayaraq ki, "Azəri-Çıraq-Günəşli" kontraktının müddəti 2050-ci ilə qədər uzadıldı. Ən azı o vaxta qədər bu kontrakt qüvvədə olacaq. Mən tam əminəm ki, 2050-ci ildən sonra da kifayət qədər neft ehtiyatları "Azəri-Çıraq-Günəşli" də qalacaq.

Azərbaycan dünyada multikulturalizmin mərkəzlərində biri kimi tanınır

O şəraitdə ki, bu yanaşmaya indi dünyada o qədər də isti münasibət göstərilmir. Ancaq buna baxmayaq, biz öz yolumuzla gedirik. Tam əminik ki, biz düzgün yoldayıq. Çünkü bizim nümunəmiz, bizim gördüyüümüz işlər dirlərarası, millətlərarası dialoqun güclənməsinə gətirib çıxarıv və nəticə etibarilə sabitliyə, təhlükəsizliyə xidmət göstərir.

Biz bu gün Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyini qeyd edirik. Baxın, o vaxta qədər və o vaxt bizim ölkəmiz hansı vəziyyətdə idi. Yoxsulluq, səfələt, savadsızlıq, tamamilə dağılmış tarixi şəhərlərimiz. Nəyə görə? Çünkü Azərbaycan müstəqil deyildi. Sovet dövründə, İkinci Dünya müharibəsi zamanı Azərbaycan nefti olmasaydı, Sovet İttifaqı faşizm üzərində Qələbəni əldə edə bilməzdı. Bunu hamı bilməlidir. Biz Qələbəyə həlledici töhfə vermişik. O vaxt Azərbaycan xalqı, Azərbaycan zəhmətkəşləri, neftçiləri, Azərbaycan nefti ümumiyyətliq büdcəsinə xidmət göstəririd. Heydər Əliyev 1969-cu ildə Azərbaycanda rəhbərliyə gəlməyənə qədər Azərbaycan bütün bu sərvətlərə baxmayaraq, Sovet İttifaqında ən axırıncı yerdə idi. Nəyə görə? Çünkü müstəqil deyildik. Taleyimiz əlimizdə deyildi.

1970-ci illərdə Heydər Əliyevin yorulmaz söyləri nəticəsində Azərbaycan çox böyük dərəcədə inkişaf etmişdir. Ancaq yenə də müstəqil deyildi. Müstəqilliyyin ilk illərində xalqımızın başına gələn bəlalar, işğal, vətəndaş müharibəsi, AXC-Müssavat cütlüyünün yarıtmaz fəaliyyəti demək olar ki, ölkəmizi məhv etmişdi. Ancaq biz dirçəldik. Nəyə görə? Məhz müstəqilliyyə görə. Ona görə ki, bizim taleyimiz indi bizim əlimizdədir. Bizim gələcəyimiz etibarlı əllərdədir.

Bugünkü Azərbaycan bir daha göstərir ki, müstəqillik ən böyük sərvətimizdir. Bu, həqiqətən də belədir. Müstəqillik ən böyük sərvətimizdir, ən böyük nemətimizdir, ən böyük xoşbəxtliyimizdir. Azərbaycanın müstəqilliyi əbədidir.

Azərbaycan Cümhuriyyətinin tanınması şərfinə hökumət və parlament üzvlərinin xatırə fotosu kli. Yanvar, 1920-ci il

Rəsmi dövlət qəzeti "Azərbaycan"ın redaksiya heyəti. 1919-cu il. Məhəmmədəmin Rəsulzadə, Üzeyir Hacıbəyli, Şəfi bəy Rüstəməyli, Məhəmməd Hadi və başqaları. (Şəxsi arxiv)

Qarabağ İslam Ordusunun komandam Nuru paşa Gəncədə

Parisə göndərilən Azərbaycan Nümayəndə Heyəti çalışma masası arxasında, 1919-cu il

Parisə göndərilən Azərbaycan Nümayəndə Heyəti iş başında

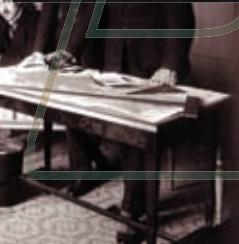
Azərbaycan Cümhuriyyəti hökuməti. Ortada Nəsib bəy Yusifbəyli

Qafqaz
İslam
Ordusunun
komandanı
Nuru pəsa

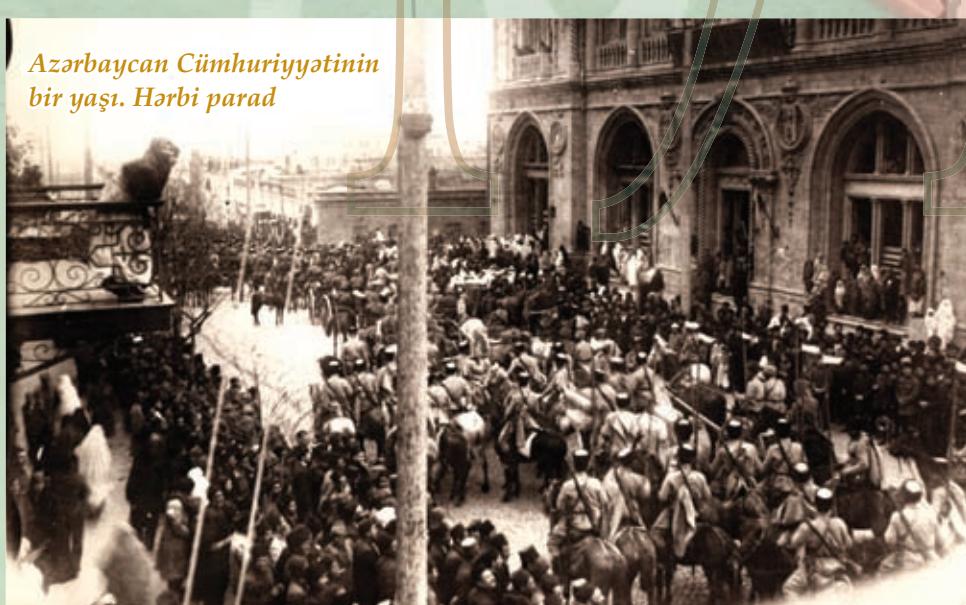
Azərbaycan Cümhuriyyəti - 100

Bu fotolar araşdırmaçı-yazar Dilqəm Əhmədin şəxsi arxivindəndir. Azərbaycan Cümhuriyyətinin 100 illiyi şərəfinə bu fotoların "Birlik" jurnalında dərc olunmasına razılıq verdiyi üçün redaksiyamız adından ona öz təşəkkürümüzü bildiririk.

Azərbaycan Cümhuriyyətinin xaricə təhsil almağa göndərdiyi tələbələrdən bir qrup

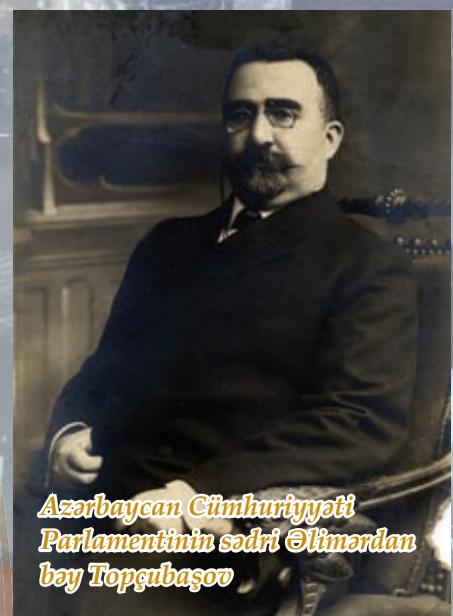
Məhəmmədəmin Rəsulzadənin sədrliyi ilə Azərbaycan nümayəndə heyəti İstanbulda. İyun, 1918-ci il (şəxsi arxiv)

Məhəmmədəmin Rəsulzadə mühacirətdə

Həsən bəy Ağayevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamentinin əməkdaşları. 1919-cu il

Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamentinin sədri Əlimərdan bəy Topçubaşov

Paris Nümayəndə heyəti mühacirət illərində.
Soldan: Məmməd Məhərrəmov, Miryaqub Mirmehdiyev,
Əlimərdan bəy Topçubaşov. Genuya, 1922-ci il

Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamentinin sədr müavini
Həsən bəy Ağayev

Nuru paşanın adının əbədiləşdirilməsi bizim vəfa borcumuzdur

İlham İsmayılov:
**"Ümid edirəm ki,
Cümhuriyyətimizin
və Bakının
qurtuluşunun
100 illiyində
onların xatırəsinin
əbədiləşdirilməsi
mümkün
olacaqdır"**

**Müsahibimiz Azərbaycanlıların və digər Türkəlli Xalqların Əməkdaşlıq Mərkəzinin sədri, Dünya Azərbaycanlılarını
Əlaqələndirmə Şurasının və Azərbaycan Mətbuat Şurası İdarə Heyətinin üzvü İlham İsmayılovdur.**

- İlham müəllim, bu il Azərbaycan Prezidenti tərəfindən "Cümhuriyyət ili" elan olundu. Ölkəmizdə və xaricdə Cümhuriyyətimizin 100 illik yubileyi ilə bağlı silsilə tədbirlər keçirilir. Bu tədbirlərin təşkilini necə dəyərləndirirsiniz?

- Bilirsiniz ki, Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyev bu il yanvarın 10-da 2018-ci il Azərbaycan Respublikasında "Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti İli" elan edilməsi ilə bağlı sərəncam imzaladı. Bu əlamətdar hadisənin dövlət səviyyəsində layiqincə qeyd edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin ayrıca "Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin 100 illik yubileyi haqqında" sərəncamı da var. Bu sərəncamlarda da qeyd olunduğu kimi 1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan xalqının həyatında misilsiz hadisə baş vermiş, müsəlman şərqində ilk parlamentli Respublika olan Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti qurulmuşdur. Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin yaranmasının 100-cü ildönümü ilə əlaqədar ölkədə və ölkə xaricində silsilə tədbirlərin həyata keçirilməsi də nəzərdə tutulmuşdur. Bu il ərzində biz istər

ölkə daxilində, istərsə də xaricdə Cümhuriyyətimizin 100 illik yubileyinə həs olunmuş kifayət qədər maraqlı, rəngarəng tədbirlərin keçirildiyini görürük. Bu tədbirlər ilin sonuna dək davam edəcəkdir. Mən bu tədbirlərin keçirilməsində diaspor təşkilatlarımızın fəaliyyətini də yüksək qiymətləndirirəm. Onlar keçirdikləri tədbirlər vasitəsilə yaşadıqları ölkələrdə bayraqımızı ucaldır, ölkəmizin şərqdə qurulan ilk Cümhuriyyət olmasından fəxrlə danışırlar. Biz də vaxtaşırı xarici ölkələrdə tədbir keçirdiyimizdən bili-rəm ki, başqa bir ölkədə milli maraqlarını müdafiə etmək, öz ölkəni, xalqını təmsil etmək olduqca qürurverici bir hadisədir.

- Bu il həm də Qafqaz İslam Ordusunun Bakını erməni-bolşevik işgalindən azad etməsinin 100 ili tamam olur. Bu yaxınlarda Sizin mediada açıqlamanız vardi ki, Qafqaz İslam Ordusu Azərbaycana gəlməsəydi Cümhuriyyətin var olması da sual altında olacaqdı.

- Doğrudur, 1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Milli Şurası İstiqlal Bəyannaməsi qəbul edərək, Azərbaycan mütəqilliyyini elan

etmişdi. Lakin faktiki olaraq bu müstəqillik sadəcə kağız üzərində mövcud olmuşdur. Təəssüf doğuran haldır ki, bəzi araşdırmaçılar o dövrü təhlil edərkən ziddiyətli fikirlər səsləndirirlər. Onlar Qafqaz İslam Ordusunun Cümhuriyyətin qurulmasındaki rolunu bilərkədən və ya bilməyərkədən ya kiçitməyə, ya da ki bu faktların üzərindən çox ehmalca keçməyə çalışırlar. Hesab edirəm ki, ən doğru yanaşma tarixə münasibətdə obyektiv olmaqdır. Əgər o dövrdə Qafqaz İslam Ordusu vaxtında Azərbaycana gəlməsəydi, ermənilərin xalqımıza qarşı törətdikləri qırğınıların həcmi də ağılaşılmaz dərəcədə arta bilərdi. Bilirsiniz ki, həmin dövrdə ermənilərlə yanaşı, ruslar və ingilislər də Qafqazda Azərbaycan dövlətinin yaranmasına icazə vermək istəmirdilər. Təbii ki, Cümhuriyyətin qurulması üçün Azərbaycan xalqı, onun dəyərli ziyanları misilsiz mücadilə aparıblar. Lakin göründüyü kimi həmin dövrdə bütün şərtlər bizim əleyhimizə işləyirdi. Qafqaz İslam Ordusunun gəlişi ilə ilk növbədə Azərbaycan Milli hökuməti Gəncəyə köçürüldü, onların fəaliyyət göstərmələri üçün şərait yaradıldı. Azərbaycan-

MÜSAHİBƏ

da demək olar ki nizami ordu yox idi. Silah-sursat təchizatı yox dərəcəsində idi. Səfərbərlik elan olunduqdan sonra da bir sırə çatışmazlıqlar ortaya çıxmışdı. Nuru paşa bu çatışmazlıqları görəndən sonra məktub yazaq, Osmanlıdan əlavə qoşun bölmələri istəmişdi. Çünkü səfərbərlik elan olunmasına baxmayaraq, nizami ordu olmadığından yerli əhaliyə təlimlərin keçirilməsi uzun vaxtala bilərdi. Hətta ilk vaxtlar bəzi ziyalilərimiz Azərbaycanın Türkiyəyə birləşməsini təklif edib, bunu çıxış yolu kimi də görürüb-lər. Lakin buna ilk etiraz edənlərdən biri də Nuru paşa olub. O, "məni siyasetə qatmayıñ, mən hərbçiyəm və qırğınların qarşısını almaq üçün burdayam" -deyib. Bundan sonra sentyabrın 15-dək Qafqaz İsləm Ordusu yeni yaranmaqdə olan milli ordunun da dəstəyilə ağır döyüşlər keçərək, Gəncədən Bakıya irəlilədi və 1918-ci il sentyabrın 15-də Bakıya daxil oldu. Bakını erməni-bolşevik işgalindən azad etdi. Beləliklə, həm Azərbaycanın müstəqilliyi tam şəkildə təmin olundu, həm də ermənilərin və bolşeviklərin Bakı və ətraf rayonlardakı özbaşınlıqlarına, vəhşiliklərinə birdəfəlik son qoyuldu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin paytaxtı isə iki gün sonra Gəncədən Bakıya köçürüldü. Yalnız bundan sonra Azərbaycanda dövlət quruculuğunuñ əsas mərhələsinə start verildi və ölkədə parlamentə demokratik qaydada ilk dəfə seçkilər keçirildi.

1918-ci ildə, belə bir ağır vəziyyətdə bizə dost, qardaş köməyinə ehtiyac vardı və bu əli bizə Nuru paşanın komandanlığı altında Qafqaz İsləm Ordusu uzatdı. Bu dəstəyin nəticəsində Cümhuriyyətimiz faktiki olaraq varlığını ortaya qoydu, xarici dövlətlər tərəfindən tanundi. 1920-ci ildə bolşeviklər Azərbaycanı işgal edərkən məcbur olub Azərbaycanı 15 müstəqil ölkədən biri kimi sovetlər birliliyinə daxil etdilər. 1991-ci il avqustun 30-da "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpası haqqında" Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin qəbul etdiyi Bəyannamə də bunun məntiqi davamı olaraq reallaşsa bildi. Çünkü, Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti Azərbaycan Milli Şurasının 1918-ci il mayın 28-də qəbul etdiyi İstiqlal Bəyannaməsinə, Azərbaycan Respublikasının demokratik prinsiplərinin və ənənələrinin varisliyinə əsaslanaraq və "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpası haqqında" Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin 1991-ci il 30 avqust tarixli Bəyannaməsinə rəhbər tutaraq bu Konstitusiya Aktını qəbul etdi, müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət qurulu-

şunun, siyasi və iqtisadi quruluşunun əsaslarını təsis etdi. Ona görə də, demək istəyirəm ki, tarixi reallıqları, tarixi gerçəklilikləri doğru qiymətləndirməli, ondan nəticə çıxarmağı da bacarmalıyıq.

Çünki oxşar hadisələrlə biz XX əsrin sonlarında yenidən rastlaşdıq. Belə ki, sovetlər birliliyi daşıldı, Azərbaycan yenidən müstəqillik əldə etdi. Lakin qısa zaman ərzində Azərbaycanda xarici qüvvələrin də təhribi ilə separatçılıq meylləri baş qaldırdı, ölkədə vətəndaş qarşıluması yarandı, torpaqlarımızın bir hissəsi yenidən ermənilər tərəfindən işğal edildi, müstəqilliyimizi itirmək təhlükəsi yarandı. Belə bir zamanda xalqın tələbiylə yenidən hakimiyətə gələn Ulu Öndər Heydər Əliyevin böyük təcrübəsi nəticəsində vətəndaş qarşıluması dayandırıldı, içtimai-siyasi sabitlik bərpa olundu, ölkəmiz yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Azərbaycanın davamlı milli-siyasi ideologiyası müəyyənləşdi. Bütün bunları müqayisə edəndə yenə də görürük ki, əsrin əvvəllərində olduğu kimi bu gün də bütün təlyükli məsələlərdə Türkiyə yenədə bizimlədir, əsas strateji tərəfdəsimiz, etibarlı müttəfiqimizdir.

- Qafqaz İsləm Ordusunun Azərbaycan-dakı missiyası, xidmətləri, gördüyü işlər artıq hamı tərəfindən qəbul olunur. Cəmiyyətdə Nuru paşanın adının əbədiləşməsi tez-tez gündəmə gəlir. Bu artıq sosial bir sıfarişə çevrilib..

- Bu gün Qafqaz İsləm Ordusunun tarixi missiyası kimlər üçünsə adı görünə bilər. Bəzən kimlərsə bu ordunun tarixi missiyasının əhəmiyyətini azaltmağa da cəhd edirlər. Lakin unutmamalıq ki, o dövrün reallıqlarına uyğun olaraq onları Azərbaycana Cümhuriyyətimizin qurucuları davət edilər. Onlar da bizə yardım üçün gəliblər. Amma bu birmənalıdır ki, Qafqaz İsləm Ordusu gəlməsəydi nə o zamankı, nə də indiki Azərbaycan olmayıacaqqı. Çünkü bu günü Azərbaycan məhz həmin o Cümhuriyyətin vari sidir. Bu gün doğrudan da, cəmiyyətdə belə bir istək mövcuddur. Nuru paşanın adının əbədiləşdirilməsi bir xalq olaraq bizim onlara vəfa borcumuzdur. Hər bir insanın borcudur ki, öz vətəni uğrunda mübarizə aparsın, bu yolda şəhid olsun. Lakin başqa bir ölkənin vətəndaşı olaraq onların gəlib burada bizimlə birgə mübarizə aparmaları fədakarlıqdır. Çünkü onlar uzaqdan gələrək Cümhuriyyət quruculuğunda bizimlə birgə çi-yin-çiynə mübarizə aparıblar. Ümid edirəm ki, indi bunun tam məqamıdır. Cümhuriyy-

yətimizin və Bakının qurtuluşunun 100 illiyində onların xatırısının əbədiləşdirilməsi yerinə düşərdi.

- Əslində, rəhbərlik etdiyiniz təşkilat bir neçə dəfə belə bir cəhd edib...

- Doğrudur, biz beş il əvvəl, Bakının qurtuluşunun 95 illik yubileyində ölkə ziyalıları adından cənab Prezidentə məktubla müräciət edərək, Nuru paşanın abidəsinin qoyulmasını xahiş etmişdik. Ölkədə olan milli təşkilatlarla bir araya gəlib bu məsələni sent-yabr ayında yenidən gündəmə gətirmək istəyirik. Bu məsələni daima gündəmdə tutan milli təşkilatların və ziyalıların birlikdə olması çox önemlidir. May ayının 28-də Respublika günü ilə bağlı keçirilən tədbirdə Prezident İlham Əliyev qeyd etdi ki, Azərbaycanın Milli Ordusu 1918-ci ilin sentyabrında Qafqaz İsləm Ordusu ilə birlikdə Bakını erməni-bolşevik dəstələrindən, işğaldan azad etmişdir və bizim qədim tarixi şəhərimiz olan Bakını Azərbaycan xalqına qaytarmışdır. Göründüyü kimi, artıq Qafqaz İsləm Ordusunun tarixi xidmətləri ölkə başçımız tərəfindən də ən anlamlı bir gündə dilə gətirildi, onların tarixi qıyməti verildi. Ümid edirik ki, Ulu Öndər Heydər Əliyevin "bir millət, iki dövlət" fəlsəfəsindən irəli gələrək, yaxın vaxtlarda Qafqaz İsləm Ordusunun, onun qəhrəman komandanı Nuru paşanın adları əbədiləşsəcəkdir. Bu o dövrə Bakı, Göyçay, Ağsu, Şamaxı, Hacıqabul və Azərbaycanın digər ərazilərinin yağı düşmən qüvvələrindən azad edilməsi uğrunda döyüşlərdə şəhid olmuş 1232 türk əsgərinin ruhuna hörmət olardı.

- Cümhuriyyətin 100 illiyi münasibətlə xaricdə hansısa tədbir keçirməyi planlaşdırırsınız?

- Bu il ərzində milli maraqlarımızın qorunması, azərbaycanlılara qarşı törədilmiş soyqırımların tanıdlılması üçün Fransa, Rusiya, Belçika və Hollandiyada Azərbaycan və türk diasporları ilə birlikdə bir sırə tədbirlər keçirmişik. Bu yaxınlarda Salyan rayonunda Cümhuriyyətimizin 100 illiyi və Türkçülükdən 100 illiyi və Türkçülükdən 100 illiyi olacaq. Çalışırıq ki, bu tədbiri də respublikamızda geniş şəkildə qeyd edək. Bu il Avropanın əsas siyasi mərkəzlərində də bir neçə tədbir keçirməyi nəzərdə tuturuq. Bütün bu tədbirləri Cümhuriyyətimizin 100 illiyinə həsr edirik.

Шавката Мироновича Мирзёева

Портретолог — он же психо-
лог, он же врач

Главная цель психологической
портретологии заключается в сос-
тавлении психологических порт-

ретов лидеров разных государств с
целью выявления их способности
влиять на политику представ-
ляемых ими стран.

Во время катаклизмов общест-

венной жизни или на переломных
этапах истории противоречивые
и непредсказуемые лидеры акти-
визируется и, к удивлению мно-
гих, становятся кумирами толпы.

Система психологических оценок лидеров позволяет прогнозировать политические процессы. Особенно это касается государств кавказского региона, в которых, как известно, роль и значение личности первого лица в государстве уникальна и довлеет над другими факторами.

В построении психологических портретов имеются универсальные психодиагностические подходы, по-разному раскрывающие образы политических деятелей. Структура личности политика в каждом конкретном случае психологического портретирования моделируется портретологом для достижения определенной цели или решения конкретных pragматических задач.

Для осуществления этих задач портретолог должен быть не только психологом, у него должно быть медицинское образование. Потому что при создании психологических портретов политических лидеров учитываются личностные характеристики, лежащие на грани нормы и патологии.

Базисная структура личности и типичные черты характера являются продуктом специфического способа воспитания людей (в особенности в период детства). Базисная структура личности является эффективным операционным инструментом анализа в социальных науках.

Сегодня серьезные изменения в политической жизни пост-Ислам Каримовского периода в Узбекистане заинтересовали многих международных политических экспертов и финансовые институты. В отличие от традиционных линий государств Центральной Азии эти изменения стали более очевидными в результате концепции экономических и политических реформ, проведенных новым президентом Узбекистана Шавкатом Мирзиёевым. Сегодня многие эксперты задаются вопросом — что вынудило Шавката Мирзиёева отказаться от традиционных линий и провести политико-экономи-

ческие реформы резко отличавших политику времен Каримова?

Многие эксперты подчеркивают это его отличающимся мировоззрением и годами сформированным у него мнением, пониманием основных причин проблем региона, а также его качествами, которые были получены из его характерных особенностей. Разумеется речь идет о той человеке, которое неоднократно был подвергнут кулачным интригам эпохи Каримова, конечно речь идет о политическом лидере, который точно рассчитал внутри властные силы той эпохи преодолевая клановые преграды сохраняя свое самообладание. Действительно, Шавкат Мирзиёев — политик, который может найти выхода из трудных положений и многие ошибаются считая его либеральным политиком, да, для стратегических целей внешне он кажется мягким, но внутри он очень строгий государственный деятель.

Несомненно, эти характерные качества Шавката Мирзиёева были сформированы за счет пройденного им жизненного пути, трудностей, с которыми он сталкивался, и, наравне с этим, за счет унаследованной системы семейных ценностей. Нетрудно увидеть отражение благородства, доброты и сострадания в воспитании человека, рожденного в семье медиков. Отец Миромон родился в узбекской семье местных дворянских потомков в поселке Яхтан Ганчинского района в Таджикистане. Отец Миромон, для того чтобы обучаться на родном языке, поступает медицинский институт в Узбекистане. В эти же годы он знакомится с матерью Шавката. Наряду с этим Миромон также был очень серьезным общественным деятелем. Однако из-за благородного происхождения в эпоху Сталина семья начала подвергаться мучениям. У семьи отняли все земельные участки и кышилаги, которые были распределены среди местных сельских жителей. Семью «наградили» клеймом узбекских националистов. Это вынудило

семью переехать из родного Яхтанского района в Узбекистан. То есть семья Миромон, как носитель национального сознания, в отрочестве будущего президента привила маленькому Шавкату систему национальных ценностей, генетически переходящих из поколения в поколение. Молодость президента Шавката Мирзиёева, несмотря на официальную коммунистическую идеологию, была построена на базе национального духа. На самом деле сдержанное и осторожное поведение семьи, страдающей от сталинских репрессий, выдавалось во взглядах юного Шавката. Отец Миромон хотел, чтобы его сын Шавкат прожил тихую и спокойную жизнь, и его беспокоила активная общественно-политическая деятельность сына. Несвоевременная смерть матери повергла в серьезный психологический шок молодого Шавката и его братьев и сестер. Отец Миромон вел скромный образ жизни, старался быть для своих детей и отцом и матерью, и во многих случаях не мог все успевать. Две сестры Миромона жили далеко от города Заамин, в котором жила их семья. По настоянию детей, чтобы положить конец этим страданиям, Миромон женился на татарской девушке, которая очень тепло относилась к их семье. И действительно, Шавкат и его братья и сестры полюбили эту девушку как родную мать. Сероглазая и добрая татарская девушка как родная мать отвечала на любовь детей к ней. Неслучайно эта девушка попросила Шавката и его братьев и сестер называть ее по имени их матери, чтобы не бросить тень на эту взаимную любовь. В отличие от бывшего президента Грузии Михаила Саакашвили, он не относился с ненавистью к неродному себе человеку, а наоборот, увидев в ней материнскую любовь, любил и уважал ее.

Отец Михаила Саакашвили Николоз, медик по образованию, развелся с женой и ушёл в другую семью за несколько месяцев до рождения сына. Мать, Гиули Ал-

PERSONA

сания, профессор-историк, специалист по культуре средневековой Грузии, тюрколог, председатель общественного союза «Дом дружбы Грузии и Азербайджана», впоследствии вышла замуж за Зураба Кометиани. Воспитанием занималась мать, отчим относился к пасынку с пренебрежением. Миша рос без отцовской ласки.

Эти травмы детства в будущем отразились на его характере, пове-

неполноценности, которая мобилизовала его на большие достижения.

Власть для Саакашвили является средством получения материальных и нематериальных благ (богатство, слава, престиж, известность, популярность, доступ в высшие слои общества и др.), а также способом господства над другими, получения удовольствия от зависимости других (своеобразный властный садизм).

Обиженные на многие несправедливости не могут забыть обиду, вечно анализируют события. Эти чувства в их мыслях доминируют и создают жажду мести.

Высокие идеи – это среднее состояние между ошибочными мыслями и бредом. Высокие идеи, хоть и не способствуют появлению психических болезней, но считаются патологией. Они порождают в характере Саакашвили черты конфликтности, импульсивности, агрессивности.

Всё эти характеристики соответствуют шизоидному типу личности.

Шизоидный тип личности (еще называется интровертным типом). Слово «шизоид» было предложено в 1936 году немецким ученым Кречмером, который считал, что между шизоидными психопатами и больными шизофренией имеется этиологическое сходство. Однако позже стало известно, что несмотря на сходство названий, у этих нарушений нет ни этиологической, ни патогенетической связи. Особенностью этого типа личностей является наличие аутистического мышления, и этим они резко отличаются от других. У этих личностей поведение, одежда, мимика и т. д. имеют специфические отличия. Их подозрительность носит навязчивый характер.

Во всём этом в той или иной форме просматриваются симптомы шизоидального состояния. С точки зрения физиологии это реакция нервной системы и всего организма.

Они очень страдают от двух расстройств: мании величия и мании преследования.

Молодой Шавкат Мирзиев в 1974 году поступает Ташкентский институт инженеров ирригации и механизации сельского хозяйства, и после окончания института преподает там. В 1981 году он познакомился со своим учеником Зиро Атхоном. На самом деле, породиться с богатой семьей Ферганской области сыграло бы важную роль в будущей карьере молодого ученого. Будущий свёкр Махмид-

дении и мировосприятии. Однако больше отчима он презирал родного отца и не простил его за своё детство. Саакашвили изменил своё отчество с Николозовича на Николаевича: своеобразная месть отцу, покинувшему семью ещё до рождения сына. Заодно он «правил» и этническое происхождение, провозгласив себя менгrelом. Вот в такой коллизии провёл свои детские дни Миша. Вопиющим образом чувствовалась его зависть к сверстникам. Эти чувства подталкивали его к изолированности и к одиночеству. Свою семейную неполноценность он постарался компенсировать, углублённо занимаясь учёбой. Но детские травмы оставили на нём свои следы. Власть для него всегда была инструментом компенсации

Личная жизнь Михаила Саакашвили замыкается в придуманном им воображённом мире. Он отрицает мнения всех окружающих, отвергает любую критику в свой адрес. Для него существует только одна правда, только Его мнение. На тех, кто с ними не соглашается, он смотрит как на чужого, как на врага. Будучи подозрительными ко всему и ко всем, такие люди не могут близко сходиться ни с кем, часто остаются одинокими. Они неустанно борются против воображаемых «врагов» и живут «высокими идеями».

«Высокие идеи» возникают на основе реальных событий, сопровождаются напряженной эмоциональностью и занимают в мыслях доминирующую позицию, приводя к ошибочным выводам.

жон Гашимов поддерживал дружбу со многими влиятельными людьми того периода. У Мохмиджона также была отличная торговая сеть, основанная на этих связях. Но он добивался на все только своим трудолюбивым, целенаправленным характером. Шавкат Мирзиёев до 1992 года поднялся от младшего исследователя до должности проректора в своем родном институте, и одновременно с этим был председателем партийного комитета коммунистической партии. В 1990 году он был избран в депутаты в Верховном Совете Узбекистана. В 1994 году он вновь становится членом парламента независимого Узбекистана. В 1996 году Указом Президента Узбекистана Ислама Каримова Шавкат Мирзиёев был назначен главой исполнительной власти Джизакской области. С 2001 года он назначается главой исполнительной власти Самаркандской области. Следует отметить, что тогда подавляющее большинство людей в политической власти в Ташкенте были выходцы из Самарканда с Исламом Каримовым. Фактически Узбекистан находился в руках Самаркандского клана. Мастерство и политические навыки Шавката Мирзиёева позволили ему, несмотря ни на что, быть осторожным с членами Самаркандского клана, которые занимали все самые важные должности и унижали тех, кто не был членом их клана. Шавкат Мирзиёев умел слушать людей. Он молча и скрывая свои чувства пытается выяснить, насколько искренен или фальшив его собеседник. Благодаря именно этим своим качествам он смог избавиться от окружившего его Самаркандского клана. На этом этапе психологические характеристики и основанные на них качества Шавката Мирзиёева были очень полезными в его работе. Образ жизни его родителей, предупреждения семьи об их мучениях во время репрессий создали у него привычку скрывать свои чувства. Ради истины признаем, что еще одним пострадавшим от

Самаркандской группировки был один из ведущих лиц в политическом руководстве Узбекистана. Не случайно, что во времена работы Шавката Мирзиёева главой исполнительной власти Самаркандской области его борьба с местными мафиозными группами для предотвращения нехватки продовольствия вызвала возмущение местных групп и их опекунов в Ташкенте. В Узбекской прокуратуре начали предъявлять обвинения против Шавката Мирзиёева на основании того, что он ведет с ними безосновательную борьбу и что у этих людей нет никакой вины. Генеральный прокурор сделал доклад Исламу Каримову по этому поводу. Но Ислам Каримов через своих независимых каналов уточняет, что Шавкат Мирзиёев невиновен, и шаги, которые он предпринимает по отношению к оптовым монополистам и торговцам в Самарканде, правильные, и что он прав. После этого Ислам Каримов, 2003 году приводит Шавката Мирзиёева к руководству нового правительства. Дальновидный Шавкат Мирзиёев, учитывая оценочных суждение окружение Каримова, смог проявить себя как исполнительный технократ – реформатор, но без каких-либо политических претензий, чтобы не стать жертвой интриг министра финансов Рустама Азизова, известного как «любимцем Ислама Каримова». Конечно же способность Шавката Мирзиёева скрывать свои чувства, слушать, находить общий язык со всеми и скрывать свои истинные намерения, создавая отвлекающую среду, смогли отвлечь от него внимание многих своих противников. Именно этот фактор после смерти Ислама Каримова обеспечил без geopolitischen protivostoyaniya бесконфликтный приход к власти Шавката Мирзиёева, и первой задачей нового президента стала борьба с членами Самаркандского клана в политической власти. Многие госслужащие, которые были изгнаны из политической элиты Узбекистана из-за

Адгезал Мамедов

Лидер Движения «Единения Славяно-Тюркского Мира»

этого клана, Шавкатом Мирзиёевым снова были приглашены в центр и назначены на высокие должности, а мастер интриг Рустам Азимов был освобожден от должности.

В последнее время одним из самых важных шагов Шавката Мирзиёева стало восстановление связей с Турцией, которые были ослаблены в период Ислама Каримова. Этот шаг стал значительным шагом вперед для развития экономики Узбекистана. По средним подсчетам, этот подход обеспечит поток ресурсов для экономики Узбекистана на сумму 17 млрд. долларов в ближайшие пять лет с точки зрения туризма, альтернативной энергетики, сельского хозяйства, текстильной промышленности и других отраслей промышленности. А одна из важнейших исторических и стратегических целей Шавката Мирзиёева – посредством донорских инвестиций сделать Бухары и Самарканда центром турецкого и исламского мира. Здесь будут созданы институты на имени Бурхани и Матуриди. Одна из крупнейших авиакомпаний мира турецкие авиалинии и туроператоры взяли на себя определенные обязательства по организации туристических поездок к этим городам из стран тюркского и исламского мира. С этим в ближайшие десятилетия у Узбекистана открывается возможность, наряду со своими плодородными землями, становиться и Меккой Тюркского Мира!

TÜRKLÜK GÜNÜ

Salyanda qeyd olunub

İlham İsmayılov:

"Azərbaycan və Türkiyə arasında, eləcə də digər türk xalqları ilə əməkdaşlıq sahəsində son illər çox ciddi, mühüm işlər görülməkdədir"

Əflatun Amaşov:

"Bizlər çalışmalıyıq ki, gələcəkdə bu gün digər turkdilli xalqlar və toplumların paradı kimi özünə yer tutsun"

Azərbaycan Mətbuat Şurası və Azərbaycanlıların və digər Türkçillik Xalqların Əməkdaşlıq Mərkəzi (AT-XƏM) 3 may Türkçülük gününü türkçülüyün banisi, Azərbaycanın ictimai fikir tarixinin görkəmli nümayəndəsi Əli bəy Hüseynzadənin doğma yurdu olan Salyan rayonunda qeyd edib.

Əsası ATXƏM tərəfindən qoyulmuş və hər il ənənəvi olaraq qeyd olunun bu əlamətdar günlə bağlı dövlət və hökumət rəsmiləri, ictimai-siyasi xadimlər, kütləvi informasiya vəsítələri və qeyri-hökumət təşkilatlarının rəhbərləri bir araya gəlmişdilər.

Tədbir iştirakçıları öncə Salyan

rayonunda Ulu öndər Heydər Əliyevin abidəsini ziyarət ediblər. Daha sonra onlar Əli bəy Hüseynzadənin və istiqlal şairi Xəlil Rza Ulutürkün abidələrini, həmçinin rayonda türk şəhidlərinin xatırəsinə ucaldılmış abidəni də ziyarət ediblər.

Toplantını giriş sözü ilə açan AT-XƏM sədri İlham İsmayılov "Türk-

çülük günü”nın mahiyyətindən, yanrıma tarixçəsindən söz açıb. Birlik sədri bildirib ki, belə tədbirlərlə bu əlamətdar tarixin anlamanın gənclərə çatdırılması, milli şürurun daha da yüksəldilməsinə nail olmaq, vətənpərvərlik ruhunun hər zaman diri tutmaq hədəf seçilir. “Azərbaycan və Türkiyə arasında, eləcə də digər türk xalqları ilə əməkdaşlıq sahəsində son illər çox ciddi, mühüm işlər görülməkdədir. Bu işlər intensivləşməkdədir. Bu əməkdaşlıqların dərinləşdirməsi xalqlarımızın rifahının yüksəlməsinə, eyni tarixi kökə sahib olan insanların yenidən yaxınlaşmasına səbəb olacaqdır”, – deyə İ.İsmayılov vurgulayıb.

Azərbaycan Mətbuat Şurasının sədri, Milli Məclisin deputatı Əflatun Amaşov may ayının bayramları ayı olduğunu deyib: “Artıq bir neçə ildir ki, 3 may tarixi isə Türkçülük Günü kimi qeyd olunur. Bu gününün qeyd edilməsində ATXƏM-in böyük rolü var. Hesab edirəm ki, belə tədbirlərin təşkili ilə biz türkçülük mirasına sahib çıxmış oluruq. Tədbirin Salyanda – Əli bəy Hüseynzadənin doğma yurdunda təşkili isə xüsusi rəmzi məna daşıyır. Bizlər çalışmalıyıq ki, gələcəkdə bu gün digər türkdilli xalqlar və toplumların paradı kimi özünə yer tut-

sun”, – deyə Ə.Amaşov fikrinə aydınlıq gətirib.

Dünya Azərbaycanlılarının Milli Birliyinin sədri Cavad Derəxti Türk dünyasının integrasiyası istiqamətində atılan addımlar, Azərbaycanın bu proseslərdəki rolundan danışib. Bildirib ki, son illər ərzində Türk dünyasının birlik və bərabərliyi yolunda mühüm tədbirlər keçirilib və bu tədbirlər günü-gündən daha da artmaqdadır.

Milli QHT Forumunun İdarə Heyətinin sədr müavini Qorxmaz İbrahimli, şair Əkbər Qoşalı, Mətbuat Şurasının İdarə Heyətinin üzvləri Müşfiq Ələsgərli, Azər Həsrət və digəriləri çıxışlarında Türkçülük gənənün önemindən danışıblar. Qeyd edilib ki, tarixi keçmişimizin öyrənilməsi, tariximizdəki qəhrəmanlıq səhnəmələrinin gələcək nəsillərə çatdırılması üçün belə tədbirlərin keçirilməsinin çox böyük əhəmiyyəti vardır.

Daha sonra Türkçülük Günü tədbiri konsert programı ilə davam edib.

“Birlik”

Üçqütblü dünyada sülhün yeni açarı: TÜRK BİRLİYİ

Soyuq müharibə dövründə Ame-rika və Sovet İttifaqının iki qütblü dünya düzəni nisbi də olsa, öz aralarında balans saxlaya bilirdi. Sovetlərin dağılması ilə Avropa İttifaqı, Amerika və Rusiya-Çin olmaq üzrə üç ayrı blok, üç ayrı qütb formalaşıb, və artıq dünya düzəni bu "üçayaqlı stul"da oturmuşdur.

Bu "üçayaqlı" balanssız tənlikdə var olan üçlü blok, öz çətirləri altına almiş olduqları dövlət və millətləri qoruyarkən, bu bloklarda təmsil olunmayan Türk və Türk-İslam coğrafiyasındaki suveren dövlətlər və millətlər etibarsız döyüş sahələrinə çevirilmiş, iqtisadi və siyasi cəhətdən zəbt edilmişdir.

Bu balanssız tənlik region və dünya sülhünü ciddi mənada təhdid edir.

Dünya sülhünə töhfə vermək, "sülh stulu"nun dördüncü ayağını oluşturmaq, Türk, türk-islam coğrafiyasının işgalinin qarşısını almaq üçün bu dövlətlər fərqli partiyalar, ideologiyalar, məzħəblərin üstündə olan demokratik prinsip və dəyərlərə malik yeni bir blokun əmələ gəlməsinə start verməlidirlər. Bu şox vacib bir şərtidir.

Bu oluşum hegemon güclərin məz-lum millətlər üzərindəki zülmünün qarşısını aldığı kimi, dünya sülhünə də töhfə verəcək yeganə imkandır...

Dünya sülhü üçün, demokratiya üçün resursların bərabər bölüşdürülməsi və ədalətli dünya düzəninin bər-qərar olunması üçün Türk Birliyi şərtidir; makro planda Avropa Birliyi, mikro planda yerli mədəniyyətimizə bağlı bir formalaşmanın yaranması...

Yaranan biləcək dördüncü Türk bloku Avropa, Asiya və Amerika xalqla-

Gökhan Türkeş Öngel
iş adamı
Türkiyə

rinin da daha azad və daha rahat ya-şamasını təmin edəcəkdir. Qurulacaq ədalətli və demokratik dünya düzənində, sıxışdırılmış cəmiyyətlərdə "pilləkən altı" inkişaf edən, əxlaqsız müharibə, dediyimiz terrorizm də öz populyarlığını itirəcəkdir. Yəni Güney Azərbaycanda, Myanmarda, Liviyyada, Suriyada insanlar hər sabaha inamlı oyanacaqları kimi, Parisdə barda, Londonda metroda, ABŞ-da ticarət mərkəzlərində də insanlar da-ha güvənlili və təhlükəsiz olacaqdır...

Prosesə dair təklifim:

- Qurulacaq Turan Məclisi, adap-tasiya prosesini keçəcəkdir.

Hər bir ölkənin Daxili İşlər Naziri,

Xarici İşlər Naziri, Mədəniyyət Naziri, Baş Qərargah Rəisi və Kaşfiyyat Təşkilat sədri bu məclisin təbii üzvü qəbul ediləcəkdir.

Bu məclisdə siyasetçilərin yanında, sənətçi, elm xadimi, jurnalist, iqtisadçılar və biznesmenlər də olacaqdır.

Turan Məclisində Cənubi Azərbaycan, Şərqi Türküstən, Qarabağ və s. kimi işğal altında olan torpaqlarda-Türklərin nümayəndləri də yer alacaqlar.

Transformasiyalı olaraq hər bir ölkənin Dövlət və ya Cümhurbaşkanları, bir və ya iki il müddətinə Turan Məclisinin sədri olacaqdır. Turan Məclisinin sədri məzħəbindən, dindən, siyasi baxışından asılı olmaya-raq, dünyada yaşayan 250-300 mil-yon Türkün sədri kimi qəbul ediləcəkdir.

Bu birliyinin xərclərinə, hər bir ölkə ümumadxili məhsulu çərçivəsində iqtisadi dəstək verəcəkdir.

Əsas fəlsəfəsi regionda sülh, dün-yada sülh olacaq olan bu Məclisin bütün qərarları demokratik qaydalarla görə səsvermə yolu ilə qəbul oluna-caq, heç bir ölkənin əhali sayına görə deyil, yalnız qərarlar demokratik prinsiplərlə müəyyən olunacaq və mənimsəniləcəkdir.

Yaranacaq ortaq siyasi güc, hərbi güc, texnoloji güc və demokratiyanın inkişaf etdirilməsi təməyülü, daha etibarlı, daha azad, daha xoşbəxt bir dünyaya açılan qapı olacaqdır.

Hər kəs böyüküyünnü göstərəcək, Tanrıının türk millətinə bəxş etdiyi bu missiyani da, bu millət layiqincə yeri-na yetirəcəkdir.

Yetirilməlidir də...

Türk dünyasının 2500 illik sırrlı əlifbası

Danimarkalı
Vilhelm Tomsena
vəfa borcumuzu
unutmadıq

*15 dekabr dünya
Türklərinin "Türk dili"
günü kimi qeyd edilsin*

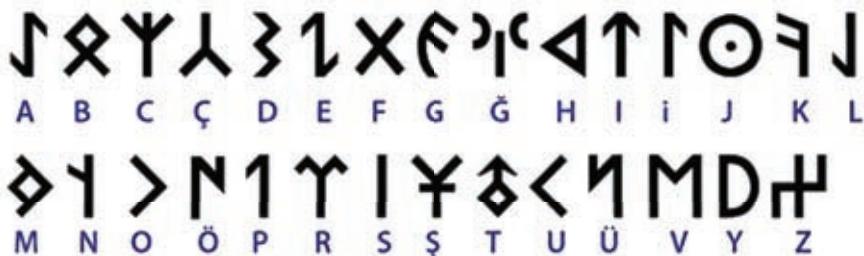
Bu gün dünya siyasi xəritəsində altı müstəqil türkdilli ölkə mövcuddur. Bununla yanaşı, digər ölkələrin tərkibində də bizimlə qohum olan eyni soyköklü muxtar respubliklar vardır. Ümumilikdə türkdilli ölkələrdə yazı üçün tədbiq olunan əlifbalar nəzər saldıqda onların əsasən – latin, kiril və ərəb əlifbalarından istifadə etdiklərini görməktəyik.

Dünya yaranandan alımlar daim mübahisə etməkdədir ki, görəsən odun, təkərin yoxsa yazının rolu insanlığın inkişafı üçün ən vacib amillər olubdur!...Cavablar daim açıqdır, amma keçmiş haqqında elmləri öyrənməkdə, bu və ya digər hadisələrin günümüzə kimi gəlib çatmasında əsas rolun məhz yazının üzərinə düşdüyünü inkar etmək olmaz.

Bir anlıq qədimdən günümüzə yazı dedikdə gözümüzün önünə ilk

GÖKTÜRK ALFABESİ

olaraq – qədim Misir heroqrifləri, Babil mixi yazıları, finikiyalıların əlifbasi və ondan təsirlənən antik yunan, sanskrit, Çin heroqrifləri, etrusk, latin, arami və bunlardan bəhrələnən müasir dünya xalqlarının çağdaş əlifbalarının gəldiyini hər birimiz əzbərdən deyə bilərik. Yazı böyük mədəniyyətlərin, sivilizasiyaların yaranmasında ən başlıca iştirakçı element olub. Dünyanın ən böyük muzeylərində müxtəlif xalqların qədim əlyazmaları, dastanları, poemaları, yazılı abidələri bu gün də qorunub saxlanılır. Bunların vasitəsi ilə də müasir millətlərin keçmişinin mədəni zənginliyi müəyyən edilməkdədir.

Yaxşı, bəs bu gün yer üzərində yaşıyan təqribən 300 milyonluq türkdilli xalqların nə zamansa öz milli əlifbasi olubmu?.. Yoxsa biz elə birbaşa digər xalqların yaratdığı əlifbalarданmı yaranmışlıq hər zaman?. Səmimi olaq, bù gün neçə nəfərimiz bu suala əminliklə, qürurla, fəxrlə, hətta əzbərdən - "bəli olub" cavabını verə bilər?! Çox cuzi bir sayıda insanımız 1893-cü ildə danimarkalı tədqiqatçı, türkoloq alim, professor Vilhelm Tomsenin (1842-1927) dünya tarixi və ən başlıcası biz türkdilli xalqları daim qırurlandıran qədim Orxun-Yenisey əlifbasını türkcə çözüdüyüni bilməkdədir. Danimarkalı alim heç kimin təsəvvür etməkdə belə qısqanlıqla yanaşlığı - yazılı abidələrin qədim türklərə məxsus olduğunu dünya elminə, türk tarixinə bəxş etmiş insandır... Kaş ki, millətimizin vəfali dostu olan danimarkalı professor Vilhelm Tomsenin adı Bakıda, Ankarada, Astanada, Daşkənddə, Bişkekdə əbədiləşdirilərdi. Onun ailəsi ilə əlaqə qurulardı – on-

lara səxavətli millətimizə xas vəfa borcu şükrənlərimizi təqdim edərdik...

Bunun bir gün baş verəcəyinə də inamim böyükdür. Çünkü, biz yaxşılığı itirməyən ərən insanların davamçılarıyız.

*Orhun-Yenisey, yoxsa
Göytürk əlifbası?*

Müxtəlif araştırma yazılarında qədim türk əlifbasi ya Orhun-Yenisey, ya da Göytürk hərfələri kimi qeydə alınmaqdadır. Əslində, söhbət eyni əlifbadan gedir. Sadəcə olaraq, bu yazılı abidələr Orhun vadisi (Monqolustan ərazisi) və Yenisey çayı ətrafında (Rusiya Federasiyası, Sibir bölgəsi) tərəfində tapılmışdır. Yazilar Göytürk Xaqqanlığı dövründəki xaqqanlar tərəfindən hazırlanmışdır – Göytürk əlifbasi kimi də adlandırılmışdır.

Hal-hazırda Rusiya Federasiyası (Tuva, Xakasiya, Altay), Monqolustan, Qazaxistan, Qırğızistan və Çin ərazilərində ümumilikdə 200-ə ya-

xin yazılı abidə mövcuddur. **Əlifba özlüyündə 38 hərfdən ibarət olmaqla** yanaşı **100-dən çox tamğa işarələrdən ibarətdir**. Tarixi mənbələr görə VI-X əsrlərdə türklər tərəfindən rəsmi əlifba kimi istifadə olunub. Bu haqda Bizans diplomati, tarixçi Menandrus Protektorun hələ

VI əsr də Bizansda -Xaqqanın elçisi qismində gələn heyət haqqında qeydlərdə bildirmişdir. Həmin əsrə aid Çin qaynaqlarında da türklərin öz əlifbalarının olduğunu görməkdəyik. Bu əlifba X əsr də türklərin kütləvi islama keçid dönməmində ərəb əlifbası tərəfindən sıradan çıxarılmışına baxmayaraq, XVI əsrə kimi Avropada bir sıra gizli yazışmalarда şifrəli kodlar kimi istifadə olunmuşdur. Ən son Macaristan ərazisində tarixin qaranlıq səhifələrində itmişdir.

Sirri yazıların geri dönüşü və

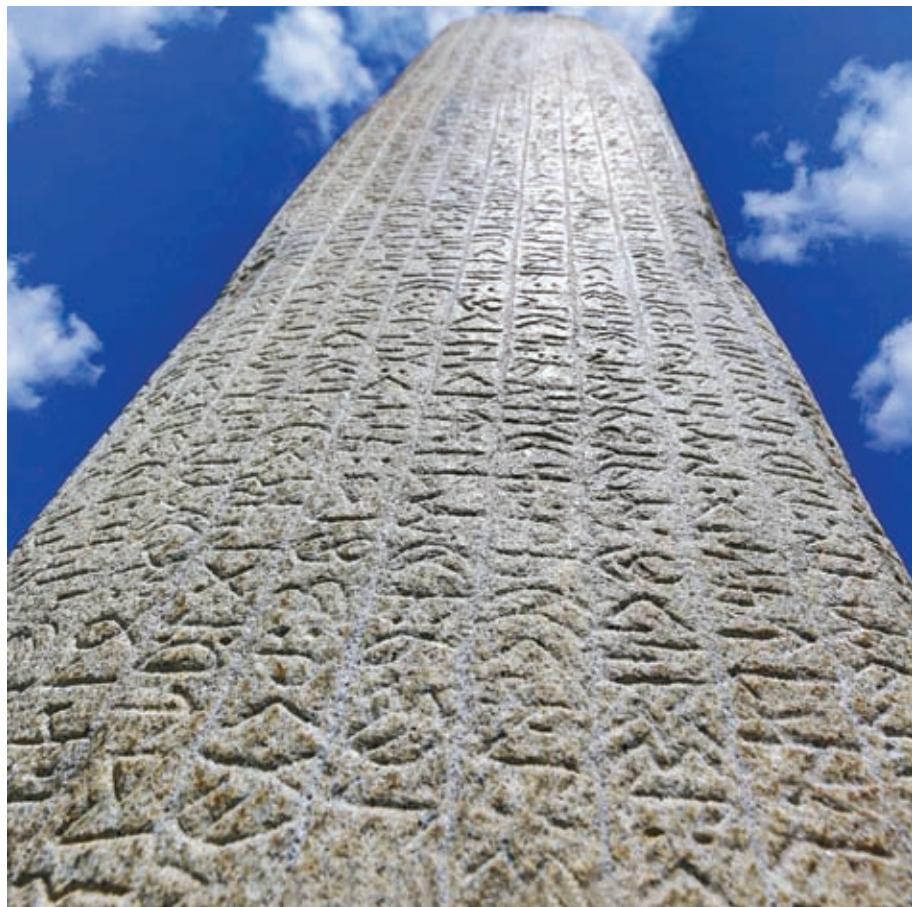
Danimarkalı Vilhelm Tomsonun çalışmaları

Yuxarıda da bildirildiyi kimi, qədim türklərin yazıları demək olar ki, təqribən doqquz yüz illiyinə tarix səhnəsindən silinmiş və hətta varlığı belə unudulmuşdur.

1700-1721-ci illərdə Çar Rusiyası ilə İsvəç arasında uzun və ikinci tərəf üçün çox ağır nəticələrə səbəb olan məşhur Şimal müharibəsi baş verir. Çoxlu sayıda isveçli hərbi əsirlərin içində kapitan Johan von Strahlen-

berg adlı xəritəsunas zabit olub. Ömrünün 13 ilini Rusiyada əsir həyatı yaşamasına baxmayaraq, ruslar onun tədqiqatçı və xəritəsunas olduğunu bilməkdəydi. Dövrünün Rus çarı I Pyotr botanika alimi Gottlieb Messerchmitdi Sibirə göndərir. Məqsəd bölgənin müalicəvi bitkilərini öyrənməklə yanaşı flora xəritəsini də həzırlamaq idi. Bu ekspedisiyaya isveçli hərbi əsir J.Strahlenbergi də mütəxəssis köməkçi kimi aparılır. İlkən sonra İsvəç qayıdan J.Strahlenbergi 1730-cu ildə "Avropa və Asyanın şimal və şərq tərəfləri haqqında tarixi-coğrafi qeydlər" adlı kitab dərc edir və burada Yenisey çayı sahilində gördüyü yazılı abidələr haqqında məlumat vermiş olur. Həmin illərdə bu yazılar Avropa tədqiqatçıları tərəfindən böyük marağla səbəb olur. İlk olaraq fin araşdırmacılar 1887-88-ci illərdə bölgəyə elmi səfər təşkil edirlər, cümkü həmin alımlar fin/uqorların kökəninin uzaq Asiya olduğunu iddia edirdilər. Gördükləri Yenisey abidələrinin nüsxəsini çıxararaq Avropaya aparırlar. Gözlədikləri nəticəyə nail olmurlar. Daha sonrakı illərdə (1891) rusiyali ekspedisiya qrupu məşhur tarixçi Vasili Radlovun rəhbərliyi ilə Monqolustanın Orhun vadisinə səfər təşkil edir. Burada da Orhun yazılarının nüsxəsi çəkilərək daha sonra V.Radlov tərəfindən çap olunur. Bu yazılar runik əlifba adı verilir. Runik sözü qədim skandinav dialektində "tampaca" mənasına gəlir. Həqiqətən də dövrünün dilçi alımları bu yazıları bir tapmaca kimi çözmək üçün gərgin rəqabət içindəyidilər. Maraqlılı budur ki, heç kim bu yazıların türk xalqlarına aid ola biləcəyini belə ağlından keçirmək istəmirdi. Düzdür V.Radlov müəyyən hərfləri tampaşa çalışsa da, məsələyə tələskən yanaşmış və sadəcə olaraq runik yazıları dərc etməklə kifayətlənmişdir. Buna baxmayaraq, Danimarkanın Kopenhagen Universitetində dərs deyən tədqiqatçı alim, antik dillər mütəxəssisi Vilhelm Tomsen artıq iki ildən çox üzərində çalışdığı Orhon-Yenisey runik yazılarının mütləq "dil açacağına" hamidian çok inanırırdı.

Bu təqvimi bütün türk xalqları unutmamalıdır – 15 dekabr 1893-cü

YADDAŞ

il... Daş kitabı ilk olaraq "Tenqri" (Tanrı) deyir, daha sonra "Türk" deyə dünyaya səs salı... Bəli, Göytürk Xaqqanı belə dedi: "Ey Türk Milləti! Mən ki, Tanrının izniylə taxta oturmuş Türk Bilgə Xaqqan. Sözümü sonuna qədər dinlə. Üstdə Goy çökməsə, Altda yer dəlinməsə sənin elini və törəni kim poza bilər?" ... Həqiqətən də, Türk tarixi üzərində oynanılan bütün qondarma oyunları Bilgə Xaqqan bir daha əsrlər sonra pozmuş və çağdaş dünya türk sivilizasiyasının necə də zəngin köklərə getdiyini göstərmış oldu.

Qazaxıstanlı Saka şahzadəsi

"Altın adam" və 2500 illik türk yazıları

Professor V.Tomsenin bizə hədiyyə etdiyi milli mirasımızın yaşı VI əsrдən hesablanmağa başlandı. Zamanla 1904-cü ildə Çində 104 səhifəlik kağız üzərində Orxun yazıları ilə çap edilmiş uyğur kitabı, Qırğızistanda Talas yazıları da silsilə olaraq tapılmış və danimarkalı alimin çözüdüyü hərflərin sayəsində mətnlərin mənaları qədim türk, uyğur, qırğız dialektlərində bizə çatmış oldu.

1969-cu ildə Qazaxıstanın keçmiş paytaxtı Almatadan 50 km məsafədə yerləşən İssık ərazisində yol çəkim-

Obulafaz SEYDABEYOV

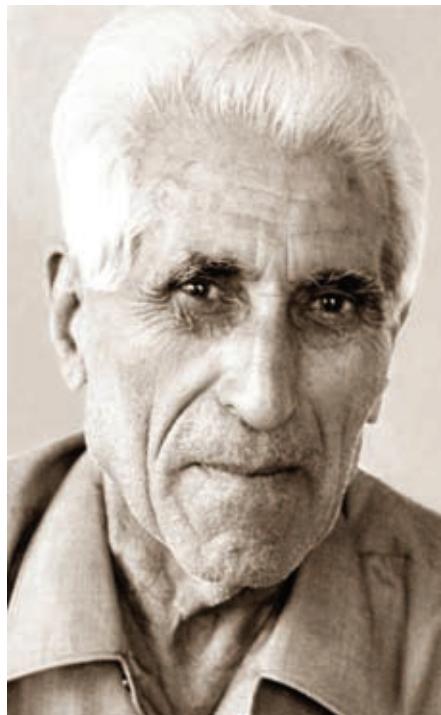
ləri zamanı tapılmış yaşı e.ə V əsrə aid edilən Saka kurqanı – arxeoloqların marağına səbəb olur. Araşdırma zamanı qazax tədqiqatçılar Beñken Nurmuxanbetov və Kamal Akişev bütün paltarları və silahı belə qızıldan olan Saka şahzadəsi və yüzlərlə antik eksponat tapırlar. Bizim yazımıza görə bu tapıntıının ən böyük önəmi budur ki, Saka şahzadəsinin yanında müxtəlif əşyalarla yanışı üzərində Orhun yazıları kimi bildiyimiz 26 hərfin olmasıdır. Bu yazılar gümüş qədəh qabın üzərində yazılıb. Yazı belədir: "Tigin 23 yaşında öldü, Eşik xalqının başı sağ olsun". Beləliklə, bu tapıntı sübut etmiş oldu ki, türk runik əlifbasının yaşı eramızın VI əsrindən götürülməsi yalnızdır və əsil istifadə kökləri 2500 ilə dayanır.

Araşdırma yazımın sonunda bir daha dünya yazı elminə türk sivilizasiyasının da öz əlifbası olduğunu sübut edən Danimarka Kraliyət Elmi Cəmiyyətinin rəhbəri olmuş professor Vilhelm Tomsenin əziz xatirəsi önündə dərin vəfa borcu və minnətdarlığı ilə baş əyərək, təklifimi səsləndirmək istərdim. 15 dekabr Türkdilli Respublikalarda ortaq "Türk dili günü" kimi qeyd edilsin. Hətta, Qazaxıstanın paytaxtı Astanada 2010-cu ildən fəaliyyət göstərən Beynəlxalq Türk Akademiyasının nəzdində danimarkalı professor Vilhelm Tomsenin adına elmi orden də təsis edilərək – milliyətindən, dinindən, irqindən asılı olmayaraq Türk tarixinin düzgün araşdırılmasına töhvə vermiş insanlara təqdim edilsin.

Nihal Atsız

Aran Məhəmmədzadə

İKİ MÜCAHİDİN DOSTLUĞU

Nihal Atsız Cümhuriyyət deputatı haqqında

Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamentinin üzvü Məhəmmədsadiq Axundzadə Aran ilə Türkiyədə türkçülük hərəkatının ideoloqu Nihal Atsız arasında çox yaxın dostluq münasibətləri olub. Buna görədir ki, Aran mühacirətdə vəfat etdiyi zaman onun haqqında ən geniş nekroloqu Nihal Atsız yazıb.

Mühacirətdə *Sadiq Aran, Sanan Azər* imzası ilə tanınan Məhəmmədsadiq Axundzadə 1895-ci ildə Zəngəzur qəzasının Sisyan bölgəsində doğulub. Baki Ali Pedaqoji İnstytutuna daxil olub, "Füyuzat", "Açıq söz" kimi mətbuat orqanlarında şeirləri yayımlayıb. 1917-ci ildə Çar Rusiyanın çökməsi ərefəsində Zəngəzurun mərkəzi Gorusa dönüb, burada məktəb təsis edib.

1918-ci ilin 7 dekabrında Azərbaycan Cümhuriyyətinin Parlamenti

qurulduğu zaman Zəngəzur nümayəndəsi olaraq parlamentə qatılıb. Aran parlamentdə çoxluq təşkil edən Müsavat Partiyasına qoşulub.

Azərbaycan Cümhuriyyətinin işgalindən sonra Aran Mirzəbala Məhəmmədzadənin rəhbəri olduğu gizli Azərbaycan İstiqlal Komitəsinə qatılıb. 1923-cü ilin sonunda Güney Azərbaycana, növbəti il Türkiyəyə gedib, Trabzonda bir il müəllimlik edib. Daha sonra İstanbul'a yollanıb. Aran İstanbulda Müsavat Partiyası Xarici Bürosunun Mədəniyyət Komitəsinin nəzdində Azəri-Türk Gənclər Birliyini təsis edib, bu qurumun rəhbəri olub.

1930-cu illərin əvvəlində Aran Finlandiyaya gedib, orada da məktəb açıb. Bu məktəbdə İdil-Ural bölgəsində köçən türklərə dərs keçib, Turan Ocağı dərnəyini yaradıb.

1932-ci ildə burada "Yeni Turan" adlı qəzet təsis edib. Qəzet türkçə və fincə yayımlanıb.

Aran 1936-ci ildə yenidən İstanbula dönüb. 1939-1941-ci illər arasında "Ulus" və "Cümhuriyyət" qəzetlərinin İrandakı müxbiri kimi çalışıb. II Dünya müharibəsindən sonra Türkiyədə Türk Mədəniyyət İşləri Dərnəyini yaradıb, 1961-ci ildə Ankara'da təsis edilən Türk Mədəniyyətini Araşdırma İnstitutunun qurulmasında iştirak edib.

Məhəmmədsadiq Aran mühacirətdə Rəsulzadə və Mirzəbala Məhəmmədzadədən sonra ən çox yazıları nəşr edilən mühacirlərdən olub. Türkiyədə "Yeni Kafkasya", "Azəri-Türk" (bir müddət onun rəhbərliyi ilə yayımlanıb), "Məfkurə", "Doğuş", "Bozqurd", "Gök Börü", "Davran", "Yaşıl yarpaq", "Qızıl alma", "Özləyiş", "İctihad", "Çinaraltı", "Torpaq", "Orhun", "Yaş Türküstan", "Yolların səsi", "Odlu Yurd", "Azərbaycan Yurd Bilgisi", "Türk kültürü", "Cığır", "Ötükən", "Aras", "Mücahid", "Yana Milli Yul" kimi jurnallarda, "Cümhuriyyət", "Yeni İstanbul", "Şərq yol", "Yeni Turan" kimi qəzetlərdə şeirləri, məqalələri yayımlanıb. Yazlarını "Mehmet Sadık Aran", "M.S.Sanan", "Sanan Azer", "M.Sisyanlı" imzaları ilə yazıb.

Aran 1935-ci ildə İstanbulda "Ergeñekon yolları" adlı şeirlər məcmuəsi çap etdirib. Ona Türkiyədə şöhrət qazandıran əsəri isə 1942-ci ildə İstanbulda "Cümhuriyyət" mətbəəsində yayımlanan "İran türkləri" əsəridir. O, kitabının ön sözündə İrandakı türklər məsələsi ilə bağlı yazıb: "İrandakı fars dövləti artıq çürüyüb. Biz İrandakı türklər o məmlakətin çürük tabutunu artıq ciynamızda daşımayıacaqıq. Bu gün İran dövləti artıq mövcud deyil. Bizim də öz haqlarımıza qovuşmağımızın zamanı gəlib... Əziz yurdaşlarım. Əsrlərlə biz təbrizlilər qazandıq, Tehran isə yedi, biza kölə, qul gözüylə baxdı. Artıq qul olmaq zamanı arxada qalib. Biz artıq Tehranın köləsi olmaqdan qurtulmalı və haqqımıza sahib olmalıyıq".

Nihal Atsız "Çinaraltı" jurnalının 36-ci sayında bu kitab haqqında resepsiya yazıb, jurnalın 40-ci sayında

PERSONA

isə Aranın Atsızca cavabı dərc olunub.

1944-cü ildə M.Aranın İstanbulda "Milli məcmuə" mətbəəsində "Türkün qızıl kitabı. "Qutadqu bilik"" adlı əsəri nəşr olunub. Bu kitabçada XI əsrə Yusif Uluq Xas Hacib tərəfindən yazılmış məşhur "Qutadqu bilik" əsərindən nümunələr təqdim edilib.

Aran bütün fəaliyyəti boyunca türk dünyası, türkçülük üçün çalışıb. Təsadüfi deyil ki, "Kızilelma" jurnalının ona yönəldiyi "Türkçülük tələqqiniz nədir?" sualına belə cavab verib: "Türk millətini tanımaq, sevmək, türk aləmini, türkləri bir-birinə və bütüün dünyaya tanıtmaq. Məhkum türklərin qurtuluşuna ölürcəsinə çalışmaq, bu çalışmada tək müstəqil türk dövləti olan Türkiyənin zərər görməsinə imkan verməmək. Türkiyədəki türk gəncliyinə gerçək türk səciyyəsi və axlaqi təlqin etmək. Türk ulusunun bəşəriyyətə və mədəniyyətə etdiyi xidmətləri tanıtmaq".

Məhz türkçülükə bağlı fikirlərinə

görə Aran Türkiyədə yaşadığı müd-dətdə böyük millətçi ideoloq Nihal Atsızla yaxın dostluq münasibəti qurub. Aran 1971-ci il mayın 28-də Cümhuriyyətin ildönümündə vəfat etdiyi zaman onun haqqında ən geniş yazını elə "Ötükən" jurnalında Nihal Atsız yazıb.

Bu yazı iki mücahid dostun yaxın münasibətlərini əks etdirdiyi üçün tam şəkildə təqdim edirik:

"Bu keçən aylarda bizi maraqlandırması gərəkli olan iki şəxs aramızdan köçüb getdi. Azərbaycanlı Məhəmmədsadiq Aran və türkiyəli Təhsin Dəmiray. "Bizi maraqlandırması gərəkli olan" - deməkdə məqsədim ikisinin də türk milliyyətçisi olmaları, bu yolda çalışıb-vuruşmaları, yazılar yazmaları və xidmət göstərmələri baxımindandır. Ayrıca məni maraqlandıran başqa yönərləri də var. Məhəmmədsadiq Aran Ədəbiyyat fakültəsindən, Təhsin Dəmiray isə Sultaniyyədən sinif yoldaşındır və bu dostluq bütün həyatımız boyu davam etmişdi.

1926-cı ildə dərs ilinin əvvəlində Ədəbiyyat fakültəsində dərslərin başlandığı zaman məni bir həftə sonra əsgərliyə apardıqları üçün hərbi xidmətimi başa vurandan sonra, növbəti il 1927-ci ildə təkrar dərslərə başladığım zaman yeni simalarla qarşılaşdım. O zaman Ədəbiyyat fakültəsinin şöbələrində təhsil üç il idi və ilk iki il hazırlıq, sonuncu il ixtisas sayılırdı. İxtisas alan tələbələr özlərinin seçidləri dörd dərs üzrə dərsə girməklə mükəlləf idilər.

Bizim ilk dörd semestr, yəni hazırlanıq dönəmi xeyli qələbəlik yaranmış, 10-12 nəfər olmuşdu. Bəlkə də, günümüzün tələbələri 10-12 nəfərlik "qələbəliyə" heyrət edəcəklər, amma elə idi. Yeni simalar arasında iki nəfər də azərbaycanlı vardı: Kamal və Məhəmmədsadiq.

Kamal tam bir azəri ağızı ilə danışındı, gülərüz, amma soyuqqanlı gənc idi. Məhəmmədsadiq isə azəri və Türkiyə türkcəsi ləhcələrinin qarışığından ibarət bir türkçə ilə danışan zarafatçı, bir az da dəli-dolu bir

PERSONA

cavan idi. Hər ikisi də çox bilgili, həm də bütün azərilər kimi yaraşlı idilər, asanlıqla söz söyləyə bilirdilər. Fars və rus dillərini yaxşı bilirdilər. Bundan başqa Məhəmmədsadıq din xadimi ailəsində yetişdiyi üçün ərəbcəni də başa düşürdü.

İkisi də Ədəbiyyat fakültəsini bitirmədi. Əslində, onlar tələbə deyil, siyaset adamları, mücahid idilər. Qısa ömrü olan Azərbaycan Cümhuriyyətində xidmət etmişdilər. Bu dövlət Moskva tərəfindən istila edilincə Türkiyəyə sıyrılmışdilar. Sonralar Kamal İran Azərbaycanına gedərək mübarizəni orada davam etdirdi və II Dünya müharibəsi illərində İran Büyük Britaniya və Moskva tərəfindən işgal edildiyi zaman kommunistlər tərəfinən öldürüldü.

Məhəmmədsadıq Aranın bizim Ədəbiyyat fakültəsində öyrənə biləcəyi elə bir şey yox idi. Onsuz da Füzulinin əzbərdən bilirdi. Fars dilini də yaxşı bildiyi üçün bütün Divan ədəbiyyatımız və İran ədəbiyyatı ona açıq idi. Nəhayət, o da bir ideal və mücadilə adamı olduğundan Azərbaycanın quruluş savaşı üçün çalışmağa məcbur idi. Bu səbəbdən də fakültəni tərk etdi. İstanbuldakı azərilərin bir qisminin başına keçərək dərgi çıxarmaq, konfranslar vermək, təbliğati işlər görmək surəti ilə Azərbaycan davası yolunda çalışdı.

İdealını müdafiə etməkdən ötrü harada imkan tapırdısa, ora can atıldı. Bu səbəbdən hətta bir ara Finlandiyaya gedərək orada türk dilində qəzet də çıxardı.

Sərf etdiyi qüvvə və enerjinin müqabilində Məhəmmədsadıqın savaşı o qədər də bol bəhrələr vermirdi. Amma özü də bundan qətiyyən rəncidə olmurdu. Bezmək, ümidsizliyə qapılmaq anlayışları onun lüğətində yox idi.

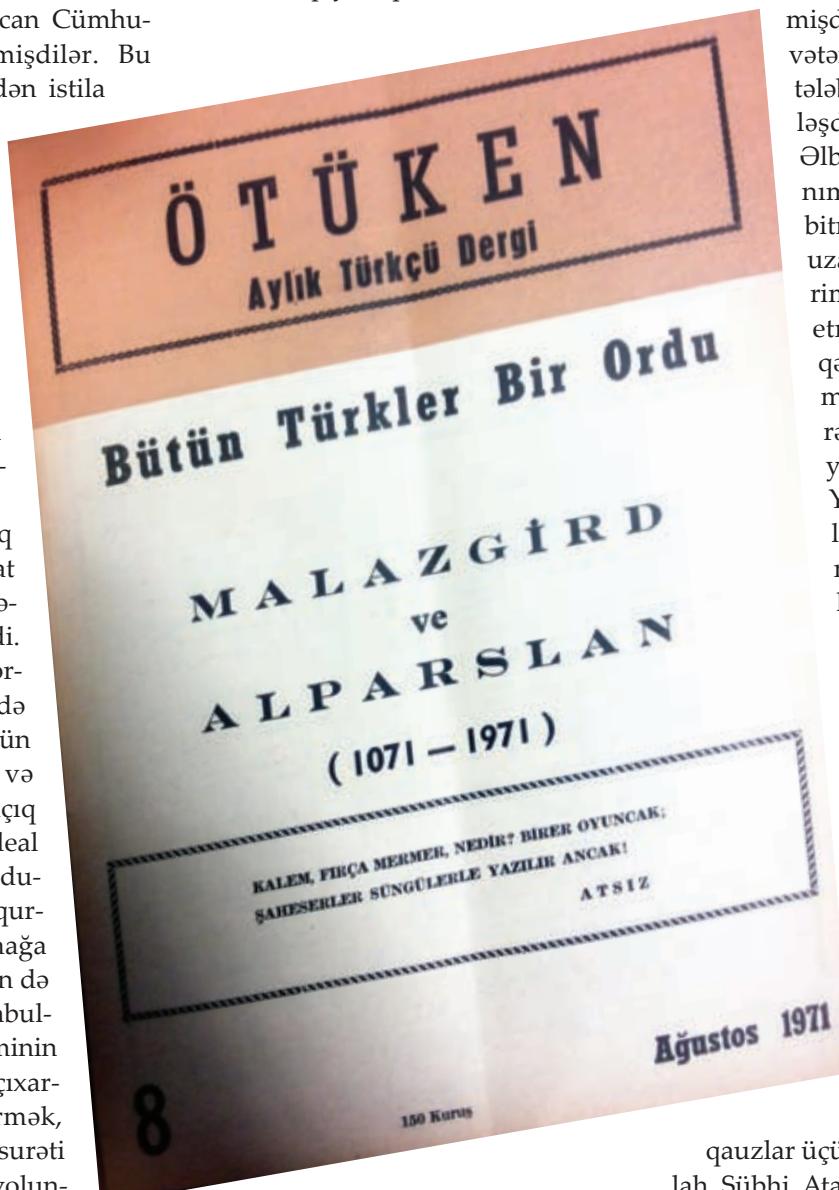
Yuxarıda onun dəliqanlı olduğunu xatırlatmışdım. Həqiqətən də, elə idi. Həmin səbəbdən də həmvətəni olan azərilərin çoxu ilə dil tapıb allaşa bilmirdi. "Göz yummaq" nadir bilmirdi. Bəlkə də, güclü cəhəti özünü bunda göstərirdi. Mən onun azərbaycanlı tələbələrin məsələlərini həll etmək üçün sağlamlığını təhlükə altına qoyaraq necə çalışıb-vuruş-

çayı çox isti içməsə də olardı. Amma mübarizəni davam etdirməsi üçün çox danışması və çox yerlərə baş vurmaşı zəruri idi.

İstanbulda, Cahangir məhəlləsinde yaşayırıdı. İstanbulun adamı üzüb əldən salan isti, rütubətli havalarında dəfələrlə Cahangirdən Süleymaniyyədə olan iş yerimə, yaxud Qaratal Maltəpədəki evimə gəlmışdı. Bütün bunları həmvətənlərini - azərbaycanlı tələbələri məktəblərə yerləşdirmək üçün edirdi. Əlbəttə, yalnız mənim yanına gəlməklə məsələ bitmədiyinə görə uzunuzadı çəkən müzakirələrimizdən bir nəticə hasil etmək və çıxardığımız qərarları yerinə yetirmək üçün başqa yerlərə, bəzən hətta Ankara ya da getməli olurdu. Yorğunluğunun ciyərlərinə mənfi təsiri səsinin xırıldamasından hiss olunurdu. Lakin həyatını bütünlükə Azərbaycana qurban vermək məsələsində qərarlı olan Məhəmmədsadıq bircə azəri gəncini də məktəbə yerləşdirə bilmək üçün həyatını fəda etməkdən ən kiçik tərəddüd göstərəcək şəxsiyyət deyildi. Hərdən ona "Türklər üçün çalışan bir Mustafa Kamal Atatürk, qa-

quazlar üçün çalışan bir Həmdullah Sübhi Ataqaqauz olduğu kimi, azərilər üçün çalışan bir Ataazəri də var. O da sənsən!" - deyə sataşmadım da olurdu.

Söhbətlərimiz daim zarafat üstə köklənirdi. Hökumətin milliyyətçilik baxımından yanlış bir qərarı olan kimi "Siz osmanlılar Türkiyəni batırırdınız!" - deyə sözə başlayır, işin yanlış tərəflərini bütün dəqiqliyi ilə açıb göstərir, araya bir lətifə, yaxud atalar sözü qataraq söhbətini bitirir. Bəzən mənə yalnız "Osmanlı" deməklə kifayətlənməz, təmsil etdi-

duğunu görən bir adam kimi bunu deyirəm. Məndən 8-10 yaş böyük idi və yaşadığımız bu günlərdən 10 il əvvəl çox ağır bir ağıciyər əməliyyatı keçirmişdi. Ona çox danışmaq, çox isti və çox soyuq şeylər yeyib-içmək, özünü yorub əldən salmaq olmazdı. Amma Məhəmmədsadıq yalnız çox isti və çox soyuq şeylər içməməklə bağlı yasaqlara əməl edir, danışmaq və özünü yormamaq məsələsində isə heç bir sərhəd tanımırıdı. Çünkü

PERSONA

yi azəriləri də “əcəmlər” adlandırmış
və əski Osmanlı-Səfəvi savaşlarını
göz öünüə gətirərək söhbətlərimizə
bir nəşə havası qatırdı.

Azərbaycanlıların xalq yaradıcılığında Şah İsmayılin Sultan Səlimi məğlub edərək İstanbulu ələ keçirmələri haqqında bir rəvayət də varmış. Bunu qəhəqəhə ilə gülərək mənə danışmışdı. Bir gün telefonla məni aramış və "Bura Şah İsmayılin qərargahıdır!" - deyə özünü təqdim edib ardınca məndən də "Bura da Yavuz Sultan Səlimin qərargahıdır!" - cavabını alınca, "Canım, mən indi bir balaca lovğalanmaq fikrinə düşdürüüm anda heç Yavuzu xatırlatmağın yeri idimi?" - deyə gülmüş və məni də güldürmüştü. Şah İsmayılin adı ilə məni "qorxuda" bilmədiyi görünçə başqa bir dəfə telefon açdığı zaman "Bura Axsaq Teymurun qərargahıdır. Osmanlinin dərsini verməyə gəlirik!" - dediyi zaman məndən "Axsaq Teymur bizdən əv-

vəl sizin ölkəni viran qoydu" - cavar-bını alarkən yenə də gülə-gülə "Elə bu qədər bəşdir. Daha aranı qarışdırma!" - demişdi.

Məhəmmədsadiq Aran bütün ömrünü azərbaycanlıların mübarizəsinə həsr etsə də, yalnız sadəcə bir azərbaycançı deyil, daha çox türkçü idi. Azərbaycanın ayrıca dövlət olmasını deyil, Türkiyənin şərqi hissəsini təşkil etməsini istəyir və "Nə edək? Siz Osmanlılar yardıma yetişmədiyiniz üçün biz də öz başımızın çarəsini özümüz qıldıq" - deyirdi. "Sənan" təxəllüsü ilə yazdığı şeirlərin bəziləri uğurlu alınmışdı. Bunnarda milli ideala sədaqət, eyni zamanda bir hüzn yükü duyulmaqdır. O şeirlər toplanıb bir kitab halında çap edilsəydi, nə gözəl olardı!

Məhəmmədsadiq Aran da şimali azərbaycanlıların, yəni Rusiya haki-miyəti altındakı azərbaycanlıların əksəriyyəti kimi şəhər təriqətinə mən-sub idi. İslami çox gözəl bilirdi.

Şübhələrinə mən-
lamı çox gözəl bilirdi.
Lakin şimal azərbay-
canlıları hələ çar za-
manında din məsələ-
sini çox gözəl həll
edərək dünyəvilik
yolunu tutduqları
fürsətindən istifadə
onada da təs-
sübkeşliyin hər han-
si əsər-əlamətinə tə-
sadüf edilmirdi.
Türkiyədə bu son
iyirmi ildə sayları
daha da artan ca-
hillərin əsla qəbul
edə bilməyəcəkləri
bir tərzdə danişır-
dı. Bir dəfə yenə
də telefonda əh-
valımı sorarkən
“Necəsən? Mən
bir sünni namazı
qlacağam. Sən
də orada bir şəx-
səsi namazı qıl!” -
deyə zarafat et-
misi.

Əslən İstanbuldan və kübar ailədən olan bir müəllimə xanımla evli idi. Bir gün yenə Ca-

DILQOM EHMƏD

hangir məhəlləsindəki evində öz əli
ilə dəmlədiyi nəfis çayı içdiyimiz za-
man həmişəki qaydası üzrə danışdı-
ğlı üçün xanımı üzünü mənə tutaraq
“Canım, bu adam kimdir, Allah eş-
qinə, sünnim, şəmi, dinsizmi, mən
hələ anlamadım - demişdi. Mən isə
“Heç birindən deyil, şamandır” - ca-
vabını vermişdim. Məhəmmədsadıq
Aran da zarafat tərzinə ara vermə-
dən “Bax əsl doğrusunu sən tap-
din!” - deyə sözümü təsdiqləmişdi.

Zarafatçılıq və yaxşı mənada məsxərə onun təbiətinin əsas xüsusiyyətlərindən idi.

Uzun illər Cahangir məhəlləsin-də, Sormagir küçəsindəki 111 sayılı evdə yaşamışdır. Küçələrində meydana çıxan bir problemlə əlaqə-dar bələdiyyə idarəsinə göndərdiyi ərizədə ünvanı unutmasınlar deyə onu şeir şəklində aşağıdakı kimi qeyd etmişdi:

Cahangir
Sormagir
Yüz on bir

Əziz qardaşım Məhəmmədsadıq Aran! Sən tüfəngindəki son gülleyə qədər vuruşan əsgər kimi üzərinə götürdüyün vəzifəni sona qədər la-yiqincə yerinə yetirək aramızdan getdin. İnsanlar xatırlandıqca yaşayırlar. İnanıram ki, uzun zaman dil-lərdə anılacaq, sonra isə türkçülük tarixindəki həqiqi yerini tutacaqsan. Sözlərimi burada bitirərkən dəfələrlə sənə dediyim bir kəlməni yenə də təkrar edəcəyəm: sən buna qarşı çıx-san da, yenə də güneyi, quzeyi ilə birlikdə bütün Azərbaycanı əldə edəcəyik!...”.

Coğrafiya tanımayan kin və ya daşnaklar: FƏRQANƏDƏN QARABAĞADƏK

Məlum olduğu kimi, Prezident İlham Əliyevin 2018-ci il 10 yanvar tarixli sərəncamına əsasən cari il ölkəmizdə "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti İli" elan edilmişdir. Bu il həm də tarixi Azərbaycan torpaqları olan İrəvan şəhərinin ermənilərə güzəştə gedilməsinin 100-cü il dönümüdür. Gənc nəslin bu istiqamətdə maarifləndirilməsi və beynəlxalq ictimaiyyətə düzgün məlumatların çatdırılması məqsədilə müxtəlif tədbirlər həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının 2018-ci il üçün elan etdiyi I qrant müsabiqəsində "İrəvansız 100 il" mövzusunda tədbirlərin təşkili sosial şəbəkələrdə informasiya müharibəsinin gücləndirilməsinə dəstək" layihəsi ilə qalib olan "Beynəlxalq İnformasiya və Regional Araşdırmaclar" (BİRA) ictimai birliyi tərəfindən müvafiq layihənin icrasına start verib.

"Bu layihədə qarşımıza qoyduğumuz əsas məqsəd, Azərbaycan torpaqlarına iddia edən Ermənistannın əslində, paytaxt kimi istifadə etdiyi İrəvan şəhərinin belə, tarixi Azərbaycan torpağı olduğu halda, Qarabağa necə iddia edə bildikləri sualını cəmiyyətin əsas fikri-

Şəkil 1. İrəvan 2018 hərəkatının loqosu

nə çevirmək, informasiya müharibəsinə də hərbi qulluqçularla birgə cəmiyyətin də dövlət maraqlarından çıxış etməsinə nail olmaq, eyni zamanda, sosial şəbəkə istifadəçilərinin internet məkanında Azərbaycan maraqlarını müda-

fiə etməsinə dəstək olmaqdır. Əsas hədəfimiz - gənclərin Azərbaycanın qələbəsi naminə informasiya savaşına qoşulmasıdır" – deyə ictimai birliyin sədri, layihə rəhbəri Zaur Qərifoğlu qeyd edib.

Şəkil 2. İrəvan qalasının Çar Rusiyası tərəfindən işğal edilməsi (rəssam Frans Alekseyevič Rubo)

Xatırladaq ki, İrəvan haqqında məlumatların beynəlxalq məqyasda yayılma-
si məqsədi ilə BİRA ictimai birliyi tərə-
findən Azərbaycan, rus və ingilis dillə-
rində fəaliyyət göstərən <http://iran-2018.com> saytı yaradılıb.

Təəssüfə qeyd etmək lazımdır ki, erməni vəhşiliyindən təkcə Azərbaycan türkləri deyil, eyni zamanda Türküstanda (Mərkəzi Asiya) yaşayan qardaşlarımız da əziyyət çəkiblər. Belə ki, ermənilər təkcə Azərbaycanda deyil, türklərə qarşı soyqırımı Türküstanda, o cümlədən Özbəkistanda da törədib.

Arxiv sənədlərinə görə, 1918-1920-ci illərdə Mərkəzi Asiyadakı türklərin (özbək, qazax, türkmən, qırğız) milli dövlətlərini qurmaq uğrunda apardıqları azadlıq mübarizələrinin qarşısını almaq məqsədilə, Qafqazdan xüsusi olaraq göndərilən ermənilərdən ibarət bolşevik-dəşnak cəza dəstələrinin Özbəkistanda törətdikləri soyqırımlı aktları nəticasında, təkcə Fərqliə vadisində on minlərlə dinc özbək xüsusi amansızlıqla qətlə yetirilib, işgəncələrə məruz qalıb, kənd və şəhərlər, dini tikililər, tarixi binalar dağdırılıb. Bu barədə Özbəkistanın yazıçı-publisisti Şöhrət Salamovun (Şöhrət Barlas) "Türküstan və Cənubi Qafqaz XIX-XX əsrlərdə. Daşnaklar: Fərqliədən Qarabağadək" adlı kitabında etrafı yazılıb.

Tarixi sənədlərə əsasən, ermənilər bir gün ərzində Özbəkistanın Kokand vilayətində 10 mindən çox insanı qətlə yetirib. Əndicanda isə 4,5 min dinc sakin erməni daşnaklarının vəhşiliyinin qurbanı olub. 1918-ci ildə 3 ayda ermənilər Tiir-

Şəkil 3. “Türküstan və Cənubi Qafqaz XIX-XX əsrlərdə. Daşnaklar: Fərqli növədən Qarabağadək” adlı kitab

küstanda 35 min dinc əhalini soyqırıma məruz qovub.

Bütün bu qırğınların əsas səbəbkəri daşnaklar olaraq adlandırılan Erməni İnkılabı Federasiyası - Daşnaksütun partiyasıdır. 1890-ci ildə Tiflisdə yaranan partiyanın erməni diasporunun olduğu bütün ölkələrdə bürənki fəaliyyət göstərir.

Sekil 4. Türkistan Respublikasının bayrağı

Partiyanın əsası üç erməni millətçisi Ros-
tom Zoryan, Simon Zavaryan və Xristo-
for Mikayelyan tərəfindən qoyu-
lub. Təşkilat ilk vaxtlar “Ermə-
ni inqilabçılarının ittifaqı” ad-
lanırıldı. Daşnakların məqsədi
silah və güc tətbiqi ilə Osmanlı
İmperiyasının şərqində erməni
dövləti qurmaq idi.

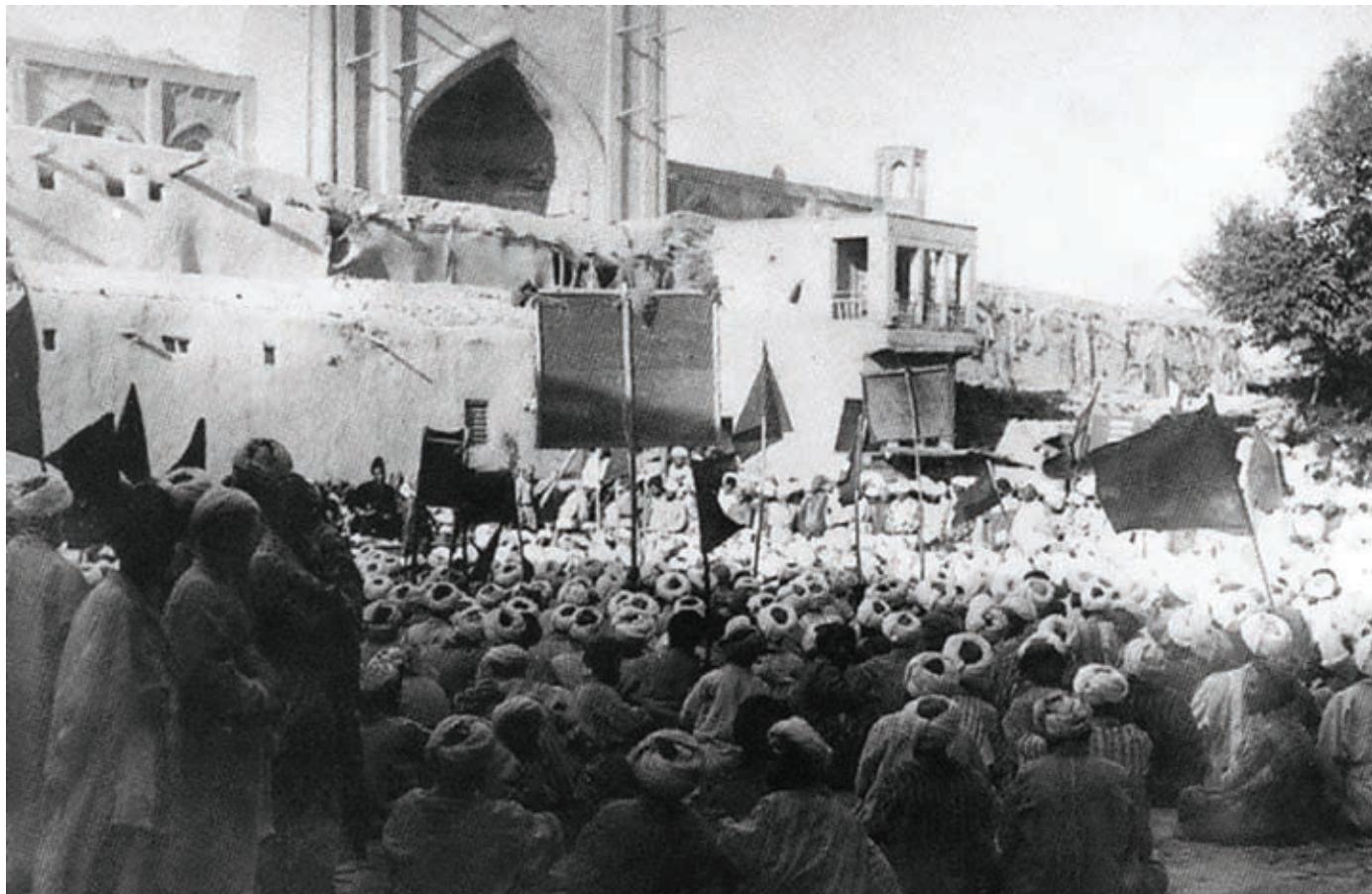
1891-ci ildə nəşr olunan və Daşnaksütunun mətbü orqanı olan "Droşak" (bayraq) qəzətində daşnaklar öz proqramları barədə bunları vəzifələndirdilər:

"Bizim partiyamız öz məq-sədlərinə yalnız diplomatiya yolu ilə nail olmaq istəyənlər-lə heç cür razılaşa bilməz. Bi-zim diplomatlarımız öz mara-ğından və güclülərin mara-ğından çıxış edir. Avropa bi-zim üçün deyil, qoy ermənilər bilsinlər ki, erməni torpağı qarla suvarılmasa, onlar heç bir şey əldə edə bilməzlər. Di-gər tərəfdən, partiya Ermənistən prole-tariatın köməyi ilə azad olunacağına inanmir, çünkü Türkiyə şəraitində bu mümkün deyil. Torpaq məsələsi ən va-cib məsələlərdən biridir, torpaq o torpaq-da islavənə məxsus olmalıdır".

Daşnak sütün partiyası qurulduqdan sonra icra edilən bir sıra terrorçu fəaliyyətlər: 1894-cü ilda Diyarbakır üsyəni, 1895-ci ildə Van üsyəni, 1896-ci ildə Osmanlı Bankına basqın, padşah Abdülhamidə sui-qasd cəhdinin asas hərakatıdır.

Rusiyada 1917-ci ildə baş vermiş inqilabdan sonra Daşkənddə də çarın təyin etdiyi icra başçısı vəzifədən kənarlaşdırılır və Sovet elan edilir. Lakin müxaliflər burada ikibaşlı hakimiyyət qururlar. Belə ki, Cədidçilik hərəkatının nümayəndələri Kokand və Fərqanə vadilərində yeni Sovet elan etdirilər. Bu ayrılıq nəticəsində, 1917-ci il dekabrın 12-də Kokand şəhərində Türküstən Respublikası yaradıldı. Bolşeviklər bu vəziyyəti narahatlıqla qarşıladı. Yanvar 1918-ci ildə Daşkənd şəhərində toplaşan Bolşeviklər, Kokand şəhərində qurulan respublikani müzakirəyə qoydu. 30 Yanvar 1918-ci ildə yüksəncədan Türküstən Respublikasının edam qərarı çıxdı.

Bundan sonra baş veren ve SSRİ tərəfindən gizlədilən faktlar isə 1989-cu ildə üzə çıxdı; Fərqañə hadisələrinin istintaq arasdırmaları zamanı türklərə

Şəkil 5. Cədidçilik hərəkatı

qarşı kütləvi terror və etnik təmizləmə siyasetinin həyata keçirilməsində ermənilərin törətdiyi vəhşiliklər aşkarlandı.

Hərbi hazırlıqlarını tamamlayan Bolşeviklər, Daşkənd komissarı Perfil'yev əmri ilə 19 Fevral gecəsi Kokandşəhərini mühəsirəyə alır. Ordunun içərisində mühüm yer tutan Erməni Daşnaksütün xadimləri da var idi. Perfil'yev şəhərin təslim olmasını tələb etsə də Türk komandir Ergəş Korbaşı bu təklifi rədd etdi. 3 gün ərzində müqavimət göstərən və bombalanaraq xarabaya dönən şəhər işğal edildi.

Bundan sonra ermənilərin inanılmaz qırğınları başladı. Sovet tarixçisi Şamaqdiyev bu barədə yazar:

"Sovet Birlilərinin bayrağı altında 9 gün ərzində şəhəri yağmaladılar. Şəhərin 10 bölgəsindən insanları doğradılar. Cəlladlar, qurbanlarına heyvan kimi rəftar edirdilər. Kişilərin qollarını və qıçlarını, qadınların sinələrini kəsdilər. Uşaqlar sıralara bölünmüştü. Daşnak birlilikləri; Süzan, Kokand, Kislak, Bazar - Korqan kəndlilərini yox etdilər. Bununla yanaşı, Fərqiyanə vadisində təxminən 180 kənd məhv edildi."

Erməni terrorçular qırğınlarına Fərqiyanənin hər yerində davam etdirilər. Kokanddə 10 min insanın öldürüldüyü; 1918-ci ildə sonlarında Margilanda 7.000, Əndicanda 6.000, Nəmənganda 2.000, Bazarkorgan və Kokand-Qışlaq arasındaki kəndlərdə təxminən 4.500 insan qətlə yetirilmişdir.

Bu baxımdan, Özbəkistan Ermənistana qarşı aparılan mübarizədə və Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı hər zaman Azərbaycanın haqlı mövqeyini dəstəkləyib.

Özbəkistanın mərhum prezidenti İslam Kərimov hakimiyyəti dövründə Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair mövqeyini tam dəstəkləyib. Sabiq özbək prezidentin Qarabağla bağlı xüsusi prinsipial mövqeyi olub və o, heç vaxt Ermənistani dəstəkləməyib. Azərbaycan üçün daha maraqlı bir məqam, Özbəkistanın İrvanda, Ermənistən isə Daşkənddə səfirliliyinin olmamasıdır.

Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindəki vəziyyət BMT-nin Baş Assambleyasında müzakirə olunarkən, səsvermə zamanı Özbəkistan Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatının (KTMT) üzvü olmasına baxmayaraq,

açıq şəkildə Azərbaycanın haqlı mövqeyini müdafiə edib.

Türk dünyasının bir çox yerində dinc əhaliyə qarşı qətlamlar törədən əliqanlı cəlladlar zaman-zaman müxtəlif böyük güclərin maşasına da çevrilərək sərhəd tanımayan bir kin güdməkdədir. Silah və terror gücү ilə dəniz-dən-dənizə Böyük Ermənistən adlı dövlət yaratmaq xülyası ilə yaşayan bu xəyalpərəstlərə qarşı istər döyüş, istərsə də informasiya meydanında layiqli cavabı vermək isə nəinki hər bir azərbaycanının, harada yaşamağından asılı olmayaraq damarında türk qanı axan hər bir insanın birinci vəzifəsidir.

Ferrux Rəhimov, Günel Əsədova

Çağdaş Azərbaycan Türk fəlsəfəsinin başlıca problemləri

1. Yazı

Faiq Ələkbərli (Qəzənfaroglu)
AMEA Fəlsəfə İnstitutunun aparıcı
elmi işçisi, dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

XIX-XX əsrlərdə Azərbaycan türk fəlsəfi və ictimai fikrini, onun inkişaf yollarını öyrənmək, dərk etmək və idrak etdiklərimizi Azərbaycan xalqının gələcəyi üçün yönəldirmək çox vacibdir. Çünkü bu dövrün fəlsəfi və ictimai fikri bu günümüz və gələcəyimizlə birbaşa bağlıdır. Bu anlamda son əsrlərdə Azərbaycan türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixini araşdırmaq və təhlil etmək həm çox vacib, həm də çox məsuliyyətli məsələdir. Ən azı ona görə ki, bu dövrə Azərbaycan türklərinin ictimai-siyasi həyatı və mədəni-fəlsəfi mühi-

ti bütün anamlarda yeni bir mərhələnin başlanğıcına təsadüf edir. Yeni mərhələyə baxışın müsbət ya da mənfi çalarlar daşımاسından asılı olmayaraq bir şey həqiqətdir ki, Azərbaycan türk xalqı bir tərəfdən yeni ictimai-siyasi və elmi-fəlsəfi həyata bütöv şəkildə daxil ola bilməmiş və fərqli mədəniyyətlər izləmək məcburiyyəti ilə üzləşmiş, digər yondən isə Qərb mədəniyyətinin ciddi təsirinə məruz qalmışdır.

Hər iki amil son iki əsrə Azərbaycan türk fəlsəfəsinin, tarixinin, mədəniyyətinin, ədəbiyyatının, si-

yasətinin başlıca problemləri sırasında qalmaqdadır. Əgər son iki əsrə Azərbaycan türk xalqı maddi-fiziki və mədəni-mənəvi anlamda bütünlüğünü itirmişdirlər, bu dolyasıyla onun tarixinin, ədəbiyyatının, dilinin, mədəniyyətinin və fəlsəfəsinin yazılmasında yarımcıqlıq, natamamlıq kompleksinin ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur. Etiraf edib etməməyimzdən ya da bunun, fəlsəfə ilə nə qədər bağlı olub olmasından asılı olmayaraq, bu bir həqiqətdir ki, əgər hər hansı xalqın fəlsəfəsi, tarixi, ədəbiyyatı yarımcıqlıq, natamamlıq kompleksi şərtləri altında yazılsrsa, o zaman həmin xalqın sözün həqiqi mənasında milli ruhunu əks etdirə biləcək fəlsəfədən, tarixdən, ədəbiyyatdan, mədəniyyətdən səbət gedə bilməz. Yəni natamamlıq kompleksi şərtləri altına yazılın hər hansı millətin tarixi, fəlsəfə tarixi, ədəbiyyat tarixi, mədəniyyət tarixi milli ruhdan başqa nə varsa hər şeyi özündə əks etdirir, ancaq milli ruh qarşısında gözəl görünən ya da gözəl görünməyən sayız-hesabsız sədlər çəkilir.

Son iki əsrdir ki, Azərbaycan türk xalqı da məhz maddi-fiziki və milli-mənəvi parçalanma nəticəsində natamamlıq kompleksinə doğru sürüklənmiş, bu natamamlıq çərçivəsində də əsasən hər hansı doğma və yad tədqiqatçılar onun tarixini, fəlsəfəsini, mədəniyyətini, hüququnu, ədəbiyyatını yazmışlar ya da yazmaqdadırlar. Bir sözlə, XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycan türklərinin icti-

mai-siyasi və fəlsəfi həyatında yeni bir mərhələyə qədəm qoyması, onun həm maddi-fiziki, həm də milli-mənəvi parçalanması fonunda baş vermişdir ki, bununla da bu gün altında çıxa bilmədiyimiz onlarla, bəlkə də yüzlərlə problemlərin təməli qoyulmuşdur. Hər halda Səfəvi Türk imperiyasının süqutundan sonra onun yerində yeni imperiya quran Əfşar Türk dövlətinin az bir müddət ərzində uğursuzluğa düşər olması Azərbaycan türkləri üçün, bu günə qədər çözülməsi heç də asan olmayan ciddi ictimai-siyasi və elmi-fəlsəfi problemlərə yol açmışdır. Doğrudur, XVIII əsrin sonlarına doğru keçmiş Səfəvi Türk və ya Əfşar Türk imperiyalarının qalıqları üzərində Qacar Türk dövlətinin meydana çıxmazı Azərbaycan türkləri üçün yeni bir ümid işığı olub, bəlkə də bu günə qədər yaşadığımız və yaşamaqda olduğumuz problemlərin xeyli qisminə son verə bildirdi. Ancaq Qacar Türk dövləti çar Rusiyasıyla Büyük Britaniyanın hərbi-siyasi oyunları nəticəsində keçmiş Səfəvi Türk dövlətinin bütün ərazilərinə, o cümlədən Cənubi Qafqaza, eyni zamanda Azərbaycanın şimal hissəsinə sahib ola bilmədi. Bununla da Azərbaycan xalqının, Azərbaycan torpaqlarının bir hissəsi çar Rusiyasının işgali altında qaldı ki, bu da, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, onun yalnız gələcək ictimai-siyasi həyatında deyil, elm-mədəniyyət və fəlsəfə sahəsində də xeyli fərqliliklərə, problemlərə yol açdı. Hər halda Azərbaycan türk torpaqlarının, Azərbaycan türk xalqının çar Rusiyasının işgali altında qalan bir hissəsiylə, Qacarlar dövlətinin tərkibində qalan böyük hissəsi arasında baş verən maddi-fiziki və milli-mənəvi ayrılıqlar, anti-türk ideyaların da birbaşa təsiri ilə onların mütfəkkirlərinin dünyagörüşündə yarımcıqlığa, natamamlığa hətta, bəzən qeyri-milli düşüncələrə yol açmış oldu.

Bu gün, Azərbaycan elm adamlarının boynuna düşən əsas vəzifə bir tərəfdən təxminən XIX əsrin əvvəllərindən çar Rusiyasının işgali altında yaşamağa məcbur olan Azərbaycan türk xalqı və onun mütfəkkirlərinin dünyagörüşləri ilə, Qacarlar

dövlətinin tərkibində, ancaq onun ana sütununu təşkil edən Azərbaycan türklərinin, onun aydınlarının dünyagörüşlərindəki oxşarlıqları və fərqlilikləri çox həssaslıqla tədqiq edib obyektiv qiymətini vermək, digər tərəfdən bütövlükdə fəlsəfi və ictimai fikirinin əsas inkişaf yollarını, onun mahiyyətini ortaya qoymaqdır. Bu anlamda son iki əsrə ayrı-ayrılıqda yaşamağa məcbur edilmiş türk nüvəli Şimali Azərbaycan xalqı ilə Qacarlar dövlətinin ana sütununu təşkil etmiş Azərbaycan türk xalqının bu dövr ərzində yaşadıqları ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni, elmi-fəlsəfi mühiti ayrı-ayrılıqda ələ almaqdan daha çox bir bütünüň, vəhdətin tərkib hisssi kimi tədqiq etmək lazımdır. Başqa sözlə, çar Rusiyası ilə Qacar türk dövləti arasında bağlanmış 1828-ci il Türkmençay müqaviləsindən sonra, bəlkə məcburiyyətdən bir çox hallarda vahid Azərbaycan türk xalqının deyil də, "Şimali Azərbaycan xalqı"nın və "Cənubi Azərbaycan xalqı"nın tarixindən, iqtisadiyyatından, mədəniyyətdən, fəlsəfəsindən bəhs etmişik ya da etməyə davam edirik. Bizcə, artıq bu ənənəyə birmənalı şəkildə son verilməli, yəni vahid Azərbaycan türk xalqının tarixinə, iqtisadiyyatından, mədəniyyətdən, fəlsəfəsindən kitablar, dis-

sertasiyalar yazılmalıdır. Əlbəttə, bu o demək deyil ki, biz XIX əsrin başlarından etibarən çar Rusiyasının işgali altında qalan Azərbaycan xalqının bir hissəsinin ya da Qacarlar dövlətinin ana sütununun təşkil etmiş Azərbaycan xalqının böyük hissəsinin məcburən ayrı-ayrılıqda yaşamalı olduğu tarixi, fəlsəfəni, mədəniyyəti, ədəbiyyatı da mütləq şəkildə, heç bir məntiq olmadan va-

BAXIŞ BUCAĞI

hidləşdirməli, bütövləşdirməliyik. Əsla, belə bir şeyə yol verilməməlidir. Sadəcə, burada əsas məqsəd Azərbaycan türk xalqının parçalanmadan sonra yaşadığı tarixi, fəlsəfəni, ədəbiyyatı, mədəniyyətini oxşarlıqları və ziddiyətləri ilə yanaşı, vahid bir çətin altında ümu-

miləşdirməyi, bütün şəkildə görməyi bacarmaq, yəni natamamlıq kompleksindən qurtulub təxminən 50 milyonluq vahid bir xalqın fəlsəfəsini, tarixini, ədəbiyyatını, mədəniyyətini yazmaq olmalıdır. Bu anlamda Cənubi Azərbaycanda daxil olmaqla böyük bir tarixi ərazidə hökm süren Qacarlar dövlətinə və həmin dövrün Türk mütəfəkkirlərinə diqqətlə

yanaşılmalıdır.

Burada öz əksini tapmış ən önəmlili məsələlərdən biri də, çar Rusiyasının işğali altında qalan Azərbaycan türklərinin bundan sonarki həyatının hansı formada davam etməsi ilə bağlı problemlərin, yəni bütün sahələrdə (sosial, iqtisadi, təhsil, mədəni və s.) baş vermiş dəyişikliklərin, müsbət ya da mənfi anlamda olsun, mümkün olduğu qədər obyektiv şəkildə qiymətləndirilməsidir. Yəni bizlər bu məsələni, Azərbaycanın şimal hissəsinin çar Rusiyasının işğali altında qalmasını SSRİ dövründəki olduğu kimi, nə birmənalı şəkildə mütərəqqi hadisə kimi qələmə verməli, nə də bu məsələdə həddən artıq ifrata vararaq, çar Rusiyası dövründə hər hansı bir müsbət məsələ olubsa onu da görməzdən gəlməməliyik. Ancaq bütün hallarda çar Rusiyasının işğali altında ya da SSRİNin tərkibində birgə yaşadığımız dövrdə baş vermiş istənilən "müsbət məsələ" yə də həssaslıqla yanaşılmalıdır. Şübhəsiz, bir tərəfdən Rusiyaya münasibətdə həssaslıq nümayiş etdirmək, digər tərəfdən isə milli maraqlarımızı qorumaq bir çox hallarda böyük şimal qonuşumuzun mənafələri ilə üst-üstə düşmür ki, bu zaman isə bizim üçün önemli olan obyektivliyin özündən çıxış etməliyik. Bütün hallarda bizlər tariximizi, ədəbiyyatımızı, fəlsəfə tariximizi millətimizin bu günü və gələcə-

yi üçün qələmə alırıqsa, o zaman ilk növbədə, milli maraqlarımızın hər şeydən bir addım öndə olması bir an olsun unudulmamalıdır. Bir sözlə, Azərbaycan xalqının fəlsəfə tarixi qələmə alınarkən Rus-Sovet metodologiyasından və həmin dövrün təfəkküründən uzaq durulmalıdır, Avropa-Qərb metodologiya-sına isə həsaslıqla yanaşılmalıdır. Çünkü birinci metodologiya qədər Qərb metodologiyası da İslam-Şərq mədəniyyəti və Türk mədəniyyəti ilə xeyli dərəcədə uzlaşdırır.

Hesab edirəm ki, yalnız uzun müddət çar Rusiyasının, Sovet Rusiyasının işğali altında qalmış Azərbaycanın şimal hissəsindəki xalqımızın, onun mütəfəkkirlərinin deyil, eyni zamanda Qacarlar dövlətinin əsas sütunu kimi uzun müddət təsir gücünü qoruyub saxlamış Azərbaycanın güneyindəki xalqımızı, onun mütəfəkkirlərinin dünyagörüşünün də obyektiv və milli maraqlarımız baxımından ciddi tədqiqatlara ehtiyacı vardır. Hər halda Təbriz mərkəzli Azərbaycan vilayəti Qacarlar dövlətinin ictimai-siyasi həyatında əsas rol oynadığı kimi, Azərbaycan türk mütəfəkkirləri elm-mədəniyyət və fəlsəfi mühtin formallaşmasında da öncüllər sırasında olmuşdur. Yəni çar Rusiyasının işğali altında olan Azərbaycanın şimalında yaşayan mütəfəkkirlərimiz kimi, Azərbaycanın cənubunda öz soydaşlarının qurduqları Qacarlar dövlətinin tərkibində yaşayan aydınlarımız da elm-mədəniyyət və fəlsəfi mühitdə ön planda olmuşlar.

Eyni zamanda unutmamalıq ki, fərqli dövlətlərin, yəni doğma və yad dövlətlərin tərkiblərində yaşamalarına, yaratmalarına baxmayaraq bütün Azərbaycan türk mütəfəkkirləri əsasən, vahid amala, vahid ideyaya xidmət etmişlər. Burada vahid amal, vahid ideya deyə bəhs etdiyimiz, Azərbaycan türklərinin birləşməsi və dövrün şərtləri altında yeniləşməsidir. Biz görürük ki, Azərbaycan türklərinin, onun mütəfəkkirlərinin dünyagörüşündə milli bütövlük məsəlesi, yeniləşmə və Azərbaycan milli ideyası ətrafında birləşmə daima əsas siyasi-fəlsəfi və ictimai məsələlərdən biri olmuşdur.

İlqar İlkin
Azərbaycanlıların və digər
Türkdilli Xalqların Əməkdaşlıq
Mərkəzinin icra katibi,
“Birlik” jurnalının baş redaktoru

2016-cı ildə Dünya azərbaycanlılarının IV qurultayında Azərbaycan diasporunun qarşısında duran vəzifələrə yenidən baxıldı, erməni lobbisinə və xaricdə Azərbaycana qarşı olan qüvvələrə effektiv əks-hücumun təşkil olunması üçün Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən təlimatlar da verildi. İki il əvvəl verilmiş bu təlimatlarda ölkə başçısı əsasən xarici media orqanlarında Azərbaycana qarşı qarayaxma kampaniyalarının təşkil olunduğunu bildirir, bu əsassız ittihamlara qarşı diaspor təşkilatlarının görməli olduğu əsas vəzifələri də xatırladırdı.

Bu həmin vaxtlar idи ki, Avropada mühacir olan “sapı özümüzdən olan baltalar” Azərbaycana qarşı antitəbliğatın içərisində yenicə yer almağa başlamışdır. Xüsusilə, ölkə başçısı Azərbaycan və türk xalqlarının diaspor təşkilatlarının xarici media orqanları ilə təmas qurmalarını, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq etmələrini,

Azərbaycanın yeni Avropa siyasəti – 3 mühüm yol

*Avropada Diaspora və Media lobbiçiliyi;
Ümumavropa Türkçə Media Platformunun
yaradılması ciddi lobbiçilik fəaliyyəti ola bilər*

bu media oqranlarında türk dünyasına qarşı qərəzli hücumları neytrallaşdırmağı, onlarla əlaqələrin gücləndirilməsinə diqqət ayrılmاسını vacib sayırdı.

Bu həmin vaxtlar idи ki, ayrı-ayrı ölkələrin mətbü orqanlarında Azərbaycana qarşı müəyyən təxribat xarakterli yazılar dərc olunurdu, ölkəmizə qarşı şər-böhtən atılırdı. Lakin təəssüf ki, ötən iki il ərzində ölkəmizə qarşı olan qərəz, xarici mediada qarayaxmalar azalmaq bilmir, əksinə, vaxtaşırı bu cür hücumlarla üz-üzə qalırıq. Bununla bağlı iki il əvvəl Diasporla iş üzrə Dövlət Komitəsinə verdiyimiz layihəyə təəssüf ki, cavab verilmədi.

Məlumdur ki, Azərbaycan diasporunun ən təsirli hissəsinin fəaliyyət dairəsi Avropa ölkələrində cəmlənib. Avropa Birliyi ölkələri ilə Azərbaycanın əlaqələrini nəzərə alsaq, bu ölkələrdə milli maraqlarımızın yüksək səviyyədə təmin olunmasına da ehtiyac var. Avropa Birliyi ölkələri həm də erməni lobbisinin və diaspor təşkilatlarının ən güclü olduğu bir coğrafi məkandır. Odur ki, bu gücə qarşı mübarizədə Azərbaycan diaspor təşkilatlarının, diplomatik korpuslarımızın fəaliyyəti ilə yanaşı, üç başlıca güc mənbəyindən istifadə edilməlidir:

- *Avropada fəaliyyət göstərən bütün türk xalqlarının diaspor və lobbi təşkilatları ilə ortaq əlaqə;*
- *Avropa Birliyi ölkələrində fəaliyyət göstərən xarici media qurumları ilə əlaqə;*
- *Avropada fəaliyyət göstərən Türkçə Media Qurumları ilə əlaqə.*

Diaspor Komitəsinə təqdim etdiyimiz layihənin də iki mərhələdə həyata keçirilməsi planlaşdırılmışdır. Birinci mərhələdə Avropa ölkələrində fəaliyyət göstərən diaspor və türkçə media orqanlarının iştirakı ilə Ümumavropa Türkçə Media Platformunun yaradılması nəzərdə tutulurdu. Bu Platformun Azərbaycan media orqanları ilə əməkdaşlıq şəraitində fəaliyyəti Azərbaycan həqiqətlərinin Avropada təbliği istiqamətində yeni bir mərhələ ola bilərdi. Çünkü Avropa məkanında türk xalqlarına aid olan 147 media fəaliyyət göstərir ki, bu media orqanlarının yerli təsir imkanları heç də ümidişlik vəd etmir.

“Avropada Diaspor və Media lobbiçiliyi; Ümumavropa Türkçə Media Platformunun yaradılması” layihəsinin əsas məqsədi də Avropanın aparıcı dövlətlərində fəaliyyət göstərən media qurumları, ictimai təşki-

LOBBİÇİLİK

latlarla əlaqələri dərinləşdirmək, sistem halında onların arasında konsolidasiya rolunu gücləndirməkdən ibarət idi. Təbii ki, Avropada fəaliyyət göstərən bir çox diaspor təşkilatı ilə qarşılıqlı əlaqərimizin mövcudluğu, onlarla ortaq layihələri gerçəkləşdirməyimiz nəticəsində əldə etdiyimiz təcrübədən də yararlanaraq qeyd edə bilərik ki, xarici media ilə əlaqələrə önəm vermək üçün öncədən bir sıra addımlar atılmalıdır. Bu addımlardan biri kimi aparıcı Avropa ölkələrində olan Türkçə Media Qurumlarının bir araya gətirilməsi, onların arasında əlaqələrin qurulmasıdır. Məsələn, məlumat üçün bildirim ki, təkə Avropanın siyasi mərkəzi olan Brüsseldə 21 türk media qurumu fəaliyyət göstərir ki, onlar da vahid Belçika Türkçə Media Platformunda birləşiblər. Eyni qaydada Avropanın digər qabaqcıl ölkələrində - Hollandiya, Almaniya, Fransa, İsviç, Norveç, İtaliya, İngiltərə və s. olan türkçə media orqanları arasında əlaqələrin qurulması və

onların Ümumavropa Türkçə Media Platformunda mərkəzləşdirilməsi onların açıq bir güc mərkəzi halında lobbi fəaliyyəti göstərməsini təmin edə bilər. Əslində, düşünülən layihənin də məqsədi bu idi; Avropada k media qurumları ilə bu məsələləri müzakirə etmək, onlar arasındakı birliyin yaradılmasına çalışmaq, hər halda bu, ilk cəhd ola bilərdi.

Təbii ki, belə bir platformun yaradacağı təqdirdə Azərbaycanın 25 il-dən artıq bir vaxtda məcburən üzləşdiyi Dağlıq Qarabağ probleminin səbəb və nəticələri haqda Avropa media qurumlarında, beynəlxalq mətbuat orqanlarında, xüsusən Avropa İttifaqı üzvü olan dövlətlərin ictimai və media qurumlarında dolğun məlumat formalaşacaq, bu münaqişənin tənzimlənməsində və ədalətli həllində onların Azərbaycanın maraqlarını müdafiə etməsində təmsil etdikləri ölkələrin rəsmi qurumlarına təsir imkanları artacaq. Eyni zamanda, Azərbaycanın inkişafı, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu pro-

sesləri, ölkəmizin demokratikləşməsi məsələləri Avropa dövlətlərinin universitetlərində təhsil alan tələbələrin, siyasi partiyaların, Avropada fəaliyyət göstərən ayrı-ayrı dövlətlərin diplomatik korpuslarının, kütləvi informasiya vasitələri əməkdaşlarının da faydalanaçağı şəksizdir. Bu platformun yaranması həm də Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ probleminin həllinin sürətlənməsini təmin edə biləcək müvafiq məlumatların bütün Avropa cəmiyyətləri və aparıcı media orqanlarının əlçatarlıq əmsalını artırıbiləcək, erməni diasporunun yalanlarına qarşı müştərək vahid təbliğat mexanizminin qurulması baxımından da olduqca vacibdir.

Ümid edirəm ki, Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsinin yeni sədri və onun komandası bu layihələrin dəstəklənməsində maraqlı olacaqlar. Çünkü artıq yeni mərhələdə ciddi lobbiçilik fəaliyyətinə ehtiyacımız var.

Pomaklar və ya Karacaova mübadilləri

Türklərin qədim və zəngin mədəniyyəti tarix boyu sahib olduqları ərazilərdə bir çox xalqları öz təsiri altına salmışdır. Beləcə, qərbdən şərqə, şərqdən qərbə hər tərəfdə türkün izlərini görmək mümkündür. Lakin bəzən bir sıra türk boyları da yayıldıkları bölgələrdə azlıqda qalarkən zaman-zaman müxtəlif səbəblərdən din, dil, məkan dəyişdirmişlər. Bu da onların bəzilərinin tamamilə tarix səhnəsindən silinməsinə, bəzilərinin isə hansısa xalqların etnogenezində mühüm rol oynamasına götərib çıxarmışdı...

XX əsrə tarixinə sürgün yazılan xalqların bir çoxu da ya türklər, ya etnogenezində türklərin mühüm rol oynadığı xalqlar, ya da türk bölgələrinə bağlı toplumlar olmuşdur. Onlardan biri də özlərini Karacovalılar kimi təqdim edən ayrı-ayrı etnik və dini kökə bağlı günahsız günahkarlardır...

Karacaova 1913-cü il Balkan Savaşı öncəsi Osmanlıının hakimiyyəti altında olan Selanik vilayətinin Vodina qəzasına bağlı bir nahiya idi. 1923-cü il əhali mübadiləsindən əvvəl 26 Pomak, 16 Bulgar, 7 Yörük, 1 Müsəlman Ulah və 3 Xristian Ulah olmaqla 53 kəndi vardı.

Karacaova antik dövrə Almopia kimi tanınırdı və Makedoniya krallığının 17 ilindən biri idi. Bölğənin adı Yunan mitolojisinə görə div qövm olan Almopilərdən gəlir. VI-VII əsrlərdə bölgəyə indiki Belarus və Şimali Ukrayna ətrafindan gələn slavyan tayfaları Karacaovaya "Mqlen-Miglen" adını verdilər. Bu da "slavyan dillərində "mqla" – "duman", "sis" demək-

dir. Zaman keçdikcə, bu ad Moqlen -Meqlen kimi dəyişdi.

Bizans imperatoru Yannis Çimiskes tərəfindən Şərqi Bolqarıstanın fəthindən sonra, 971-ci ildə Bulqar Patriki German mərkəzi Karacaovaya daşdı. 1014-cü ildə Bizans imparatorluğu ilə Belasitsa savaşında, Doyran gölü yaxın-

lığında Bulqar çarı Samuilin ölümündən sonra bölgə Bizans İmparatoru 2-ci Basili orduşu tərəfindən mühasirəyə alındı. Karacaovada yaşayan slavyanların tayfa başçısı İlitsanın başçılığı ilə uzun müqavimətdən sonra Karacaova 1015-ci ildə Bizansın əlinə keçdi. Bizans rəhbərliyi bölgəyə Pavlikanları və Peçe-

ARAŞDIRMA

neqləri yerləşdirdi. Ohri Başpiskoposluğu tətəfindən Karacaovaya təyin olunan Karacaovalı piskopos İlaryon Karacaovanı Pavlikanlardan və Peçeneqlərdən təmizlədi. 1018-ci ildən sonra Karacaova pravoslav Metropolitliyi Ohri başpiskoposluğuna bağlandı.

1203-cü ildə Bulgar çarı Kaloyan Slatino kəndindəki Karacaova qalasını yenidən aldı. 1230-cu ildə Vodina və Karacaova təkrar Bulqar İmperatorluğununa qatıldı və Mixail Komnenosun 1246-ci ildə şəhəri geri almasına qədər onların hakimiyyəti altında qaldı. İznik imperatoru Ioannes Vatatzes 1251-1252-ci ildə Vodinanı zəbt etdi. Şəhər dəfələrlə əldən-ələ keçdi, 1343-cü ildə Serbiya kralı və imparatoru Çar Duşan tərəfindən zəbt edildi. 1350-ci ildə Bizans İmператорu Ioannes Kantakuzeinos güclü hücum nəticəsində buraya hakim olsa da, az sonra Serblərə məğlub oldu. Serblər hələ təmir edilməmiş surları tamam dağtdılar, şəhəri yağmaladılar və qalanın digər hissələrini də uçurtdular. Qalanın qalıntıları Slatino, indiki Hrisi kəndi yaxınlığındadır. Çar Duşan, Vodina və Verroianı 1356-ci ildə qızı Irena ilə evlənən Radoslav Hlapenə verdi. Osmanlı fəthinə, yəni 1386-1387-ci ilin qışına qədər Vodina Serblərin hakimiyyətində qaldı...

Osmanlılar bölgəni Karacaova və ya Karacaabad adlandırdılar. XVIII əsrin ortalarında Fənər Rum Patrikliyinin aldığı qərarla yaşanan bir sıra hədisələrdən sonra Karacaovanın Bulqar və Ulah nüfusunun çoxu metropolitliyin, yəni İlarionnun qurduğu kilsənin rəhbərliyi ilə İslama keçmişdir. Metropolitlik kilsəsi isə müsəlmanlaşmadan sonra Katranitsa, yəni bugünkü Pyrgiyə köçmüştür.

İngiliz alimi və diplomati William Leake 1806-ci ildə "Şimali Yunanistana səyahət" adlı kitabında Karacaova haqqında yazır: "Moqlena" adı Yunan psikopos Moleşkadan və ya bölgəyə gələn slavyan tayfaları tərəfindən verilmiş ola bilər. Slavyanlar IX əsrə Makedoniya ovalarına yerləşdilər və burada yaşayan yerli xalqı Xalkidi yarımadasına sürgün etdilər. Türklerin Karacaovasında əksərən İslama dönən Bulqarlar yaşayırlar".

1831-ci ildə Selanikdə Fransız konsulu olan Espri Mari Kuzinerinin "Cousinéryin Makedoniya səyahətləri" adlı

əsərində isə: "Karacaovanı və ya qara yeri Bulqar mürtədlər, yəni xristianlıqdan çıxıb İslama keçənlər doldurur".

İngiliz yazar, müəllim və səyyah olan Henri Fanshawe Tozer 1865-ci ildə çap etdirdiyi "Türkiye torpaqlarında araşdırırmalar" adlı əsərində Karacaova haqqında belə yazır: "Vodinanın şimalindəki Pomakların yaşadığı, zamanında İslami qəbul edən minlərlə Bulqarın koloniyası olmuş Moqlena - Karacaova deyilən bölgədir".

Alman səyyah Adolf Hermann Strock, Makedoniya səfərindən sonra 1908-ci ildə etdirdiyi "Makedoniya səfərləri" adlı kitabında 1898-ci ildə Karacaovanın Qostolüb kəndini ziyarət edərkən kənd haqqında məlumat verirəkən orada 300 nəfər əhalisi olduğunu yazır.

XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərində Bulqarıstan və Yunanistan tərəfindən aparılan siyahıyalınmalarda bölgədə çoxunun Pomaklar, xristian Bulqarlar, Türkə danişan Yörüklər, müsəlman Ulahlar, yəni Nutyalılar, xristian Ulahlar və Çingənə dedikləri qaraçılardan yaşadığı bir yer olduğu haqqında məlumat əldə edirik. Vodina qəzası, Yenicə vardar və Gevgeli qəzaları arasında bölünmüş, lakin 1906-ci ildə Yenice vardar və Vodina qəzalarının birləşməsilə Sabotsko mərkəz olmaqla Karacaova nahiyəsi qurulmuşdur.

1913-cü ildə Balkan müharibəsində Vodina və Karacaova Yunanistan torpaqlarına qatılmışdır. I Dünya müharibəsi vaxtı bölgə cənubi Makedoniya cəbhəsinin içində yer aldı. 1916-ci ildə Karacaovanın bir dağı olan Kaymak-

GÜLLÜ YOLOĞLU
turkoloq

çalan dağlarından Bulqarlar və Serblər "Kaymakçalan dağı savaşı" adını verdikləri bir savaş yaşadılar. 1923-cü ildə Türkiye və Yunanistan arasında imzalanan Lozan antlaşması ilə bölgənin müsəlman əhalisi Türkiyəyə köçmək məcburiyyətdə qaldı və onların yerinə Anadolu vedənə Doğu Trakya-dan gələn çoxlu sayıda yunan mültecilər yerləşdirildi. Karacaova əhalisinin böyük əksəriyyətini təşkil edən Pomaklar ana dilləri olan Pomakcanı ətrafdan təcrid olunan kəndlərdə gündəlik həyatlarında hələ də işlədirlər. Pomakca və ya Bulqarca dedikləri dil cənubi slavyan dillərinə və elə bu ailədən olan Makedoniya slavyancasına bənzəyir. Karacaovanın digər müsəlman etnik qrupu Nutya köylü Ulah topluluğu isə rumin dilinə bənzər latin mənşəli dildən istifadə edirlər. Bu gün onların sayı çox azdır. Unudulmaqdə olan dillər arasındadır.

Kardacaova Yörükləri isə ana dil olaraq Türkçə danışır, çoxu Pomakca da bilir və ya anlayır. Osmanlıda "evladı fatihan" deyilən bir anlam vardı. Bunlar Rumelidə yaşayan Rumeli fatihlərinin törəmələri və buraya Anadoludan gətirilib yerləşdirilən türkmənlərdir. Bunnlardan bir əsgəri təşkilat qurulmuşdur. Yörük vilayətləri də deyilən Manastr, Pirləpə, Florina, Cuma, Tikveş, Radoviş, İştir, Doyran, Ustrumca, Avrethisar, Yenice, Vodina, Serez, Demirhisar, Zihne, Drama və Lanqaza şəhərlərində yaşayırdılar. Çoxu Konya ətrafindan gəldiyi üçün onlara Konyar da deyirdilər. O zamanlar səlcuqlu səltənət mərkəzi olan Konya böyük bir vilayət idi. Karaman, Mersin, Antalya, Niğdə və Aksaray da buraya aid idi.

Başqa bir araştırmaya görə onlar Qafqazlardan 1300-cü illərdə buraya, yəni Rodorlara köçən qıpçaq-kuman türklərinin soyundandırlar. Küplüdəki

ailələrin bir çoxu Yunanistanın Vodina-Edessa şəhərindən, Kaymaç çalan dağlarının ətəklərindəki Kırlat, Slatina, Kuzuşan, Pojar və digər kəndlərdən 1923-24-cü illərdə məcburən köçürülmüşlər. Onları Selanik limanından Rəşid paşa, Qızılırmak, Şam, Giresun, Altay, Ümid, Akdəniz və digər adlı 17 gəmi ilə Tuzlaya gətirirlər. Selanikdən gəmilər Türkiyəyə 10-15 günə gəlib çatırdılar. Buna görə də gəmidə xəstələnənlər, ölenlər vardi. Gəmidə insanlarla bərabər at, eşşək, inək, keçi və digər heyvanlar da vardi. Bir çox köckün tif, dizenteriya, çiçək kimi xəstəliklərə yaxalananırdı. Ona görə gə Tuzlaya enən kimi öncə karantinə alınaraq paltarları dəyişdirilir, peyvənd edilir və Hilal-i Ahmər cəmiyyətinin, o zamanki Kızılayın hazırladığı çadırlarda saxlanılırlar. Bir neçə həftə sonra isə qatarlarla Kütahya ilinə göndərilirlər. Onlara burada rumlardan qalan evlər və dükanlar, sənətkarlıq ema-

latxanaları verilir. Lakin gələnlər bağ-bostanla məşğul olmayı daha üstün tutaraq Atatürkə məktub yazır və adət etdikləri təsərrüfat sahələri ilə məşğul ola bilmələri üçün başqa bölgəyə yerləşdirilmələrini istəyirlər. Beləliklə, məcburi köçkünlər Biləcik ilinin Küplü qəsəbəsinə yerləşdirilirlər. Yunan ordu-su burada evləri yandırıb dağlıdan bir müddət çadırlarda qalırlar. Sonra hökümətin yardımını ilə ev tikir, püşk atma yolu ilə bağ-bağça sahibi olurlar.

Qeyd etmişdik ki, Karacaovanın sayca üstünlük təşkil edən etnik qrupu pomaklardır. Pomaklar cənub-şərqi Avropada Rodor dağları, şimali Bolqarıstanla Aşağı Trakya və Makedoniya bölgələrində yaşayan slavyan və türk kuman mənşəli müsəlman xalqdır. Kuman türkləri 916-ci ildə Şimali Çindən çıxaraq qarşılara çıxan slavyan tayfaları ilə də savaşaraq XI-XII əsrlərdə Kiyev Rus dövləti və Ruminiya üzərində Balkanlara enməyə başlayan bir Türk qövmüdüür. İlk olaraq şimali Bolqarıstanaya, daha sonra cənuba doğru enərək Rodoplara və Makedoniyanın şərqi hissələrində yerləşirlər. Bu yerlərə Kumanova, Kumantsı, kumança kimi adlar verilir.

Kuman və Peçeneq türklərinin 1087-ci ildə qurduqları federasiya 1091-ci ildə dağlır və Kuman Türk boyalarından bir çoxu Ruminiyaya, Macaristana, Avstriyaya və indiki Çexiya və Slovakiya ərazilərinə gedərək xristianlığı qəbul edir, etnik kimliklərini itirirlər. Qərbi Trakya ile Rodop və Prin bölgəlerinin dağlıq hissələrində isə bir çox Kuman

KARACAOVA GÖÇMENLERİ VEZİRHAN'DA BULUŞUYOR !

ARAŞDIRMA

Türk boyu qalmışdır. Kuman etnik kimliyi XV əsrən sonra aradan qalxır. Onlar Balkanlardakı slavyan xalqlarla qarışsalar da, qazaqlar, tatarlar etnik kimliklərini qoruya bildilər.

Kumanların Balkanlarda önəmli yerləşim yerlərindən Şərqi və Qərbi Trakya, Makedoniya və şimali Bolqarıstan-dakı Kumanlı, Kumanlıçev, Kumantəpə, Basarabya, Peçenek Ağa - Peçenek Ağa, Berendə, Çekan, Grodamantsi, Kraquavay, Kumanova kimi yerləri misal göstərmək olar. Şərqi Rumeli vilayətində muxtarıyyət əldə edən qazandıqları Pomak Timraş Cumhuriyyəti 8 il davam gətirsə də, 1886-ci ildə Bolqarıstan buna son qoydu.

Bolgaristanın Madan qəsəbəsində yaşayan Pomaklar Türkçə öyrənmək üçün Türkiyədən dəstək istədilər. Çe-pinski və Madanda da çoxlu sayıda Pomak Türkü var. Özlərini Türk olaraq tanıdan Pomaklar Bolqarıstanaya gelən Peçenek və Kuman Türk'lərindən olduqlarını bilirlər. Buradakı kəndlərdən birinin adı isə Peçeneqdən gələn Peçinskidir. Onlar dədələrindən qalan Türkçə kəlimələri ara-sıra işlədirlər. Son dərəcə inançlı və güvənilən insanlar olan Pomak Türk'ləri Bolqarıstanın yüksək dağlıq bölgələrində yaşayırlar. Bolqarıstanda 1 milyon Pomak Türkünün yaşadığı təxmin edilir. Bolqarıstanda əhalinin siyahıyalınması zamanı özünü pomak kimi qeydiyyata alırmaq və öz dillərini unutduqlarından Türkiyə türkcəsini öyrənmək istədiklərini açıqca bildirirlər.

Bəzi tədqiqatçılara görə, pomaklar Osmanlının yardımçı qüvvələri olan yamakların törəmələridir. Osmanlı ordusunun bir qismi sülh şəraitində öz torpağında işləyər, savaş zamanı ordu-da xidmət edər, ön cəbhəyə gedərdi. Osmanlının əsgəri qayda-qanunuda "Eşkinci və Yamak" təşkilati vardi. 30 nəfərlik qruplara ayrılan əsgərlərin 5-i Eşkinci, 25-i isə Yamak olurdu. Eşkincilər savaşa gedər, Yamaklar isə onların əsgəri xərslərini ödəyərdilər. Eşkincilər "Əllici" də deyirdilər. Savaşa gedənlər 50 axça alır və bu xərcləmələri də Yamak qalanlar tərəfindən ödənilirdi. Osmanlı əski yazılarında yamak kəlinəsi "Pamak" olaraq oxunmuş və bu da xalk ağızında Pomak kəlinəsinə çevrilmişdir. Çünkü Orta Rodoplar şivəsin-də "a" harfi "o" kimi tələffüz olunur.

"Yemak" yardım edən və ya yardımçı deməkdir. Kumanların Yamak boyu Balkan topraklarına yerləşmişdir. Pomakların Osmanlı ordusuna ait Vojnuk və Dəliler Ocağı əsgəri təşkilatı içində yer aldığı və bu səbəblə geyri-müsəlmanların onlara yardımçılar anlamında pomaqaçı demələri nəticəsində ortaya zamanla pomak, yəni slavyan dillərində "pomaqat" felindən olan Pomak sözü yaranaraq bu prosesdə iştirak edənlərə verilmişdir. Pomakların dilləri 30% Ukrayna dili, 25% Kuman Kıpçaq dili, 20% Oğuz Türkçəsi, 15% noqayca, 10% ərbəcə sözlərdən ibarətdir.

Pomakların Türkiyə Trakyası və Anadoluya ilk gəlisişləri 93 hərbi sonrasıdır. Buna görə də xalq arasında 93 məciri kimi də tanınırlar. Kırklarelidən Samsuna, Samsundan Eskişehirə, Eskişehirdən İzmirə qədər geniş ərazidə çoxluq təşkil edirlər.

Pomaklar Bolqarıstanda Smolyan,

Blaqoyevqrad, Pazarcıq, Velinqrad, Razloq, Yakoruda, Kircaali, Qotse Delçev bölgələrində və Mesta Vadisi, Rodop Dağlarında yaşayırlar. Lofça bölgəsi cətrafında isə kiçik Pomak qrupları var. Pomakların 50%-i Rodop Dağlarının cənubunda yerləşir, təxminən 268.971 nəfər olmaqla Bolqarıstan əhalisinin 3%-ni təşkil edirlər.

1923-cü il Lozan Mübadiləsindən əvvəl Selanik ilinin Drama və Kavala qəzalarına bağlı bəzi kəndlərdə və Vodina qəzasına bağlı Karacaova Moqlena, Almopia bölgəsinə 1100-cü illərdə Orta Asiyadan gələn türklorın yerləşdiyini yunan tarixçi Zanaros öz əsərində yazar. 1389-cu ildə Osmanlı dönəmində ikinci dəfə türkler buraya yerləşir. 26 kənddə Pomaklar yaşayırdı. Alman səyyah Adolf Struck Karacaovaya səfərindən sonra yazdığı kitabda Qostolyub - Konstantia kimi 300 nəfərlik iki məhəlləli kəndlərdə yalnız Pomakların yaşadığını yazar. Karacaovadakı Ulahlar - Meglen-Aromaniansla bağlı araştırma aparan Teodor Capidan da kitabında bu bölgədə Pomakların yaşadığını ifadə edir. Hazırda İskəç və Gümülcinədə 30 minə qədər Pomak yaşayır.

Makedoniyada Pomaklar Berova, Debre, Manastır, Struga, Dolna Reka və Üsküp ətrafında yaşayırlar. Cəmi 40 min olduqları təxmin edilir. Albaniya dediyimiz Arnavutluqda Pomaklar da-ha çox Makedoniya sərhədlərinə yaxın yerdə yaşayırlar. Lakin bu günə qədər Arnavutluq Pomakları haqqında ayrıca araştırma, demək olar ki, yox dərəcəsindədir. Təxminən 80-120 min olduqları söylənilir. 1878-ci il köçləri zamanı 20 min ailənin İtaliyaya və min ailənin də İşveçrəyə köçərək məskunlaşlığı da bildirilir.

YUNESKO-nun "Təhlükə altında olan Dillər Atlası" mövcud 6 min dilin yarısının yox olma təhlükəsi ilə qarşı-qarşıya qaldığı bildirilir. Bu atlasa görə Makedoniyada 7 dil məhv olma təhlükəsindədir. "Ciddi mənada təhlükədə" kateqoriyasında Meqleno-Rumen dili də var. Bu dil Hind-Avropa dil ailəsinin bir qoludur. Makedoniyada bu dil çox az adam tərəfindən bili-nir və cənubi Makedoniya torpaqlarında işlədir. Meqleno-Rumencə, qeyd elədiyimiz kimi, Yunanistanın Moqlena bölgəsi, Rumınıyanın bir neçə kəndində və Türkiyədə Karacaova-

ARAŞDIRMA

lilar kimi tanınan kiçik bir qrup tərəfindən danışılır.

Məlumdur ki, 1923-cü il yanvarın 30-da Türkiyə Büyük Millət Məclisi hökuməti ilə Yunanistan hökuməti arasındakı Lozan müqaviləsi bağlanmışdır. Buradakı 1-ci maddəyə görə, Türkiyə torpaqlarında yerləşmiş Rum Ortodoks dinindən Türk vətəndaşları ilə, Yunan torpaqlarında yerləşmiş Müsəlman dinindən Yunan vətəndaşlarının 1 May 1923 tarixindən başlayaraq məcburi mübadiləsinə başlanılmalıdır. Onlardan heç biri Türkiyə hökumətinin izni olmadan Türkiyəyə, ya da Yunanistan hökumətinin izni olmadan Yunanistana döñərək orada yerləşə bilməyəcək. 2-ci maddədə göstərilir ki, birinci Maddədə öngörülən mübadilə İstanbulun Rum əhalisinə və Batı Trakyadakı mü-

bəlli etmək məcburiyyətinin olması, ibadət, ibadətgahların tikilməsi və təmirindəki məhdudiyyətləri, silah daşımaları, ata minmələrinin, bəzi hallarda big qoyulmasının yasaqlanması, ailə və dini bayramların elliklə keçirilməsi, həkim dinin bayramlarında iştirakın qadağan olunması, ağır vergi və digər əngəllər bir çoxlarını gələcək nəsillərinin rahat yaşaması üçün hakim dini qəbul etməyə məcbur edirdi.

Ruslar Sibir türkləri arasında pravoslav xristianlığı yaymaq məqsədilə şaman atributlarını yandırır, şamanları təqib edir, xalqı zorla çayda başını isladaraq vatiz etdirildilər... Macaristanda kumanlar da eyni münasibəti görərək tək din deyil, kimlik də dəyişdirildilər. İslam dininin yayılması da bu yönəndə istisna deyildi... Karacaovada

İslamı qəbul etməsi ciddi basqı nəticəsində deyil, tarixi faktları ciddi qəbul etmələrinin nəticəsidir...

Məsələn, Fuştan kəndində 1750 müsəlman Pomakla bərabər 650 xristian Bolqar, Tresino kəndində isə 250 müsəlman Pomakla bərabər 430 xristian bolqar yaşayır. Bu o deməkdir ki, Pomaklar könüllü olaraq İslami qəbul etmişdir. Əgər məqsəd bütün xristianları müsəlman etmək idisə, o zaman bolqarlar da müsəlman olardılar. Pomak kəndlərinin çoxunun adının slavyan dilində olması, onların türk kökünü inkar etmir.

Karacaovalı Pomakların yörükldən daha dindar müsəlman olduğu düşünülür. Pomak qadınların dindar olanları "pürgü", yəni "bürrünmək" felindən olan iki parçalı qara çarşab olan "bürgü" örtürlər... Molla, Hafız, Softa kimi sülalə adları var. Dindarlıq tək Karacaova Pomaklarına məxsus deyil, Rodoplu, Lofçalı, Kavalalı, Dramalı, Tikvesli və Kesriyeli (Kastoria) Pomaklar da təcrid olunmuş kəndlərdə dindar həyat tərzi sürürərlər... Yörüklerin həyat tərzi isə onları qatı dindarlıqdan uzaq tutur.

Əgər Osmanlının bölgəyə gəlişi ilə slavyanca danışan pravoslav xristian xalqların bəziləri İslami qəbul edirsə, bu o deməkdir ki, onlar türklərlə qohum olduqlarını bildiklərindən onlarla daha yaxın olmaq üçün dirlərini qəbul edir, dillərini öyrənməyə can atırlar. Əslində Karacaovalıların adət-ənənəsinin öyrənilməsi islama, xristianlığa qədərki əski türk ayın və mərasimlerinin üzə çıxarılmasına, şamanizmdən gələn və sonradan qəbul edilmiş və ya etdirilmiş dirlərin pərdəsi altında yaşamasi maraq doğurur. Məsələn, istər müsəlman, istərsə də xristian əhalinin mart ayında Martinka dedikləri ağ-qırmızı biləkkiliklər taxmaları, yumurta boyayıb toqquşdurmaları, tonqalın üstündən tullanma, yellənçək qurmaq, qapılara ceviz budağı asmaq, İlbaşı balqabaq bisirmək, leylik gördükllerində yerdə yuvarlanmaq, bağ-bağçaya göz dəymədən və şər qüvvələrdən qorumaq məqsədilə quru eşşək və ya at başı asarmaq, hər hansı xəstəlik və ya nəzər olduqda 3 çəsmədə üz yumaq, "gördükəri" cincirlər, pərilərlə bağlı əhvalatlar danışmaq və s. dediklərimizə sübutdur. Təsadüfi deyil ki, onların bir çoxuna Azərbaycanda da rast gəlirik...

səlman əhaliyə şamil edilməyəcək. 7-ci maddəyə əsasən köckünlər köçdükləri ölkənin vətəndaşlığını itirərək köçəcəkləri ölkənin vətəndaşı olacaqlar. Üstəlik də mallarını özlərilə daşıya biləcək və gömrükdə buna görə vergi ödəməyəcəklər. Amma geridə buraxdıqları bütün daşınan və daşınmaz mal-mülk tərk etdikləri ölkənin hökumətinə keçəcək. İstanbulun hakim din öz qanunlarını yeritmək məqsədilə müxtəlif təsir və təzyiq vasitələrindən istifadə edir. Onların ən geniş yayılanları ikinci dərəcəli vətəndaş münasibəti göstərmək, hakim dindən birini öldürərlərsə, cəzalarının daha ağır olması, şahidliklərinin qəbul olunmaması, fərqli geyimlə özlərinin

XVIII əsrədə 28 kəndin İslami qəbul etdiyi haqqında məlumat verilir. Amma Karacaovanın müsəlmanlaşmasının başında duran əsas səbəblərdən biri Karacaova Patrikliyinin Ohri Başpiskoposluğunun ortadan qaldırılaraq İstanbul Fənər Patrikliyinə tabe olmasına qarşı çıxmışı idi. Araşdırmalarından məlum olur ki, Karacaova Patriki Fənər Patrikliyinin tabeliyinə keçməkdənə, İslami qəbul etməyə üstünlük verir. Bizcə, burada bir məntiqsizlik var. Əgər əksəriyyəti pomaklardan ibarət Karacaovada etnik kökünün türklərdən gəldiyini bilən və bu gün də Türkiyə türkçəsini öyrənmək üçün Türkiyədən dəstək gözləyən pomakların və digərlərinin

“QAFQAZ EVİ” IDEYASI VƏ ERMƏNİLƏRİN SIYASI OYUNLARI

Strateji əhəmiyyətinə görə “Qafqaz Evi” Azərbaycan, Gürcüstan və Şimali Qafqaz xalqlarının təhlükəsizlik və əməkdaşlıq təşkilatı, GUAM isə Avropaya çıxış yolu, “Qafqaz Evi” ilə “Avropa evi”ni birləşdirən vasitə və ya “körpü” kimi qiymətləndirilir. Maraqlı burasıdır ki, Qafqaz İttifaqı ilə bağlı nəzərdən keçirilən konsepsiyanın heç birində Ermənistən Respublikasının adı “Qafqaz Evi”nin yaradıcıları içərisində vurğulanmış, bu isə təsadüfi deyil, diplomatik dairələr, dünyanın görkəmli siyasetçiləri Ermənistəni Rusyanın strateji müttəfiqi, onun “Qafqaz dəyənəyi və forpostu” hesab edirlər. Rusiya Federasiyası ilə Ermənistən arasında 1997-ci il avqustun 2-də imzalanmış 12 bənddən ibarət “Dostluq, əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım” paktı iki dövlət ar-

sında strateji müttəfiqliyin hüquqi ifadəsidir.

Bu ideyanı ilk dəfə Qafqazda Mirzə Fətəli Axundov irəli sürüb. O illərdə Axundov Qafqazda bu ideyanın üzərində işləyəndə Gürcüstəndə İlya Çavçavadze, Ermənistəndə isə Xaçatur Abovyan etnik millətçilik ideyası üzərində işləyirdilər.

“Qafqaz Evi” ideyası Axundovun və Mirzə Bala Məmmədzadənin fikirlərində əsas yerlərdən birini tuturdu ki, məhz XIX əsrin sonlarında Qafqaz maarifçiləri ilə onlar arasında yazışmalarda bu ideya barədə ilkin müzakirələr gedirdi və onlar ideyanın təbliğini mühüm hesab edirdilər. Bu işin icrasında mühüm rolu isə Paris Siyasi Elmlər Məktəbinin diplomatiya fakültəsində təhsil almış Səlim bəy Behbudov oynayırıldı. O, Bakı və Qarabağ milli təşkilat-

ları ilə əlaqə qurmaq üçün sultı gəmi ilə gizlicə Qafqaz sahillərinə gedərək oradan da Azərbaycana keçir. Eyni zamanda, 1915-ci ildə Türkiyədə marşal Fuad paşanın rəhbərliyi altında “Qafqaz Evi” adlanan siyasi təşkilatın Prezidiumunda Azərbaycanı təmsil edirdi.

Qeyd edək ki, o illərdə yaradılan “Difai” partiyasının da əsas qayıdı bu idi. “Difai” partiyası (“Qafqaz Müsləman İttifaqı”) 1906-cı ilin payızında Ə.Ağaoğlunun başçılığı ilə Bakıda yaradılmışdı. Təşkilatın ilkin özəkləri Qarabağda təşkil olunmuşdu. Partiya əsasən erməni terrorçularının imperiyanın dəstəyi ilə türk-müsəlman əhalisinə qarşı silahlı hückumlarına, qırğınlar törətməsinə qarşı türk-müsəlman əhalisinin mü-qavimətini təşkil etmək zərurətindən yaradılmışdı. Lakin təşkilatın

ARAŞDIRMA

fəaliyyəti bununla məhdudlaşmamışdır. Belə ki, partianın qəbul etdiyi 52 maddədən ibarət programı da var idi ki, orada Qafqaz müsəlmanlarının milli birliyi və milli azadlığı ideyaları açıq təbliğ olunurdu. Hətta bu dövrdə keçmiş "Difai"çılar tərəfindən müstəqil Qafqaz müsəlman dövlətinin yaradılması ideyası irəli sürülmüş, Aslan xan Xoyski tərəfindən 1915-ci ilin fevralında gizli surətdə Ənvər paşa belə bir dövlətin yaradılmasının layihəsi təqdim olunmuşdu. Sarıqamış məğlubiyyətindən sonra Ənvər paşa bu layihəni təsdiqləmiş, lakin müharibənin sonrakı gedişi bu ideyanın həyata keçməsinə imkan verməmişdir.

Axundovun birlik üçün maarifləndirici ideyaları təbliğinə baxma yaraq, Qafqaz evinin yaradılması ideyasını rəsmi səviyyədə Qafqaz regionunun müharibə dövründə in teqrasiya maraqlarını və fəaliyyətini ifadə etmək məqsədini daşıyaraq Məmməd Əmin Rəsulzadəyə aiddir. Rusiyada oktyabr inqilabından sonra Qafqazda Ermənistən, Gürcüstan və Azərbaycan daxil olmaqla, qısa müddətli (24 fevral-26 may 1918-ci il) Qafqaz Federasiyası yaradıldı. Bu, "Qafqaz evi"nin yaradılması istiqamətində ilk cəhd idi. Federasiya 26 may 1918-ci ildə Gürcüstanın, iki gündən sonra isə Azərbaycanın və Ermənistən öz müstəqilliklərini elan etmələri ilə süquta uğradı. Bu barədə Türkiyə Cümhuriyyəti Baş Bakanlığının Osmanlı arxivində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini yaradanların Osmanlı Türkiyəsinin hərb naziri Ənvər paşa 1918-ci il mayın 22-si və 23-ü tarixlərində ünvanlıqları müraciət saxlanılır. Müraciətdə deyilir: "Paşa Həzrətləri! ... Osmanlı hökumətinin təshih-i-hüdud haqqındaki təklifi ilə müttəhid Qafqaz fikri məhv olur". Buradan bu ideyanın reallaşmasında Osmanlıın maraqlı olduğu görünür.

Üzeyir Hacıbəyovun "Biz hamımız Qafqazlı balasıyıq" adlı məqaləsində də ideyanın region üçün əhəmiyyətli olduğu qeyd edilirdi.

"Qafqaz birliyi"nin əsas müəlliflərindən biri olan Əlimərdan bəy

Topçubaşovun təşəbbüsü ilə 1921-ci il mayın 8-də qafqazlı mühacirlər Azərbaycan Cümhuriyyətinin Paris nümayəndəliyinə yığışaraq "Qafqaz konfederasiyası"nı müzakirə etdilər və beləliklə, Azərbaycan, Şimali

Qafqaz, Gürcüstan və Ermənistən nümayəndə heyətləri arasında müşterək saziş im-

bu, iflasa uğradı. Rəsulzadənin və onun mühacirətdəki gürcü dostlarının fəallığı ilə 1952-ci il dekabrın 11-16-da Almanıyanın Münhen şəhərində Ümumqafqaz konfransı keçirildi və Rəsulzadə orada Qafqazın gələcəyi, eləcə də Rusiyasız Qafqaz ideyası ilə bağlı fikirlər irəli sürdü. 1951-ci il yanvarın 18-də ABŞ-in dəstəyi ilə SSRİ xalqlarının Azadlığı Uğrunda Amerika Komitəsi yaradıldı, orada öz gürcü dostları

zalandı. Bolşevizmin Avropada yayılmasının qarşısını almaq üçün Fransa, İngiltərə kimi nəhəng güclər "Qafqaz konfederasiyası"nı müdafiə etdi və bu yöndə aktiv fəaliyyət üçün mühacir liderlərə maliyyə yardımı ayırdı.

Yeni yaranmış dövlətlər cəmi iki ildən sonra bolşeviklər tərəfindən süquta uğradıldı, 1922-ci ilin martından 1936-ci ilədək Leninin təklifi ilə Zaqafqaziya Sovet Sosialist Respublikası yaradıldı. Lakin bu ittiifaqın müvəqqəti ideya olması bəlli idi. Bunu mühacirətdə olan ziyahilar bildirdilər. Ona görə də 1927-ci ildə Polşada Müstəqil Qafqaz Komitəsi yaradıldı. Azərbaycan M.Ə.Rəsulzadə və M.Ə.Mehdiyev, Gürcüstan N.Jardaniya, A.Çenkeli, A.Asantnani, S.Mdivani ilə təmsil olundu. Şimali Qafqaz adından isə M.Sunşev və İ.Xumşov üzv idi.

Yeni bir addım 1935-ci ildə Qafqaz Federasiyası Şurası adı altında yaradılan qurum oldu. Şura Azərbaycan, Gürcüstan və Şimali Qafqazın milli təşkilatlarından formalasmuşdu ki, əsas məqsədi respublikaların konfederasiya formasında müstəqil Qafqaz Respublikasının elan edilməsi idi. 1940-ci ildə şuraya Ermənistən da qoşuldu. Lakin yenə də

ilə kommunist rejiminə qarşı ciddi mübarizə aparıldan biri və birincisi Rəsulzadə idi.

"Qafqaz Evi" ideyasının qızığın tərəfdarı kimi azərbaycanlılar xüsusi fəallıq göstəriblər o illərdə. Sovetlər Birliyi dağlıq kimi mühacirlərin yaşadığı ölkələrdə dövlət səviyyəsində mühüm sənədlərin qəbulu zamanı azərbaycanlılar ümumqafqaz maraqlarına əsaslanaraq Gürcüstan və Dağılılar Respublikasının nümayəndələri ilə əlbiş fəaliyyət göstərirdi. Təəssüf ki, bizim günlərdə olduğunu kimi, həmin dövrdə də ermənilər "Qafqaz evi"nə münasibətdə destruktiv mövqə tutduqlarından, region xalqlarının siyasi-iqtisadi və mənəvi birliyi üçün son dərəcə vacib

ARAŞDIRMA

olan bu ideyanı həyata keçirmək mümkün olmamışdı.

Sovetlər Birliyi dağılandan sonra -1989-cu ildə Qafqaz xalqları birləşdirən yenidən cəhdər etməyə başladılar. Bu istiqamətdə ilk addım olaraq 1989-cu ildə Qafqaz Dağlı Xalqları Assambleyası quruldu və 1991-ci ildə bu təşkilat çeçenləri, kabardin-

mi Qafqaz Evi" forum kimi qeydiyyata alındı və onun başçısı prezident Cövhər Dudayev təyin edildi. Qafqaz evinin ümumi forumunun yaradılması ideyası Çeçenistanda mühabibənin başlanması ilə dayandı. Sonralar bu missiyani Gürcüstan və Azərbaycan qəbul etmişdir və bu, Bakıda keçirilən konfransda öz əksini tapmışdır. Konfransda Qafqaz xalqlarına regionda etnik konfliktlərin baş verməməsi üçün Ümumi Qafqaz Evinin yaradılması ilə bağlı çağırış səslənmişdir. Artıq mətbuatda "Qafqaz Evi", "Qafqaz Xalqları Federasiyası", "Qafqaz Konfederasiyası" kimi ideyalar ortaya atılırdı ki, Tiflis, Bakı, Nalçik, Mahaçqala, Qrozni kimi iri şəhərlərdə bir sıra qurultaylar da keçirildi.

XXI əsrədə dünyanın bir çox dövlətlərini, o sıradan Qafqazı vahid iqtisadi məkanda birləşdirmək, Qafqazın Asiya ilə Avropa arasında iqtisadi və mədəni körpü rolunu həyata keçirmək bu programların ana xəttini, leytmotivini təşkil edir.

Regional əməkdaşlıq, Cənubi Qafqaz ölkələrinin in-teqrasiyası termini yerli və xarici siyasetçilərin, siyasetşünasların leksi-konuna XX əsrin

90-cı illərinin ikinci yarısında girmişdir. Yəni, bu, münaqışəli zonalarda atəşkəs rejiminə keçidi kənd və Azərbaycanın 1994-cü ildə "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanmasından sonra mümkün oldu.

Qafqazda əmin-amanlıq və sabitlik konsepsiyasının əsasını dövlətlərarası münasibətlərin aşağıdakı prinsipləri təşkil edir:

- dünya birləyi tərəfindən tanımmış sərhədlər çərçivəsində dövlət suverenliyinin bərpa olunması;

- hər zaman və hər yerdə insan hüquqlarının müdafiə olunması;
- nəqliyyat və digər kommunikasiya növlərinin birgə qorunması;
- təbiətin qorunması və təbii fəlakətlərin aradan qaldırılması sahəsində əməkdaşlıq;
- etnik və dini düzümlülük;
- Qafqazla bağlı beynəlxalq layihə və xarici sərmayələrin hərtərəfli dəstəklənməsi.

Əməkdaşlığın belə bir çoxbucaqlı forması son nəticədə regionda kollektiv təhlükəsizliyin təmin olunmasını gerçekliyə çevirə bilər. Mühüm fakt odur ki, Cənubi Qafqazın Avro-pa ilə Asiya, Şimal ilə Cənub və Qərb ilə Şərq arasında dağıdılmas körpüyə çevirilməsi üçün təqdim olunmuş mexanizm ən azından iki Cənubi Qafqaz dövləti - Azərbaycan və Gürcüstanın təhlükəsizlik sistemlərini formalasdırılmışdır.

Lakin bu ideyanın gerçəkləşməsinin karşısını alan iki qüvvə - Rusiya və Ermənistan birgə hərəkət edirdilər. Çünkü Ermənistanın qorxusu Qarabağda planlarının baş tutmaya-cağı idi. Onlar Rusiyaya müraciət edib iddia etdilər ki, çeçenlər Azərbaycana döyüşü yardım edib Qarabağdan onları çıxaracaq. Hətta Cövhər Dudayevin Bakıya gəlməsi, sonra Şevarnadze ilə görüşməsi onları qorxuya salmışdı. Onlar Qarabağda və daha sonra Samse Cavaxetiyyada torpaq iddialarının əllərindən çıxacağından ehtiyat edirdilər.

Ermənilər o dərəcədə narahat olmuşdular ki, hətta "Nyu-York Tayms" qəzetində Azərbaycana Əfqanistan və Çeçenistandan çoxsaylı muzdlu döyüşülər gətirilməsi barədə məqalə də dərc etdirmişdilər.

Rusiya isə bunu bilirdi. Hətta gizli dairələrdə çeçenlərlə azərbaycanlılar arasında qarşıdurma yaratmaq istəkləri var idi. Buna görə bir müdədə Rusiyadan Azərbaycana gələn nəqliyyat vasitələrinin çeçen hərbi geyimli dəstələr tərəfindən qarşısı alınırı.

Bundan sonra onlar bu ideyanın gerçəkləşməsində öz maraqlarını irəli sürdülər. Buna görə də Rusiya tərəfindən təklif edilən "3+1" modeli ortaya atıldı. Buna görə Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan və Rusiya-

leri, adıgeyləri, abazinləri, abazaları və Qafqazın digər xalqlarını birləşdirən bir Konfederasiyaya çevrildi. 1992-ci ilin sentyabr ayında Çeçenistannın ilk prezidenti Cövhər Dudayev Qroznda "Ümumi Qafqaz Evi" təşkilatının üzvləri üçün dəyirmi masanın təşəbbüskarı oldu. "Ümu-

ARAŞDIRMA

nin yanında Çeçenistan istisna olmaqla, "Qafqaz Evi" yaratılmalı idi.

Daha sonra "3 + 3 + 2" (Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan + Rusiya, Türkiyə, İran + ABŞ, AB) modeli gündəmə gətirildi. Bu gün də ideyanın reallaşması üçün iki model üzərində təkliflər var. Lakin ortaq məmrəc əldə etmək çətindir. Çünkü "Qafqaz Evi"nə daxil olacaq dövlətləri müxtəlif coğrafi və altmədəniyyətlər quruluşlarına aid olmaları ilə təsnif edirlər.

1996-ci il martın 8-də Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin Gürcüstana rəsmi səfəri zamanı 2 dövlət başçısının imzaladığı birgə Bəyannamə "Ümumi Qafqaz Evi" ideyasının əməli olaraq həyata keçirilməsinin başlangıcı oldu. Lakin Ermənistanın təcavüzkar siyaseti və regiondakı konfliktlərin həllinin uzanması "Ümumi Qafqaz Evi" ideyasının həllini xeyli çətinləşdirdi.

Bu ümuməşəri probleminin həll olunması yolunda Qafqazda və dünyada sülhün böyük tərəfdarları Heydər Əliyevin və Eduard Şevardnadzenin müstəsna xidmətlərinin olmasına xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

"Qafqaz evi" qurumunun yaradılmasında ağırlıq mərkəzinin Azərbaycan-Gürcüstan münasibətləri müstəvisinə keçməsi aşağıdakı amillərlə bağlıdır:

- Hər iki respublika müstəqil Qafqaz dövlətidir;
- Hər iki respublikanın həll etməli olduğunu problemlər, xüsusilə ölkənin ərazi bütövlüyü məsələsi analoji cəhətdən oxşardır, həlli yolları da xərici amillərlə bağlıdır;
- Hər iki dövlətin Avropa integrasiya proseslərinə qoşulmaq istəyi və reallaşması yollarının təxmini eyniliyi;
- Hər iki respublikanın Rusyanın nüfuzu dairəsindən uzaqlaşmağa çalışması.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan-Gürcüstan strateji əməkdaşlığının əsas məqsədlərindən biri də məhz Qafqazda sülhün və təhlükəsizliyin təmin olunmasıdır. Bu baxımdan Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin 1996-ci ilin mart ayında Gürcüstana səfəri böyük əhəmiyyət kəsb etdi. Tbilisi görüşü iki dövlət arasın-

da olan ənənəvi əlaqələrin modernləşdirilməsində, yeni məzmunlu zənginləşdirilməsində mühüm mərhələyə çevrildi. Səfər çərçivəsində hər iki dövlət başçıları Qafqazda sülhün və təhlükəsizliyin yaradılması yolunda fikir və görüşlərini birləşdirə bildilər. Heydər Əliyevin Gürcüstana rəsmi səfəri zamanı bir çox sənədlərlə yanaşı, "Qafqazda sülh, təhlükəsizlik və əməkdaşlıq haqqında" birgə Bəyannamə də imzalandı. Bu bəyannamə H.Əliyevin təklifi ilə "Tbilisi Bəyannaməsi" adını aldı və "Ümumi Qafqaz evi" ideyasının əməli olaraq həyata keçirilməsinin başlangıcını qoydu. Sənədin əhəmiyyəti ikitərəfli münasibətlərdən çox-çox kənara çıxır. Ümumi rəyə görə, həmin sənədin həyata keçirilməsi bütün Qafqaz xalqlarının taleyiñə həllədici təsir göstərə bilər. Tbilisi bəyannaməsinə görə, regionda sülhün və təhlükəsizliyin yaradılması üçün aşağıdakıların təmin edilməsi zəruridir:

- dövlətlərin suverenliyinin beynəlxalq birlilik tərəfindən tanınmış sərhədlərinin həmi tərəfindən tanınması, ərazi bütövlüğünün təmin edilməsi, qacqınların təhlükəsizlikləri təmin olunmaqla yaşayış yerlərinə qaytarılması;
- insan hüquq və azadlıqlarına, o cümlədən milli azlıqların hüquqlarına hörmət edilməsi;
- nəqliyyat və digər kommunikasiyaların daha da inkişafı və onların təhlükəsizliyi sahəsində əməkdaşlıq;
- Qafqazın nadir təbiətinin məsələlərində, təbii fəlakətlərin və silahlı münaqişələrin nəticələrinin aradan qaldırılmasında, beynəlxalq turizmin inkişafında hərtərəfli əməkdaşlıq;
- etnik və dini dözümlülük;
- beynəlxalq layihələrin fəal dəstəklənməsi, xarici investisiyaların cəlb edilməsi və təşviqi.

Beləliklə, bəyannamə mühüm siyasi-hüquqi sənəd kimi dinc və sabit Qafqaz uğrunda ümumi hərəkatın ilk addımı oldu. Digər tərəfdən Qafqaz milli-azadlıq hərəkatı tarixində ilk dəfə idi ki, dövlət başçıları səviyəsində belə bir mühüm sənəd imzalanırdı.

Tbilisi bəyannaməsinin imzalan-

ması ilə Qafqazda sülh və təhlükəsizlik prosesinə region ölkələrinin, eyni zamanda Qafqazla əlaqələri olan dövlətlərin maraqları artmağa başladı. Tezliklə, "Qafqaz dörtlüyü" adlanan Rusiya, Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistanın dövlət başçıları ilə yanaşı, Şimali Qafqazda kı muxtar qurumların rəhbərlərinin 1996-ci ilin iyunun 3-də Qafqazın Kislovodsk şəhərində görüşü keçirildi. Görüş zamanı bağlanmış "Qafqazda əmin-amanlıq, sülh, iqtisadi və mədəni əməkdaşlıq uğrunda" Bəyannamədə regionda qarşılıqlı əlaqələrin əsas prinsipləri müəyyən edilirdi. "Kislovodsk bəyannaməsi" kimi tanınan sənəd mahiyyət və məzmun etibarı ilə H.Əliyev və E. Şevardnadze təfəkkürünün, zəngin dövlətçilik təcrübəsinin məhsulu olan "Tbilisi bəyannaməsi"nin məntiqi və siyasi davamı sayılsada, eyni zamanda bu sənədlər arasında ciddi fərq var idi. Belə ki, "Tbilisi bəyannaməsi" Qafqazı münaqişə və müharibələrdən qurtarmağın konkret yollarını müəyyənləşdirdiyi halda, "Kislovodsk bəyannaməsi" bütövlükdə Qafqazın münaqişə və problemlərini "konservləşdirməyə" çağırır, yaranmış "status-kvonu" qoruyub saxlamağı nəzərdə tuturdu.

Bu görüşlərin ardınca 1998-ci ilin sentyabrında Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Bakıda keçirilmiş tarixi Böyük İpək Yolunun bərpası üzrə beynəlxalq konfransda imzalanan sənədlər də Qafqazda sülh prosesinin möhkəmləndirilməsində, region ölkələrinin bir-birilə və həmçinin Avropana və Asiya ölkələri ilə integrasiyasında mühüm əhəmiyyət kəsb etdi.

Artıq XX-əsrin 90-ci illərinin sonlarında Azərbaycan-Gürcüstan münasibətlərinin strateji tərəfdəşliq səviyyəsinə qalxması Qafqazda təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsində mühüm amil kimi çıxış etməyə başlamışdır. Belə ki, Qafqazın, Qərbin və Rusyanın qarşıdurma mərkəzinə çevriləməsi ehtimalının artdığı bir dövrdə bir sira iddiaları kənara qoynaraq iki dövlət başçısı – Heydər Əliyev və Eduard Şevardnadzenin strateji mənafeləri ön plana çəkməsi regionda siyasi balansın tarazlaşdırılmasına şərait yaradırdı.

ARAŞDIRMA

1999-cu ildən başlayaraq, Qafqazda təhlükəsizlik sisteminin yaradılmasında müsbət rol oynayacağının gözlənilən Cənubi Qafqaz respublikalarının hərbi nazirlikləri başçılarının görüşləri müntəzəm xarakter aldı. 1999-cu ilin aprelin 13-də Gürcüstanın müdafiə nazirinin təşəbbüsü ilə Tsinandalidə Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistannın müdafiə nazirlərinin görüşü keçirildi. Görüş zamanı Qafqazda sülhün və təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsinə dair məsələlər müzakirə obyektiñə çevrildi. Həmin ilin aprelin 28-29-da isə Azərbaycanın Daxili İşlər naziri Ramil Usubov Gürcüstanın rəsmi səfəri zamanı, Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistən və Rusiyadan daxili işlər nazirlərinin Borjomidə keçirilmiş görüşündə iştirak etdi. Görüş zamanı regionda cinayətkarlıqla mübarizə və kriminoqen vəziyyətin aradan qaldırılmasında birgə səylərin daha da effektiv istifadə olunması məsələləri müzakirə olundu.

1997-1999-cu illərdə Qafqazın ümumi problemlərini işıqlandıran bir neçə mühüm beynəlxalq konfrans və forumlar keçirildi. Bunlardan xüsusilə üçünü qeyd etmək olar:

Birinciisi, 1997-ci ildə Tbilisidə "Cənubi Qafqazda postkommunistik demokratik dəyişiklər və geopolitika" mövzusunda beynəlxalq konfrans keçirildi. Forumda səslənən bəzi məruzələr, o cümlədən V.Keşelava və A.Yazkovanın məruzələri məhz Qafqaz birliyi problemini toxunurdu.

İkinciisi, 1999-cu ilin mayın 15-17-də Tbilisidə bir çox respublika və beynəlxalq təşkilatların nümayəndələrinin iştirakı ilə "XXI əsrin astanasında Qafqazda milli azlıqlar" mövzusunda beynəlxalq konfrans baş tutdu.

Üçüncüüsü, 1999-cu ilin dekabrın 5-7-də yenə də Tbilisidə "Minalardan təmizlənmiş Dinc Qafqaza doğru" mövzusunda növbəti beynəlxalq konfrans keçirildi. Azərbaycanın müdafiə naziri və sərhəd qoşunları idarəsinin əməkdaşları konfransın iştirakçıları sırasında idi.

Bələ bir faktı da nəzərə almaq olar ki, Kislovodsk görüşündə razılışdı-

rıldıgi kimi təhlil olunan və sonrakı illər ərzində "Qafqaz dördlüyü" müxtəlif formatlarda Qafqazda sülh və təhlükəsizlik məsələləri ilə bağlı görüşlərini davam etdirmişdilər. Belə ki, 2000-ci ilin iyunun 20-də Moskvada "Qafqaz dördlüyü"nın üçüncü (Kislovodskdan sonra) görüşü keçirildi. Görüş zamanı Qafqazda sülhün və təhlükəsizliyin təmin olunması məsələləri müzakirə edildi və bu cür görüşlərin mütəmadi olaraq keçirilməsi barədə razılıq əldə edildi. "Qafqaz dördlüyüün" növbəti sammiti 2001-ci ilin may ayının 31-də Minskidə baş tutdu. Həmin ilin noyabrında isə "Qafqaz dördlüyüün" parlament sədrlerinin ilk görüşü keçirildi. Bu görüşlər prezidentlərin görüşləri kimi mütəmadi xarakter daşıyırırdı.

Beləliklə, bütün bu görüşlərdə Azərbaycan və Gürcüstan arasında dayanıqli əməkdaşlığı izləmək mümkündür və perspektivliyinə görə aşağıdakıları vəd edir:

- *Qafqazda hələ ki, Azərbaycan və Gürcüstanın iştiraki ilə regional əməkdaşlıq sistemi gerçəkliyə çevrilir;*
- *Azərbaycan və Gürcüstan vasitəsilə Şərqi-Qərb dəhlizi yaradılır və bu da öz növbəsində hər iki dövlətin iqtisadiyyatının inkişafına zəmin yaratır;*
- *Onlar Qara dəniz hövzəsi ölkələri ilə (əsasən Türkiyə və Ukrayna) münasibətləri genişləndirərək Rusiyadan iqtisadi asılılığı minimum dərəcəyə endirirlər, yəni, Rusiya ilə bərabər hüquqlu münasibətlər qururlar;*
- *Azərbaycan ilə Gürcüstan arasında strateji tərəfdəşliq xəttinin möhkəmləndirilməsi birgə təhlükəsizlik sisteminin yaradılması üçün imkanları artırır.*

Müasir dövrədə Qafqazda sülh və təhlükəsizlik proseslərinin sürətləndirilməsi, bölgədə qarşılıqlı əməkdaşlığın inkişafı baxımından yuxarıda qeyd olunan transmilli layihələr (Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum, TRASEKA), əməkdaşlığın bir sıra iqtisadi əməkdaşlığı əsaslanan GUAM, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı və digər bu kimi quarumlarda, Qafqazda sülhün və təh-

Zaur Əliyev

Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA Elm Tarixi İnstitutunun elmi katibi

lükəsizliyin yaradılmasına və möhkəmləndirilməsinə, region dövlətlərin Avropa və Asiyaya integrasiya olunmasına kömək etməlidir. Əlbəttə, "Qafqaz evi"nin tikilməsində Qafqaz xalqları hələ çox problemlərlə karşılaşacaqlar.

Beləliklə, müharibələrə cəlb olunmuş Qafqaz dövlətlərinin əməkdaşlığını üç istiqamətdə inkişaf etdirmək lazımdır: iqtisadiyyat, siyasi aspekt və təhlükəsizliyin təminatı, əməkdaşlığın hüquq və demokratiya sferası. Əməkdaşlığın bütün bu sahələri bir-birinin qarşısını kəsməməli və zorla qəbul etdirilməməlidir. Yalnız bu sahələrin sintezi lazımı birliyi yarada bilər və o zaman regional əməkdaşlıq keçid dövrü yaşayışın dövlətlərin gələcəyi üçün səmərəli olacaq. Digər tərəfdən, "Qafqaz evi"nin yaradılması prosesində beynəlxalq ictimaiyyətin geniş həmrəyliyinə böyük ehtiyac duyulur. Azərbaycan və Gürcüstan arasında mövcud olan münasibətlər, vahid strategiyanı səciyyələndirən siyaset çox guman ki, ehtiyac duyulan həmin həmrəyliyin də formallaşmasına şərait yaradacaqdır.

Müəssislər Məclisinin toplantısı

Gürcüstan Parlamentinin ilk türk-müsəlman deputati

26 may 1918-ci il tarixində müstəqilli-yini elan etmiş Gürcüstan Demokratik Respublikası (GDR) mövcud olduğu qısa 33 aylıq dövr ərzində milli dövlət quruculuğu prosesinə böyük önəm verərək bu istiqamətdə bir sira mühüm islahatlara imza atmışdır. Bu islahatlar çörçivəsində demokratik təsisatların yaradılmasına xüsusi diqqət ayrılmış, ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında gizli və azad səsvermə yolu ilə keçirilmiş ümum-xalq seçkiləri nəticəsində ali qanunverici orqan – Müəssislər Məclisi və yerli özü-nüidarəetmə orqanları - "eroba"lar formalaşdırılmışdır.

Gürcüstanda ali qanunverici orqan ro-lunu oynayacaq Müəssislər Məclisinin çağırılması barədə ilk təşəbbüs 1917-ci ilin sonlarında, hakimiyətdə və idarəetmədə boşluq yarananda irəli sürülsə də, bəzi səbəblərə görə toxirə salınmışdı. Gürcüstanın müstəqilliyi elan olunduqdan sonra bu məsələ yenidən aktuallaşaraq ölkə gündəminə daşınan ilk mövzulardan biri

**Qaraçöplü
Hüseynqulu
Məmmədov**

olur. Gürcüstan Milli Şurası (GMŞ) 1918-ci ilin yayında Müəssislər Məclisi seçimi qaydaları və seçki əsasnaməsinin hazırlanması üzərində işləməyə başlayır. 22 noyabr 1918-ci il tarixində o zaman artıq parlament adlanan GMŞ 10 bənddən və 119 maddədən ibarət "Müəssislər Məclisinə seçkilər barədə Əsasnamə"ni təsdiq edir. Əsasnaməyə görə, milliyətindən və cinsindən asılı olmayaraq 20 yaşı tamam olmuş Gürcüstan vətəndaşına seçkilərdə iştirak etmək hüququ verilirdi.

Parlament tərəfindən, həmçinin, seçkilərin təşkili üçün Parlament Mərkəzi Seçki Komissiyası (PMSK) yaradılır. PMSK-da hər bir seçki subyekti üçün ən azı 1 üzvlük mandati nəzərdə tutulur, eyni zamanda parlament fraksiyalarına təmsilçilərinin sayına müvafiq olaraq müxtəlif sayda yerlər ayrıılır. Parlamentin müsəlmanlar ("tatarlar") blokunu PMSK-da Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev təmsil edir. Qeyd edək ki, PMSK üzvlərinin eyni zamanda Müəssislər Məclisinə seçkilərə namizəd

ARAŞDIRMA

qismində iştirakına heç bir məhdudiyyət qoyulmamışdı və onların bir çoxunun adı müxtəlif siyasi təşkilatların namizədlər siyahısına salılmışdı.

Parlamentin 10 yanvar 1919-cu il tarixli iclasında "Müəssislər Məclisinə seçkilərin təyin olunması barədə" Qanun qəbul olunur. Qanuna görə, Müəssislər Məclisinə bir neçə mərhələdə keçiriləcək seçkilərin ilk günü 14 fevral 1919-cu il tarixinə təyin olunur.

PMSK həm zaman, həm də maliyyə mahdudiyyətinə baxmayaraq seçkilərin yüksək səviyyədə təşkil olunması üçün bütün imkanlarını səfərbər edir. PMSK-da tərcümə işləri müsəlmanların nümayəndəsi Ə.Haqverdiyev və daşnakların təmsilçisi D.Davitxanyanın rəhbərliyi altında yaradılmış komissiya tərəfindən həyata keçirildi. 22-26 yanvar 1919-cu il tarixlərində PMSK siyasi partiya və təşkilatların Müəssislər Məclisinə namizədlərinin siyahısını gözdən keçirir və 27 yanvarda qeydiyyat nömrələrinə uyğun olan ardıcılıqla adları aşağıda çəkilən 15 seçki subyektiinə seçkilərdə iştirakını təsdiq edir:

1. Gürcüstan Sosial-Demokrat Fəhlə Partiyası (GSDFP);
2. Gürcüstan Milli-Demokrat Partiyası (GMDP);
3. Gürcüstan Sosialist-İnqilabçı Partiyası (GSİR);
4. Erməni İnqilabçı Partiyası "Daşnaksutyun";
5. Gürcüstan Sosialist-Federalist İnqilabçı Partiyası (GSFİP);
6. Gürcüstan Müsəlmanları Milli Şurası;
7. Gürcüstan Radikal-Demokrat Kəndli Partiyası;
8. Gürcüstan Milli Partiyası;
9. Gürcüstan Solcu Sosialist-Federalist Partiyası;
10. Şota Rustaveli Qrupu;
11. Müstəqil (Partiyasızlar) İttifaqı;
12. Borçalı Qəzası Müsəlmanları Qrupu;
13. Rusiya Sosial-Demokrat Fəhlə Partiyası (RSDFP);
14. "Vətənpərvərlərin Estetik Liqası";
15. Elinlərin (Yunanların) Demokratik Qrupu.

PMSK yuxarıda qeyd olunan seçki subyektlərinin namizədlərinin siyahısını da təsdiq edərək Gürcüstan Demokratik Respublikası (GDR) hökumətinin rəsmi yayın orqanı "Sakartvelos Respublika"

qəzetiñə göndərir. Sözügedən qəzetiñ 1 fevral 1919-cu il tarixli sayına əlavə olaraq dərc olunan siyahidən bəlli olur ki, seçkilərdə iştirak etmək niyyətində olan siyasi partiya və təşkilatların irəli sürdüyü namizədlərin sayı bir-birindən kəskin fərqlənir. Belə ki, seçkilərdə iştirak edən ümumi 600 namizəddən (onlardan 26-sı qadın idi) sayca ən çoxu - 130 nəfər GSDFP-nin siyahısında yer alır, ən az namizədlər isə Şota Rustaveli Qrupundan cəmi 1 nəfər (yazar Yevgeni Dvali) seçkilərə qatıldı. Şota Rustaveli Qrupundan sonra seçkilərdə ən az namizəd sayı ilə, hərəsində 5 nəfər olmaqla Gürçüstan Müsəlmanları Milli Şurası və Borçalı Qəzası Müsəlmanları Qrupu iştirak edirdi.

Gürçüstan Müsəlmanları Milli Şurasının (GMMŞ) namizədlərinin adı:

1. Halay bəy Aslan ağa oğlu Bayramov;
2. Abbasqulu Cabbar oğlu Xanəhmədov;
3. Qasim Abbas oğlu Bayramov;
4. Əlimirzə Molla Məhəmməd oğlu Nərimanov;
5. İsmayıllı Isa oğlu Xəlilov.

Borçalı Qəzası Müsəlmanları Qrupunun (BQMQ) namizədləri:

1. Böyük bəy Ağa bəy oğlu Axundov;
2. Mirzə Rza Mahmudəli oğlu Əlizadə;
3. Molla Abbas Hacı Qasim oğlu Məmmədov;
4. İbrahim bəy Hacı Həsən ağa oğlu Mursaqlı;
5. Qurban Həsən oğlu.

Gürçüstan Milli Tarix Arxivində saxlanılan sənədlərdən aydın olur ki, Gürçüstan Müsəlmanları Milli Şurası tərəfindən ilkin olaraq tərtib olunmuş və GMMŞ-nin sədr müavini Halay bəy Aslan ağa oğlu Bayramov (instruktur-aqronom) tərafından imzalanıb PMSK-ya göndərilmiş 6 nəfərlik siyahıda 1-ci sıradə Halay bəyin özü, 2-ci sıradə - GMMŞ-nin sədri Əbdürəhim bəy Əsəd bəy oğlu Haqverdiyevin (Gürçüstan Parlamentinin üzvü), 3-cü sıradə Ömrə Faiq Nemanzadənin (jurnalist), 4-cü sıradə Əlimirzə Nərimanovun (müəllim), 5-ci sıradə İbrahim bəy Mursaqlıvun, 6-ci sıradə isə Mirzə Rza Əlizadənin (müəllim) adları eks olunurdu. Bu siyahının ardınca PMSK-ya GMMŞ sədri Ə.Haqverdiyevin imzasıyla əlavə namizədlərdən ibarət 5 nəfərlik başqa bir siyahı göndərilir. Bu əlavə siyahıda ardıcılıqla Abbasqulu Xanəhmədovun (tacir), Fətəli bəy Rəşid bəy oğlu Axundovun (tələbə), Qasim Abbas oğlu Bayramovun

(tramvay konduktoru), Məşədi Əli Bayram oğlu Quliyevin (tacir) və İsmayıllı Xəlilovun (kiçik usta) adları qorarlaşdırıldı.

Borçalı Qəzası Müsəlmanlarının Qrupu da ilkin olaraq seçkilərə 15 nəfərlik fərqli siyahı ilə qatılmaq niyyətində olmuşdur. Qrupun 22 yanvar 1919-cu ildə tərtib etdiyi və PMSK-nin katibliyində 24 yanvar 1919-cu ildə (№ 151) qeydiyyata alınmış siyahısında bu şəxslərin adları yazılırdı:

1. Böyük ağa Axundov (Aşağı Saral kəndi);
2. Mirzə Rza Əlizadə (Faxralı kəndi);
3. Molla Abbas Haci Qasim oğlu (Axlı Mahmudlu kəndi);
4. İsrafil bəy Həsən bəy oğlu Yadigarov (Təkəli kəndi);
5. Məhəmməd Qarabağlıoğlu (Ləcəbdin kəndi);
6. Əliipaşa ağa Əsgər ağa oğlu Abbasov (Təkəli);
7. Molla İsa Molla Nəsib oğlu (Kəpənəkçi kəndi);
8. İbrahim bəy Mursaqlıv (Qızılhacılı kəndi);
9. Molla Qara Musa oğlu (Arixli kəndi);
10. Hasan Molla Vəli oğlu (Qaçağan kəndi);
11. Molla Xəlil (Sadaxlı kəndi);
12. Əli Dəli Əhməd oğlu (Görarxi kəndi);
13. Təhməzqulu Dünyamalı oğlu (Faxralı);
14. Qurban Həsən oğlu (Sarachi kəndi)
15. Cəfər ağa Eminov (Dəmirçihəsanlı).

Gürçüstan Müsəlmanları Milli Şurası və Borçalı Qəzası Müsəlmanlarının Qrupunun (BQMQ) ilkin və yekun siyahılarını ilə müqayisə edərək belə bir nəticəyə gəlinir ki, ilk əvvəl GMMŞ - 11, BQMQ isə 15 nəfərlik siyahı ilə seçkida iştirak etməyi planlaşdırılsalar da, sonradan müəyyən səbəblərdən dolayı siyahı qısalır. Adları GMMŞ-in siyahısına salılmış namizədlərdən Böyük bəy Axundov, Mirzə Rza Əlizadə və İbrahim bəy Mursaqlıv sonradan BQMQ-nin siyahısında seçki mübarizəsi aparırlar, GMMŞ-in sədri Əbdürəhim bəy Haqverdiyevin, Ömrə Faiq Nemanzadə, İsrafil bəy Yadigarov kimi türk-müsəlman əhalisi arasında böyük nüfuzla malik ziyalılarının namizədliliyinə isə ümumiyyətlə heç bir yekun siyahıda rast gəlinmir.

Gürçüstanın türk-müsəlman əhalisinin nümayəndələrinin adına Gürçüstan Mü-

ARAŞDIRMA

səlmanları Milli Şurasının və Borçalı Qəzası Müsəlmanlarının Qrupunun siyahılardan başqa GSDFP-nin (№ 1) və RSDFP-nin (№ 13) namizədlər siyahısında rast gelinir.

Əgər GSDFP-nin 14 yanvar 1919-cu il tarixində təsdiq olunmuş ilkin siyahısına 3 türk-müsəlmanın – 39-cu sirada Məmmədov Hüseynqulu (Söyünlü) Məmməd oğlunun, 65-ci sirada Şərifov Əbdüləziz Qurban oğlunun (Əziz Şərifin) və 119-cu sirada Məmmədov Əhməd Əli oğlunun adları salınmışdır, sonradan müəyyən korrektələr edilir və siyahıda yalnız əslən Qaraçöp mahalının Yor-Muğanlı kəndindən olan Hüseynqulu (Söyünlü) Məmmədovun adı saxlanılır.

Ümumiyyətlə, GSDFP-nin GDR hökmətinin sədri Noe Jordaniyanın başçılıq etdiyi 130 nəfərlik (6-sı qadın idi) siyahısında 8 müxtəlif etnik qrupun 19 nümayəndəsi təmsil olunmuşdu.

RSDFP-nin Rusiya Dumasının keçmiş üzvü Zurab Arşakovun başçılıq etdiyi və müxtəlif millətlərin nümayəndələrindən ibarət 12 nəfərlik siyahısında 5-ci sirada Kərim Hacıbəyovun adı yer alındı.

PMSK seckidə iştirak edən siyasi subyektlərə həm gürcüçə, həm də etnik azlıqların ana dilində istənilən sayıda öz namizədlərinin siyahısı əks olunan vərəqə-bülletenlər yayılmışa icazə verir. Türk-müsəlman elektoratının da səslərinə ümidi bəsləyən siyasi qruplardan sosial-demokratlar Azərbaycan türkçəsində - 220 min, milli-demokratlar - 65 min, eserlər - 220 min, Gürcüstan Müsəlmanları Milli Şurası - 50 min, Borçalı Qəzası Müsəlmanlarının Qrupu isə - 83 min seckidə bülleteni çap etdirirlər.

PMSK-nin 30 yanvar 1919-cu il tarixli iclasında GDR-in bəzi bölgələrində - Suxum vilayətində, Borçalı, Axalkələk, Axalsix, Svanetiya və Tianet qəzalarında Müəssislər Məclisinə seckilərin təxirə salınması qərara alınır. Bu, həmin dövrdə Suxum vilayətində xalq şuralarına və yerli özünüdərətəmə orqanlarına – "ero-ba"ya seckilərin keçirilməsi, Svanetiya və Tianetdə güclü qar yağmuru, Borçalıda və Axalkələkdə Ermenistanla müharibə nötücəsində yaranmış vəziyyət, Axalsixda isə baş vermiş üsyən ilə əlaqəli idi.

1919-cu ilin fevral ayında Müəssislər Məclisinə seckidə təbliğatına start verilir.

Seckidə kampaniyası gərgin siyasi qarşıdurmaya səbəb olsa da, konstruktiv və rəqəbatlı şəkildə aparılır. Partiya qəzetlə-

rində rəqib partiyaların bir-birinə ittiham dolusu yazılarına geniş yer ayrılır. Onu da qeyd edək ki, Gürcüstan-Ermənistən müharibəsində tutduğu anti-dövlət mövqeyinə görə, partiyaların demək olar ki, hamisinin əsas tənqid hədəfi "Daşnaksutyun" idi. Müxəlifət partiyaları GSDFP-ni seckidə təbliğatında hökumətin inzibati resurslarından istifadə etməkdə suçlayırdı. Bu ittihamlarla bağlı daxili işlər naziri N. Ramişvili seckidə prosesinə hansısa formada müdaxilə edəcək dövlət məmərunun ciddi şəkildə cəzalanacağı barədə bəyanat vermək məcburiyyətində qalır və mətbuat xəbərlərində görünür ki, bu kimi hallara dərhal reaksiya verir. Misal üçün, gürcü mətbəuti Ağbulaq (Beliy-Klyuç) rayonunda komissar Kartsvadzenin Müəssislər Məclisinə seckidə təbliğatına qadağa qoyması, buna görə Avetisyants və Kyurçikyants ("Daşnaksutyun"un üzvü) soyadlı iki erməni həbs etməsi barədə parlament üzvü T. Avetisyanyın məlumatını və müvafiq tədbirlər görülməzsə, Borçalı qazasının ermənilərinin seckilərdə iştirak edə bilməyəcəyi barədə xəbərdarlığını dərc edir. Məsələ barədə PMSK-nin sədri A. Lomtatidze daxili işlər naziri N. Ramişviliyə məktub ünvanlayır, sonuncu dərhal həbs edilmiş hər iki ermənin azadlığa buraxılması barədə qərar qəbul edir.

Beləliklə, 14-16 fevral 1919-cu il tarixlərində Gürcüstan Müəssislər Məclisinə ümumxalq seckiləri keçirilir. Bu seckilər GDR ərazisinin çox hissəsini əhatə edir.

"Sakartvelo" qəzətinin 18 fevral 1919-cu il tarixli sayında daşnakların Tiflisdə seckidə saxtakarlığı etmək cəhdələri barədə məlumat verilərək qeyd olunur ki, Avlabar klubunda başqalarının adı ilə "Daşnaksutyun" partiyasına səs verən iki nəfər tutulmuşdur. Eyni zamanda adı çəkilən klub yerləşən binada daşnakların saxta şəhadətnamələr hazırlayan bürosu aşkar olunur.

9 mart 1919-cu ildə Parlament Mərkəzi Seckidə Komissiyası qəza, dairə və məntəqə seckidə komissiyalarının protokollarını cəmləşdirərək seckinin nəticəsini və mandat qazanmış namizədlərin siyahısını təsdiq edir. Sosial-demokratların namizədləri siyahısında 40-ci yerdə qərar tutmuş Hüseynqulu (Söyünlü) Məmməd oğlu Məmmədov Gürcüstan Müəssislər Məclisinə seçilmiş yeganə türk-müsəlman olur. Tiflisdə gürcüçə nəşr olunan "Teatri da tsxovreba" ("Teatr və

həyat") həftəlik ədəbiyyat-teatr dərgisinin 1919-cu ildə nəşr olunmuş 11-ci saýında Hüseynqulu Məmmədovun əslə həzirdə Gürcüstan Milli Parlament Kitabxanasında Luarsab Toqonidzenin fondunda saxlanılan fotosaklı dərc olunaraq "Bizim xalqın vəfadarı" başlıqlı məqalədə onun haqqında yazılmışdır:

"Qeyd olunmalıdır ki, xüsusi şartlər səbəbindən bizim ölkənin tatarları (azərbaycanlıları – F.V.-H.) mədəni cəhətdən daha geridə qalırlar. Onlar arasında təhsil-maarif hələ yenə də geninə kök salmayıbdır. Dündür, onların da ziyalıları var, ancaq çox az və belə bir xalqın haqqı xalq qulluqçusu yetirməsi müqəddəs hadisə sayılmalıdır."

Bizim ölkənin tatarlarının öndə gələn qulluqçularından biri Gürcüstan Müəssislər Məclisinin üzvü, Yor-Muğanlı kəndinin sakini Söyünlü Məmməd-oğlu (Məmmədov)dur, hansı ki, iyirmi ildən çoxdur Sosial-Demokrat Partiyasında işləyir və həm bizim birliyimizin şövqlənməsində, həm də ümumən tatarların özünüdərketməsində çox böyük əmək sərf edib. O, tatarların "Hümmət" Sosial-Demokrat Partiyasının təsisçilərindən, gürcü dilinin yaxşı bilicisidir və bəzən gürcü qəzetlərinə məktublar da göndərir. Hazırda Yor-Muğanlı icmasının başçısıdır və böyük səylə tatarların tərəqqisini və ölkəmizin sadiq övladı kimi Gürcüstanın ucalmasına xidmət edir. 45 yaşında olar, arvad-uşaq sahibidir. Kasib olsa da, daim ümumi ictimai işlərin qayğısını çəkən bu şəxs iki həftə qabaq ağır xəstəlik keçirdi. Bizim birliyimizin möhkəmlənməsinin rifahı və özünün dindəşlərinin yaxşılığı, arvad-uşağının xoşbəxtliyi nəminə ona uzun ömür arzulayaq".

"Teatri da tsxovreba"da yayımlanmış bu yazıldan Hüseynqulu Məmmədovun tərcüməyi-halına dair bəzi təqribi məlumatlar, xüsusən də onun XIX əsrin 70-ci illərinin ortalarında Qaraçöp mahalının Yor-Muğanlı kəndində anadan olduğu, həmin ərin sonlarına yaxın Rusiya Sosial-Demokrat Fəhlə Partiyasının sıralarına daxil olub siyasi-ictimai fəaliyyətə başladığı, 1904-cü ildə "Hümmət" Sosial-Demokrat Müsəlman Partiyasının təsisçilərindən biri olduğu, kasib həyat tərzi sürdüyü, 1919-cu ildə Yor-Muğanlı icmasına rəhbərlik etdiyi barədə bilgilər əldə etmək mümkündür. Söyügedən yazıda da qeyd olunduğu kimi, H. Məmmədov gürcü dilini sərbəst bilirdi və mənsub olduğu elin, bölgənin müəyyən problemləri ilə bağlı gürcüdilli dövri mətbuatda

Müəssislər Məclisinə seçkidən foto

vaxtaşırı məqalələrlə çıxışlar edirdi. Gürcüstan sosial-demokratlarının aparıcı mətbü orqanı olan "Ertoba" qəzetiinin 1918-ci il saylarının birində "Söyü-Qulu Məmməd" imzası ilə dərc olunmuş belə məqalələrindən birində o, yor-muğanlıların mal-qarasının qonşu Saquareco kəndinin sakinləri tərəfdən aparılması barədə giley-güzar edir.

H.Məmmədov "Ertoba"nın 1920-ci il 8 iyun tarixli sayında Müəssislər Məclisinin üzvü statusunda dərc etdirildiyi "Yor-Muğanlı müsəlmanlarının həyatı" başlıqlı irihəcmli məqaləsində də yor-muğanlıların üzləşdikləri çətinliklər barədə söz açırdı.

Gürcüstan hökumətin sədri Noe Jordaniyaya ünvanlandığı məktubunda isə Hüseynqulu Məmmədov həmin dövrdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə GDR arasında mübahisəli ərazi hesab olunan Car-Balakən və Zaqtalaya baş çəkərək yerli Dağıstan əsilli əhali ilə görüşdüyüünü, onları Gürcüstana tərəf meylləndiridiyini bildirir, eyni zamanda Yor-Muğanlıların qonşuluğunda yerləşən Kakabet kəndinin bəzi təhrikçi sakinlərinə görə, onlarla müsəlmanlar arasında arzu edilən münasibətləri yarada bilmədiyinə təəssüflənir və Yor-Muğanlıya qonşu olan digər bir gürcü kəndi Qiorqitsmindən keşişi Okromcedlişvilinin 1918-ci

ildə vəzifədən alınmasına üzüldüyünü qeyd edir. Məktubun məzmunundan və yazı üslubundan H.Məmmədovun N. Jordaniya ilə dostluq münasibətləri olduğu aydın sezilir.

12 mart 1919-cu ildə Tiflisdə hökumət sarayının (keçmiş canişinlik sarayı) bəyaz zalında Gürcüstanın əsas qanunverici orqanı olan Müəssislər Məclisinin ilk təntənəli iclası keçirilir.

Müəssislər Məclisi ilkin tərkibdə fəaliyyətə başlasa da, səsvermə təxirə salınmış bölgələrdə seçkilərə müvafiq həzırlıq işləri aparılır. Gürcüstan Daxili İşlər Nazirliyindən PMSK-ya ünvanlanmış 1 aprel 1919-cu il tarixli, 5113 sayılı məktubda bündə xərclərinə ikiqat qənaət edilməsi, eləcə də seçicilərin zəruri say çoxluğunun təmin olunması məqsədilə Borçalı, Axalsıx, Axalkələk və Tionet qəzalarında "eroba" və Müəssislər Məclisinə seçkilərin eyni vaxtda keçirilməsinin məqsədə uyğunluğu ifadə olunur. Bu nunla yanaşı, məktubda sözügedən qəzalarda tezliklə yerli idarəetmə orqanlarının yenidən formalasdırılması zərurətinə də diqqət çəkilir ki, bu da "eroba" – özünüüidarəetmə tətbiq olunmadan mümkünüsüz idi. Qeyd olunanlara rəğmən, adı çəkilən qəzalarda "eroba" və Müəssislər Məclisinə seçkilər fərqli zamanlarda baş tutur.

Nəticə etibarilə respublika ərazisinin iqlim şəraitinə və ya hərbi-siyasi duruma görə Müəssislər Məclisinə seçeneklər təxirə salılmış bəzi yerlərində 1919-cu ilin avqust ayının sonunda və sentyabr ayında olmaqla iki əlavə seçki təşkil olunur.

İlk əlavə seçeneklər keçirildiyi ərəfədə "Sakartvelo" qəzetində Borçalı qəzasından yayımlanmış belə bir məlumat diqqəti cəlb edir: "Taxil məhsulu azdır. Şərab ümid heç yoxdur. Dözülməz istilərdir. Camaat kölgələnmək üçün Trialetdə daldalanır. Seçkilərdə yerli ermənilər iştirak etmir".

Bir tərəfdən ilk əlavə seçeneklərin yekun protokolundan "Daşnaksutyun"un Borçalı qəzasından 1855 səs topladığını və bu göstəricinin qəzanın erməni əhalisinin ümumi götürükdə, seçeneklərdə iştirakını təsdiq etdiyini, digər tərəfdən isə ikinci əlavə seçeneklərin protokolunda Bolnis-Xaçın və Dağet-Xaçın kəndlərinin də əhalisinin səsvermə nəticələrinin eks olunduğu diqqətə alsaq, "Sakartvelo"nun informantının "seçkilərdə ermənilər iştirak etmir" deyəndə, böyük ehtimalla, Borçalının Yekaterinenfeld koloniyasının ətrafında yerləşən və ikinci əlavə seçeneklərə qatılan bu iki erməni kəndini nəzərdə tutduğunu təxmin etmək olar.

Gürcüstan Müəssislər Məclisinə seçeneklərdə Borçalı Qəzası Müsəlmanları Qrupu 1919-cu ilin fevral ayında keçirilmiş əsas seçkidə - 77 səs (hamısı Tiflis qəzasından), ilk əlavə seçkidə - 147 səs (Posxov bölgəsindən - 94, Axalsıx qəzasından - 42, Axalkələk qəzasından - 7, Borçalı qəzasından - 4 səs) olmaqla cəmi 224 səs, Gürcüstan Müsəlmanları Milli Şurası isə fevral seçkisində - 6 səs, ilk əlavə seçkidə - 96 səs (Posxov bölgəsindən - 40, Axalsıx qəzasından - 49, Borçalı qəzasından - 6 səs, Axalkələk qəzasından - 1 səs), ikinci əlavə seçeneklərdə - 3 səs (maraqlıdır ki, ondan biri Dağet-Xaçın erməni kəndindən) olmaqla cəmi 105 səs toplaya bilir.

Hər iki müsəlman siyasi subyektinin belə zəif nəticə əldə etməsi, zənnimizcə, yuxarıdakı qeydlərimizdən aşkar olduğu kimi, seçki siyahılarındakı namızədlərin yerdayışmələri və bunun nəticəsində yaranmış çəşqinliq və arlaşılmazlıq, eləcə də namızədlər arasında təxmin edə biləcəyimiz ixtilaflardan qaynaqlana bilərdi.

Fəxri VALEHOĞLU-HACILAR,
tarix elmləri doktoru,
Azərbaycan Respublikasının Gürcüstan-daki Səfirliyinin birinci katibi

Nəvai yaratıcılığında Nəsimi obrazı

və ya Nəsiminin özbək ədəbiyyatına təsiri

Nəsimi, Lütfi, Səkkaki, Ətayi, Müqimi və türk dilində yazan digər sənətkarların yaratıcılığından bəhrələnməsi Nəvai üçün böyük mətb olmuşdur.

Təkcə öz xalqının deyil, həm də bütün Orta və Yaxın Şərqi xalqlarının şairi olmuş Nəsiminin əlyazma nüsxələri də hələ sağlığında ikən Türkiyədə, İraqda, Suriyada, Hələbdə geniş yayılmışdır. Tədqiqatçı alim Qulamhüseyn Beqdelinin qeydlərinə görə, "Səmərqənd Əlyazmalar fondunda Xaqani, Nizami, Nəsimi, əlxüsus 20-dən artıq Füzuli divanının qədim əlyazmaları ilə tanış olub, onların şifrələrini gətirdik. Bəzilərinin isə fotosurətini sifariş verdik. Aşqabad əlyazmaları fondunda böyük Azərbaycan şairi Nəsiminin "Divan"ının Aşqabad variantını əldə etdik. Bu qiymətli əsərin fotosurətini və Nəsimi barədə Daşkənddə rast gəldiyimiz iki poemanın fotosurətini də gətirmişik. Bu kimi qeyd və faktlar sübutdur ki, Nəsimi irsi bütün Türküstən boyunca yayılmış.

Nəsimi şəxsiyyəti və yaratıcılığı haqqında Əlişir Nəvainin iki əsərində – "Nəsaim ül-məhəbbət" və "Ha-

ləti Məhəmməd Pəhləvan" əsərlərində – qısa da olsa, maraqlı qeydlərlə rastlaşırıq. Ə.Nəvai "Nəsaim ül-məhəbbət" (1495-1496) təzkirəsində bəhs etdiyi 770 şəxsiyyətdən biri də Seyid İmadəddin Nəsimidir. Şərqi böyük mistiklərindən olan Bahadəddin Nəqşibəndinin üveyisi Əbdürəhman Cami sufiliyin ensiklopediyası sayılan "Nəfahət ül-üns", yəni "Müqəddəs yerlərdən əsən dostluq nəsimi" (1476-1478) əsərini özündən əvvəl yaşamış sufilərin, həməsri olan sufi şair və alimlərin həyatına həsr etmişdi. Kitabda 618 tanınmış sufi – şair, alim və şeyxlərin tərcüməyi-hallarından bəhs edilib. Əsərin giriş hissəsində özünü də vurğuladığı kimi, Ə.Caminin sağlığındakən bu əsəri çağatay türkcəsinə çevirmək istəyi ustad – şagird arasında söz olmuşdu. Ömür vəfa etmədiyindən Ə.Cami bu işin nəticəsini görə bilmədi. Ə.Nəvai ustادının bu əsərini çağatay türkcəsinə çevirərkən mətnlər üzərində yenidən işləyərək onları xeyli dolğunlaşdırır və 152 məşhur sufi şair haqqında əlavələr də edir. "Nəsaim ül-məhəbbət" əsəri orta əsr elmi-ədəbi yazı ənənələrinə uyğun olaraq "Bismillahir-rəhmanir-rə-

him"lə başlayır. Daha sonra əsərin "Giriş"ində müəllif təvazökarlıqla yazar: "Həzrət ustadım, səyyadım, hüccətim, məhdumum və Şeyxülislamım Mövlana, millət və din nurum Ə.Caminin "Nəfahət ül-üns" kitabının tam tərtibinə nail oldum. Allah-təalanın köməyi ilə bu müqəddəs işi başa vurdum. Həzrət Şeyx Fəridəddin Əttarın "Təzkirət ül-övliya" əsərində bəhs edilən bəzi məşhur şeyxüllislamların, yüksək elmlı hind övliyaların və bir çox başqa isimləri bu əsərə əlavə etdim".

Ə.Nəvainin bu səmimiyyətinin etik dərinliyinə varmayan fransız şərqsünnəsi E.Blochet bu əsərdən bəhs edərkən, onu böyük şair və ustad deyil, yalnız təqlid edən və sənət himayədarı hesab etmişdir. Bu, isə, təbii ki, fransız şərqsünnəsin Nəvaini oxumağından, yaxud anlamadığından irəli gəlir. Onun bir çox məsnəvilərinin Nizami, Əttar, Xosrov, Cami kimi böyük şairlərin əsərlərinə nəzirə olaraq yazılıdığını görən E.Blochet bunların sadə bir tərcümə və təqlid olduğunu güman etməklə, məsələni heç aşasızmadığını və kor-koranə qərar qəbul etdiyini izah etmiş olur. Təzkirədə

haqqında bəhs edilən XVI əsrin klassik şairi – həm ədəbi şəxsiyyəti, həm də acı taleyi ilə səs-soraq salmış İmadəddin Nəsimi “732. Sayyid Nəsimi” deyə təqdim edilir. Əsərdəki həmin təqdimatı dilimizə çevirərək olduğu kimi veririk: “732. Seyid Nəsimi İraq və Rum tərəflərdəndir. Rum və türk-mən dilində şeir söyləyibdir və nəzmində həqiqət və ürfan həddən çoxdur. Bu yerlərdəki şeir əhlinin onun dərəcəsində şeir söyləyəni yoxdur. Həmin təqlid əhli onun məzəbində nöqsan tapıb mühakimə edərək şəhid etdirər. Deyilənə görə, dərisinin soyulmasına hökm veriblər. O halətdə bu şeirini deyibdir. Nəzm:

*Qibladur yuzung nigoro
qoshlaring mehroblar,
Surating mushaf vale xolu
xating eroclar.*

Və bu şeirinin təxəllüsü belə sətirlərə tamamlanıb. Nəzm:

*Ey, Nasimi, chun tuyassar
bo'ldi iqboldi visol,
Qo'y, teringni so'ysa so'ysun
bu palid qassoblar".*

Nəvai təzkirədə haqqında bəhs etdiyi bütün şəxsiyyətlərin adlarının qabağında mötərizə içərisində (“a.r.”; “r.r.”; “q.t.r.” və s. bu tipli) qisaldılmış hərflər də yazıb. Əsərin başlangıcında həmin kodların sözlə izahını da təqdim edir. Beləliklə, bu qisaldılmış hərflərin mənası, “allah ona rəhmət eləsin”, “ona allahın salamı olsun”, “allah ondan razı olsun” və s. duaları ifadə edir. Amma “Seyid Nəsimi” deyə təqdim edərkən adının qabağında iki hərf var (q.r.), yəni, “ruhu müqəddəs olsun”.

*Ənəlhəq çağırır çəngü dəfū ney,
Yalançı laila-illaya düşmüş.*

- deyə fikir və düşüncələrini belə məzmunda ifadə edən şairi, bir sözlə, allahsızlıqda ittihəm olunan Nəsimini, onun ölümündən 50 ilə yaxın bir vaxt keçərkən şöhrətli bir şair kimi tanınan və eyni əsrdə yaşayan Nəvai - ona rəhməti allahdan yox, sadəcə “ruhu müqəddəs olsun” duası ilə yad edir. Tarix etibarilə onların yaşam zamanlarını biri-birindən çox uzaq müddət saymaq olmaz. Yenə də Nəvai ucalığı, müdrikiliyi dövründə dərisi soyulub edam edilməsinə baxmayaraq, onu yenə də böyük övliya və alim-üləmalar

sırasında təqdim edir, insan qanını dondurən faciəsindən bəhs edir, əsərlərindən misraları, onun fikir və fəlsəfəsinin qayəsini ehtiva edən sətirlərini məşhur əsərində, həm də 770 məşhur şəxsiyyətlər sırasında qələmə alır. Nəsiminin ölüm ayağında məhz hansı şeiri yazdığını, hansı sözü dediyi orta əsrlərdən bəri donan-dona girmiş, rəvayətlər formasında zəmanəmizə gəlib çıxmışdır. Təbii ki, Nəsiminin ölümü haqqında Nəvai daha çox şey deyə bilərdi. Nəsiminin faciəli ölümü haqqında saysız-hesabsız rəvayətlərə, ölümüne yazılmış mərsiyyətlərə nəzər yetirək, Nəsiminin günahsız ölümü və ya Nəvainin yazdığını qüvvə ilə desək – şəhid olması, uğrunda mübarizə apardığı ideyanın daha geniş təbliğinə səbəb olmuşdur. “Ənəl-həqq”

ideyası Herat ədəbi mühitinə də öz təsirini göstərmüşdür. Şair və fazıl insan Pəhləvan Məhəmməd Pəhləvanı ideya ididir.

Bu təsiri Əlişir Nəvainin 1494-1495-ci illərdə ustاد sənətkarlıqla yazıb təmamladığı “Haləti Məhəmməd Pəhləvan” risaləsində daha aydın mənzərəsini görə bilirik. Nəvai əsərdə dövrünün tanınmış ədəbiyyat sərraflı, bəstəkarı, loğmanı və sufi şairi Pəhləvan Məhəmməddən bəhs edir, onuna olan kiçik bir görüşünün təəssüratını bölüşərək, ustalıqla həmsöhbətinin xarakterini açmışdır. Eyni zamanda, bu əsər kontekstində yaşadıqları dövrün ədəbi-mədəni mənzərəsinə də işiq tutur. Əsərin Nəsimi ilə bağlı hissəsini təqdim edirik. Əsər belə başlayır: “Təsadüfən bir gün səhər erkən bir şeir yazmışdım:

*Har qayon boqsam,
yuzumga ul quyoshdnur erur,
Har sori qilsam nazar,
ul oy manga manzur erur.
(Hər hara baxsam,
üzümə günəşdən nur yetir,
Hər nəyə nəzər salsam,
o Ay mənə xoş gəlir).*

Bu şeir yeddi beytdən ibarətdir. Fürsət tapıb cibimə qoyub, özümlə götürdüüm, hələ heç kəsə göstərməmişdim. Pəhləvan həmisi kimi ehtiramla özü məni qarşılıdı, üst geyimi-

mən bəyənirəm.

Pəhləvan dedi: Sən qeyri-müayyən və səmimi davranışını bir tərəfə qoy, doğrusunu söyle. Hamisini bəyənirəm deyirsən, amma hamisi bir deyil axı, albəttə aralarında fərq var.

Mən dedim: Mövlana Lütfi hazırladı hər kəsin qəbul etdiyi, bəyəndiyi, bu qövmün ustası və söz mülküni sultanıdır.

Pəhləvan dedi: Nə üçün Seyid Nəsimini demədiniz?

Mən dedim: Xatırıma gəlmədi və əgər yadıma düşsə də, Seyid Nəsiminin nəzmi

səhər yazış cibimdə bura gətirmişdim. Amma beytin sonunda təxəllüs yerində "Nəvai" yox, "Nəsimi" deyə söylədi. Mən heyətimdən təcəcüb içində qalmışdım.

Əslində, Nəvai içəri girərkən Pəhləvan Məhəmməd onun üst geyimini tutarkən cibindən həmin vərəqi götürürəb oxumuş, sonra da yerinə qoymuşdu. İndi mübahisə zamanı həmin misraları oxuyub fikrini əsaslandırdı ki, bax bu şeirdə Nəvai əvəzinə Nəsimi də yazmaq olar, yəni əslində Nəsimi də belə şeir söyləyə bilir. Nəsimi haqqında Pəhləvanın bu sözləri bəlkə də elə Nəvainin ürəyində keçənlərdir. O zamanlar teymurilər sarayında Nəsiminin ustası Fəzlullah Nəimiyə qarşı amansız qətl hökmünün tasiri bəlkə də, Nəvaiyə Pəhləvanın dili ilə bu sözləri dedirdib.

Təbii ki, Əlişir Nəvainin Nəsimi haqqında fikirləri onun türk ədəbi mühitinin "qızıl dövrü"ndə məşhur bir sima olduğunu göstərməkdir. Nəsiminin yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, hürufi baxışları nəqsibəndliliyinin geniş yayıldığı bir ortamda özünə yer tutu bilməməsi idi. O zaman digər məmləkətlərə üz tutub getməsi məhz bu səbəblərdən biri idi.

* * *

Təbii ki, Nəsimi yaradıcılığı Herat hökmdarı Sultan Hüseyn Bayqaraya da tanış idi. Hüseyn Bayqaranın Nəsimi ırsinə olan rəğbətinin nəticəsi ki, onun tapşırığı ilə Əmir Kəmaləddin Hüseynin yazdığı "Məcalis ül-üşşaq" əsərində "Haqq aşiqi" Nəsimi haqqında, xüsusən onun faciəli ölümündən ayrıca danışılır". Əsərin Nəsimiyə aid olan bölümündən professor Mirzəağa Quluzadə misal göstərək qeyd edir ki, "Nəimi nəfəsindən gələn nəsimiləri qoxulayan Əmir Seyid İmadəddin Nəsimi adı ilə məşhurdur. Qərib bir aşiq idi. Cavanlıqda aşiq olmuş, bılıkli və inca sözləri dərk edən bir adam idi, şairin sözünü anlamadılar. Onu cəzalandırmaq istədilər. Hələbdə zahiri üləmədan bir mürkir ondan soruşdu: bu cavanın üzündə nə görürsən ki, bu qədər həyəcan və məstlik göstərirsən? Cavab verdi ki, onun üzünün aynasında haqqın (Allahın) surətini müşahidə edirəm. Mürkir dedi: biz də o cavani görürük, bəs nə üçün o surət bizim gözümüzə görünmür. Şair dedi: bu dövlət quşu sizin qabiliyyətinizi özünə

mi tutdu, söhbətə giriş kimi sualla başladı. Sən türkçə şeir yazanları yaxşı tanıyırsan. Bizim bir sualımız var:

Dedim: Cavab verərəm, siz sualınızı deyin.

Dedi: Sualımız budur ki, şeirləri zaman sahifəsinə keçən türkçə şeir yazan şairlərdən hansı daha yaxşı söyləyib? Və sənin əqidəncə, hansına yaxşı deyə bilərik, sən kimi bəyənirsən?

Mən dedim: Hamisi yaxşı söyləyir,

özgə rəngdədir, o zahir əqli şairləri kimi nəzəm söyləmir, bəlkə həqiqət yolunda şeirlər yazır. Bu sualda sənin məqsədin məcaz yolunda söz söyləyən xalqdır.

Pəhləvan etiraz edib kinayəli dedi ki, Seyid Nəsimi varken, Lütfi nəzminə bəyənmək uyğun düşərmi? Vəziyyət belədir ki, Seyid Nəsiminin nəzmi zahirən məcaz tərafınə, mənə yönündən isə həqiqət tərafınə yönəlir. Sonra Pəhləvan yuxarıda yazdığını beyti oxudu, hansı ki, bu

yuva etmədi. Bu fəsil Nəsiminin bir qəzəli misal göstirilərək yazılmışdır.

XV əsr özbək şair və mütəfəkkirləri arasında çox böyük şöhrət qazanan Nəsimi və onun yaradıcılığı “öz zamanında məşhur şair, arif, mütəfəkkir kimi tanınan, Nəvainin mürşüdü, şair Mövlana Lütfinin də nəzərindən qaçmur. Nəvainin “Söz mülkünün sultani” adlandırdığı, çağatay türkcəsində ən yaxşı şeirlər yazan Mövlana Lütfi Nəsiminin bir sıra şeirlərinə nəzirə yazmış, fəlsəfi-hürfi məsləkinə sadıq qalmış və onun şeirdə işlətdiyi istilahlar əsasında qəzəllər yaratmışdır.

*Ey hüsni camal,
əqli xadimlara sultansan,
İnsan sıfati birlə sən
surəti-rəhmansan!*

— misralarında da göründüyü kimi, Lütfi də Nəsimi təsirində doğan eşqlə insənə Allah surətində ucaldır”. Mövlana Lütfi dövrünün dərin zəkəli şairi olmuşdur. Onun şeirlərinin səsi-sorağı Azərbaycana gəlib çatmışdır. “Şahrux və Uluğbəy sarayını tərk edərək Krimə və Azərbaycana səyahətə çıxan Lütfi şeirlərinin yayılma-sında bir yol da bu olmuşdur. “Yer üzünün allahu insandır” — deyən mövlana hürfi ideyaları ilə daha yaxın-dan səyahət zamanı tanış olmuşdur.

Nəsiminin “Susadi” rədifli qəzəlinə

*Gül kimi gülə-gülə gəl aradan
pərdə götür
Ki, üzün görməginə
dideyi-giryən susadi.
Dur, Nəsimi, sözünü töhfə
üçün bəhrə ilət
Kim, amin diqqətinə dürr ilə
mərcan susadi.*

Lütfinin yazdığı eyni rədifli “Suv-sadi” nəzirəsini göstərə bilərik:

*Lütf qıl, vəslin zülali birlə,
ey abi həyat,
Kim, könül can birlə şövq
otidə yoxsan suvsadi,
Gördü Lütfi gah dodağında
piyalə teqadur,
Qüssədən, vallah, onun qanına
candan suvsadı.*

Bu qəbildən onun başqa şeirlərini də göstərə bilərik. XV əsrə yaşamış məşhur Şeyxzadə Ətayının qəzəllə-rində Nəsimi üsyankarlığı aydın görürün. Bu əsrədə yaşamış bütün şair və alimlər arasında Nəsimi heyranlıqla

qəbul edilmiş və iqtibas mənbəyi ola-raq ondan ruhlanmış, gözəl əsərlər yaratmışlar.

Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələri tarixində Nəsimi xüsusi bir səhifədir. Ürgənc şairi Əsiri 1775-ci ildə Nəsimi haqqında ayrıca bir dastan yazmışdır. Tədqiqat mənbələrində göstərilir ki, həmin dastan – “Nəsimi” dastanı özbək folklorşunası mərhum Hadi Zərifovun şəxsi kitabxanasındadır. Əsər maraqlı və orijinal məzmunu malik-dir. Əsərdəki bütün hadisələr Nəsiminin həyatı ilə həməhəngdir. XVII əsrə Nəsimi təsiri ilə yazan digər özbək şairi Babarəhim Məşrəb olmuşdur. Məşrəb gənc yaşlarında Özbəkistanın iri şəhərlərini dərvişanə gəzərək din xadimlərinin iç üzlərini, onların cəhalət oyunlarını tənqid etmiş, insanlığın ali hissələrini təbliğ etmişdir. Məşrəb də Nəsimi kimi din fitnəkar-larının fitvası ilə ittihəm olunmuşdur. Onun “Qisseyi-Məşrəb” dastanında hürfilik əqidələrini ittihama əsas tuturaq Bəlx hakiminin hökmü ilə 1711-ci ildə kafir kimi dar ağacından asılmışdır. Göründüyü kimi, Nəsimi şeiriyyətinin gücü özbək poeziyasında dərin izlər açmaqla bərabər, iki xalqın əbədi əlaqələr tarixində də böyüklər və mühüm rol oynamışdır.

Nəsimi obrazını “Memar” romanında yaranan XX əsr şairi, yazarı Mirmöhüsünün fikirləri də bədii cəhətlə yanaşı, elmi nöqtəyi-nəzərdən də əhəmiyyətli faktdır: “Azərbaycan həmişə sonsuz məhəbbətlə yad etdiyim doğma ocaq deyil, həm də mənim tükənməz mövzumdur. Ömrüm boyu onu vəsf etməkdən, şərinə-söhrətinə, qəhrəmanlığına əsərlər yazmaqdan yorulmaram. Hələlik bu müqəddəs borcu ancaq bu əsərdə qaytarmağa çalışmışam. Romanda görkəmlı mütəfəkkir, ölməz şair, söz sərrafi Nəsiminin surətini yaratmaq istəmişəm. Bu təkcə yaziçı borcum deyil, həm də böyük tarixə, mədəniyyətə malik olan ulu xalqa, qardaş torpağı-na-Azərbaycana bəslədiyim sonsuz hörmət və məhəbbətin yeni ifadəsidir”.

Nəsiminin şeirləri qeyd etdiyimiz kimi, hələ sağlığındakən əlyazma şəklində özbək ədiblərinin əlinə keçmişdir. Söhbət açığımız bu mövzu ətrafında qeydlər apararkən özbək

Almaz ÜLVİ (Binatova)

filologiya elmləri doktoru,

AMEA Nizami adına Ədəbiyyat

İnstitutunun “Azərbaycan-Türkmenistan-Özbəkistan ədəbi əlaqələri”

söbəsinin müdürü, Beynəlxalq Babur

fondunun Bakı filialının rəisi

tədqiqatçısı, Nizami Gəncəvinin, İmadəddin Nəsiminin yaradıcılığını barəsində bir sıra əsərlər yazıp nəşr etdirmiş akademik Vahid Zahidovun, tanınmış özbək alimi Erqas Rüstəmovun “Sevilən poeziya”, özbək alimi Həsənxoca Məhəmmədəxcəyevin “Qardaşlıq duyğuları” monoqrafiyasında, Qulamhüseyn Əliyevin “Nəsimi və özbək ədəbiyyatı” və digər araşdırılmaları deyə bilərik. Bu tədqiqatlarda Nəsiminin özbək ədəbiyyatına olan təsirindən, özbək ədəbiyyatında Nəsimi ırsının rolundan danışırlar.

Bələliklə, təqdim olunan araşdırımada Nəvainin “Nəsaim ül-məhəbbət” təzkirəsində və “Haləti Pəhləvan Məhəbbət” risaləsində Nəsimi obrazının işıqlı izlərinə nəzər salınıb. Nəsimi ədəbi şəxsiyyəti və yaradıcılığı haqqında onunla eyni əsrdə yaşamış klassik sənətkarın – Əlişir Nəvainin qələmindən çıxan əsərlərin nə qədər ciddi əhəmiyyət daşması günümüz üçün də aktualdır. Bunurla yanaşı, özbək ədəbiyyatı səhifələrində Nəsimi ilə bağlı bir çox əsərlərə də nəzər yetirilmişdir. Nəsimi ırsinə Lütfi və digər orta əsr klassikləri yaradıcılıqları kontekstində baxış, XX əsrə aid elmi-nəzəri əsərlər tədqiqatçılar üçün gərəkli və əhəmiyyətlidir.

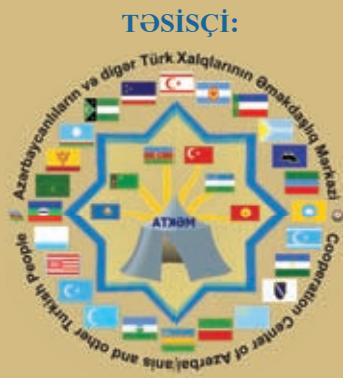

Oxucuların nəzərinə!

Aylıq yayımlanan
“Birlik” jurnalını mətbuat
yayım köşklərindən və abunə
yazılışı ilə əldə edə bilərsiniz.

Tarixinə və gələcəyinə biganə qalma!

ATXƏM İctimai Birliyi
Sədr: İlham Surxay oğlu İsmayılov

Baş redaktor:
İlqar İlkın

Bədii redaktor:
Səadet Ramazanlı

Redaktor:
Telman Əlirzayev

Texniki redaktor:
Vəfadar Farizoğlu

Ünvan: AZ1065, Bakı şəhəri,
Həsən Əliyev küç. 10/61

Tel: (99 412) 594 21 48

Mob: (99 450) 623 26 88

e-mail: athem2007@gmail.com

web: www.atxem.az

Bank rekvizitləri:
Azərbaycan Beynəlxalq
Bankının Abşeron filialı

Kod: 805539

VÖEN: 9900001881

Müxbir hesabı:

AZ03NABZ01350100000000002944

SWIFT: İBAZAZ2X

Hesabın adı:

ATXAM İCHTİMAİ BİRLİYİ

IBAN:

AZ83IBAZ38090019441512339201

VÖEN: 1700815321

Jurnal Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirliyində dövlət
qeydiyyatından keçmişdir.

Reyestr №: 2557

Çapa imzalanmışdır: 05.06.2018

Tiraj: 500

Jurnalın materiallarından istifadə zamanı
istinad zəruridir. Müəlliflərlə redaksiyanın
mövqeyi üst-üstə düşməyə bilər.

Əlyazmalar geri qaytarılır. Reklam
məlumatlarının məzmununa görə redaksiya
məsuliyyət daşıır.

“TİME-Print” Mətbəəsində çap olunub.

Jurnal 2008-ci ilin
may ayından çıxır

AZƏRBAYCANIN İSTİQLAL BƏYANNAMƏSİ

100 illik sənəd

Azərbaycanın İstiqlal Bəyannaməsi – 1918-ci il mayın 28-də Tiflisdə Azərbaycan Milli Şurası tərəfindən tərtib olunmuş və imzalanmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin müstəqilliyini rəsmən elan edən sənəddir.

Böyük Rusiya inqilabının cərəyanı ilə dövlət vücudunun ayrı-ayrı hissələrə ayrılması ilə Zaqqafqaziyənin rus orduları tərəfindən tərkinə mövcud bir vəziviyəti siyasiyyə hasıl oldu. Kəndli qəvayi-məxsusalarınə tərk olunan Zaqqafqaziya millatları müqəddəratlarının idarəsini bizzat kəndi əllərinə alaraq Zaqqafqaziya Qoşma Xalq Cümhuriyyətini təsis etdilər. Vəqayı-siyasiyyənin inkişaf etməsi üzərinə gürcü milləti Zaqqafqaziya Qoşma Xalq Cümhuriyyəti təsisini səlah gördü.

Rusiya ilə Osmanlı imperatorluğu arasında zühur edən müharibənin təsviyəsi üzündən hasıl olan vəziviyət hazırlığı-siyasiyyə və mamlakət daxilində bulunun misilsiz anarxiya Cənubi-Şərqi Zaqqafqaziyədan ibarət bulunun Azərbaycana, dəxi bulunduğu daxili və xarici müşkülətdən çıxməq üçün xüsusi bir dövlət təşkilatı qurmaq lüzumunu təlqin ediyor. Buna binaən arai-ümmüyyə ilə intixab olunan Azərbaycan Şurai milliyyəyi-islamıyyəsi bütün cəməstə elan ediyor ki:

1. Bu gündən etibarən Azərbaycan xəlqi hakimiyyət həqqinə malik olduğu kibi Cənubi-Şərqi Zaqqafqaziyədan ibarət Azərbaycan dəxi kamil-əl-hüquq müstəqil bir dövlətdir.

2. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin şəkili-idarəsi Xalq Cümhuriyyəti olaraq təqarrür ediyor.

3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bütün millətlər və bilməssə həmcüvar olduğunu millət və dövlətlərlə münasibəti - həsənə təsisinə əzm edər.

4. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti millət, məzhəb, sinif, silk və cins fərqi gözlämədən qələmərvində yaşayan bütün vətəndaşlarına hüquqi-siyasiyyə və vətəniyyətə təmin edər.

5. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ərazisi daxilində yaşayan bil cümlə millətlərə sərbəstənə inkişafları üçün geniş meydan buraxır.

6. Məclisi-Müəssisan toplanıncaya qədər Azərbaycan idarəsinin başında arai-ümmüyyə ilə intixab olunmuş Şurai Milli və Şurai-Milliə qarşı məsul hökuməti-müvəqqəti durur.

İmzaladilar:

Həsən bəy Ağayev,
Nəsib bəy Yusifbəyli,
Şəfi bəy Rüstəmbəyli,
Cavad Məlik-Yeqanov,

Fatəli xan Xoyski,
Cəmo bəy Hacinski,
Nəriman bəy Nərimanbəyov,
Mustafa Mahmudov.

QİYMƏTİ: 2 AZN